ROOTS

ROMANIAN ORTHODOX OLD TESTAMENT STUDIES

Neagoe Basarab

– model de semănare a Scripturii –

Presa Universitară Clujeană

Ioan Chirilă
Stelian Pașca-Tușa

coordonatori

Neagoe Basarab

– model de semănare a Scripturii –

Presa Universitară Clujeană
2024

Referenți științifici:
Pr. Conf. Univ. Dr. Constantin Jinga
Arhid. Conf. Univ. Dr. Olimpiu-Nicolae Benea

Copertă: Florin Ghețea
Tehnoredactare: Stelian Pașca-Tușa
Corectură: Cătălin-Emanuel Ștefan

ISBN: 978-606-37-1825-0

© 2024. Coordonatorilor volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul coordonatorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hașdeu nr. 51
400371
Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40) – 264 – 597. 401
e-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Cuprins

Contextul cultural-religios al secolului al XVII-lea în mediul românesc (cuvânt-înainte)

Se împlinesc 500 de ani de la trecerea la Domnul a domnitorului Neagoe Basarab, fapt pentru care se cuvine să realizăm o repunctare a aspectului esențial din creația cultural-teologică a domnitorului, de curând canonizat de Biserica noastră. Pentru a înțelege contextul în care au fost redactate învățăturile sale către fiul său Teodosie se impune să o caracterizăm succint perioada secolului al XVII-lea care a fost marcat de câteva evenimente de o însemnătate culturală aparte pentru literatura religioasă. Perioada de început a acestui veac are ca punct de referință *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,* iar sfârșitul are ca reper *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* operă ce aparține unui alt domnitor, de data aceasta din Moldova – Dimitrie Cantemir. În opinia specialiștilor aceste două scrieri fac parte din aceiași zonă literară care pentru arealul lexical și de exprimare din zilele noastre se referă și la un anumit tip de leadership etic și teologic care corespundea unei societăți orientate teocentric. Dacă avem în vedere faptul că acest secol este marcat de o serie de mărturisiri de credință, atât în mediul nostru prin Sinodul de la Iași din 1642 și prin Mărturisirea lui Petru Movilă, cât și în cel panortodox prin Mărturisirile lui Mitrofan Critopol al Alexandriei (1625), Chiril Lukaris (1629) și Dositei al Ierusalimului (1672), putem afirma că ne aflăm într-o perioadă în care Răsăritul a fost constrâns să realizeze o definiție identitară, un areal al mărturisirii de credință. Așadar, în acest context se cuvinte să privim opera menționată și activitatea lui Neagoe Basarab.

Literatura bisericească reprezintă o categorie distinctă de creație literară, avându-și rădăcinile în conținuturile sacre și învățăturile spirituale ale membrilor clerului. Este o formă de expresie culturală cu un scop precis: acela de a servi obiectivelor eclesiale și de a îmbogăți viața religioasă a comunității. Deși uneori trecută cu vederea în tratatele de istorie literară, literatura bisericească nu poate fi ignorată, deoarece aduce o contribuție semnificativă la dezvoltarea limbii și culturii române. În ciuda aparentei sale limitări în ceea ce privește diversitatea tematică, literatura bisericească nu trebuie exclusă din studiul istoriei literare. Operele literare ale clerului aduc o perspectivă unică asupra credinței și tradițiilor, oferind o fereastră către lumea spirituală și valorile fundamentale ale societății românești de-a lungul

timpului. Această formă de creație literară devine astfel o parte esențială a moștenirii culturale, influențând și fiind influențată de alte genuri literare.

În esență, literatura bisericească poate fi analizată în lumina a cinci categorii distincte. Prima dintre acestea constă în cărțile sacre, în special în textele precum Cartea Psalmilor, cele patru Evanghelii, Faptele Sfinților Apostoli și Epistolele Sfinților Apostoli. Aceste opere nu numai că reflectă învățăturile fundamentale ale credinței creștine, ci și constituie surse esențiale de inspirație pentru alți scriitori și intelectuali. A doua categorie a literaturii bisericești cuprinde cazaniile și omiliile, adică cărți de predici destinate slujbelor religioase. Aceste lucrări acoperă o gamă variată de subiecte, de la interpretări ale textelor din Sfintele Evanghelii până la prezentări ale vieților sfinților. Ele reprezintă nu doar surse de inspirație spirituală, ci și modalități de consolidare a comunității religioase prin predare și îndrumare. Categorie aparte a literaturii bisericești o alcătuiesc viețile sfinților martiri și operele ascetice, cunoscute sub denumirea de Minee și Paterice. Acestea erau citite în cadrul diferitelor ceremonii religioase și constituiau o modalitate de a păstra și transmite tradițiile spirituale. Cărțile de cult, cărțile de rugăciune și cele de cântare reprezintă o altă sferă importantă, având un rol vital în desfășurarea slujbelor și în manifestările de credință. În cele din urmă, literatura bisericească include și cărți cu caracter dogmatic și didactic, precum și predici destinate înmormântării preoților și a credincioșilor laici. Aceste opere oferă o înțelegere profundă a teologiei și a moralității creștine, având o influență substanțială asupra gândirii religioase și filozofice în contextul cultural românesc.

În timpul domniei lui Matei Basarab (1632-1654), cultura slavonă a suferit un declin semnificativ, în special din cauza dispariției centrelor de cultură slavă sub dominația turcească la sud de Dunăre. Acest fenomen a afectat numărul intelectualilor slavofoni și școlilor de limbă slavonă din România, contribuind la scăderea utilizării limbii slavone. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, clericul român s-a confruntat cu alegerea crucială între păstrarea tradiției slavone și adoptarea slujirii religioase în limba națională. Mitropolitul Ștefan, la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, a adoptat o abordare conciliatoare, publicând cărți bilingve pentru a reconcilia tradiția slavonă cu necesitățile locale. Cazania, apărută la Govora în 1642, a fost una dintre primele cărți de omilii, tradusă de Udriște Năsturel din limba rusă în limba română. În același an, Meletie Melchisedec a publicat învățături traduse din greacă, abordând teme precum legea iubirii și Decalogul.

Astfel, acest veac a fost marcat de acțiuni ample de instruire și educare a poporului român prin literatura religioasă, cu eforturi conștiente de introducere a limbii române în Biserică. Pionierii acestui proces au fost lideri religioși precum mitropolitul Varlaam, Miron Costin și Udriște Năsturel. Varlaam a scris lucrări precum *Leastvița (Scara) lui Ioan Scărarul* și *Carte Românească de Învățături*

(1643), iar Năsturel a tradus lucrarea *O Podrajanii Iisus Hristu* (1647), renumita operă medievală *Imitatio Cristi* atribuită lui Thomas de Kempis. Simion Ștefan a publicat în Bălgrad *Noul Testament* (1688) și *Psalmii* (1651), iar Miron Costin a fost printre inițiatorii liricii românești cu poema „Viața lumii", evidențiind teme filozofice.

Mitropolitul Dosoftei al Moldovei a avut un rol esențial în reforma limbii române în cadrul cultului religios în secolul al XVII-lea. Publicând o traducere în versuri a Psaltirii (1673) și alte lucrări liturgice, Dosoftei a evidențiat abilitățile sale lingvistice și artistice. Nicolae Milescu, contemporan cu Miron Costin și Dosoftei, a fost o personalitate remarcabilă, contribuind la diversitatea culturală. *Biblia de la București* (1688), prima tipărire integrală în românește a Sfintei Scripturi, realizată de frații Greceanu, a avut un impact semnificativ în dezvoltarea limbii române.

În paralel, literatura non-religioasă a secolului al XVII-lea a păstrat legături cu contextul religios, exemplificat de romanul „Alexandria", care, deși relatează istoria lui Alexandru cel Mare, aduce o perspectivă religioasă asupra vieții. Opere precum „Floarea virtuții", „Psihologul" și „Viața Sfântului Vasile cel Nou" au contribuit la diversitatea și profunzimea culturii românești din acea perioadă. Astfel, liderii religioși și intelectualii au jucat un rol crucial în reconcilierea culturii slavone cu necesitățile locale, marcând o perioadă de tranziție semnificativă în evoluția literaturii române.

Fără a acorda atenție acestei literaturii bisericești, nu am putea înțelege pe deplin opere majore ale literaturii române, cum ar fi „Învățăturile lui Neagoe Basarab", un monument literar în limba slavonă, sau „Viața lumii" scrisă de Miron Costin, și „Divanul" lui Dimitrie Cantemir. Aceste lucrări nu sunt doar expresii ale credinței, ci și pietre de temelie ale culturii și identității românești, reprezentând contribuții semnificative la peisajul literar și spiritual al țării.

*

Volumul de față însumează lucrările conferinței cu titlul „Neagoe Basarab. 500 de ani de la intrarea sa în Împărăția veșnică – model de semănare a Scripturii" desfășurată în 14 decembrie 2021 la Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, sub auspiciile proiectului *ROOTS (Romanian Orthodox Old Testament Studies)* care-și propune să scoată în evidență interpretarea răsăriteană a Sfintei Scripturi și să valorizeze modul în care acest tip de înțelegere a mesajului revelat este concretizat în mediul românesc. În cadrul acestui volum, ne-am propus să subliniem cu precădere modul în care domnitorul Neagoe Basarab a asumat conținutul Vechiului Testament în încercarea sa de a oferi fiului său Teodosie reperele necesare pentru asumarea unui mod de etic și teologic de conducere

a supușilor săi. Pentru familiarizarea cu conținutul studiilor vă propunem câteva sinteze care ilustrează specificul fiecărei cercetări.

Studiul părintelui Ioan Chirilă evidențiază faptul că Neagoe Basarab, domn al Țării Românești în secolul al XVI-lea, s-a remarcat atât politic, cât și cultural și religios. Educația sa aleasă, ce include studii în țară și în afara ei plus experiența monahală athonită, i-au configurat o cultură religioasă vastă în spiritul răsăritean. Legăturile sale culturale și sprijinul acordat Bisericii l-au situat în avangarda apărătorilor identității românești, anticipând modelul unui domnitor renascentist. Opera sa majoră, „Învățăturile către fiul său Teodosie”, reprezintă un reper al gândirii politice medievale autohtone. Tratatul exprimă o concepție umanistă despre leadership, îmbinând armonios dragostea de Dumnezeu și de neam cu virtuți precum dreptatea și iertarea. Sfaturile practice se întemeiază pe ideea că liderul politic are îndatoriri morale și spirituale esențiale, precum venerarea divinității și responsabilitatea pentru bunăstarea poporului. Astfel, Neagoe Basarab promovează un model de conducere spiritualizat, oferind un ghid pentru întruparea Cuvântului divin în viața social-politică. Înțelepciunea sa păstrează rezonanțe universale și relevanță contemporană.

Părintele Maxim Morariu analizează capodopera culturală a lui Neagoe Basarab, subliniind importanța și influențele acesteia asupra culturii românești medievale. Autorul explorează contextul istoric și cultural al lucrării, evidențiind influențe precum cele patristice, mistice și posibilele contribuții occidentale, în special ale lui Machiavelli. Studiul subliniază caracterul profetic al operelor lui Neagoe, care a deschis ușa pentru cultura umanistă în România, marcând tranziția de la rezistența militară la cea culturală și spirituală. Se evidențiază, de asemenea, lipsa de atenție acordată operei în cercetarea istoriografică, precum și limitările cantitative ale edițiilor dedicate. Contextul apariției lucrării este prezentat în legătură cu schimbările epocii, ilustrând tranziția de la rezistența militară la cea culturală și spirituală. Autorul relevă influențe din gândirea occidentală și răsăriteană, cu accent pe importanța Sfintei Scripturi în formularea ideilor. Prin urmare, studiul subliniază că „Învățăturile către fiul său Teodosie” constituie o sinteză complexă a gândirii etice și politice românești, anticipând teme ale umanismului local. Neagoe Basarab reușește să educe contemporanii, transmițând principii de etică socială, însă opera sa a fost subevaluată și insuficient explorată în cercetarea istoriografică.

Studiul părintelui Cătălin Vatamanu se concentrează pe analiza aspectelor fundamentale ale teologiei monarhice veterotestamentare și identificarea acestora în opusul lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie. Cercetarea are un triplu obiectiv: evidențierea valorilor biblice, subliniind principiile de conducere ale domnitorului și responsabilitatea transmisă fiului, și evidențierea coerenței, cursivității și axiologiei retoricii textului ca tezaur literar de excepție în literatura română. Textul pune

accent pe importanța temelor biblice, inclusiv a autorității smerite, în contextul „Învățăturile către fiul său Teodosie". Studiul abordează teme precum autoritatea dată și întărită de Dumnezeu, modele biblice de smerenie și pocăință, și prezintă Hristos ca modelul desăvârșit al autorității smerite. Se analizează, de asemenea, aspecte legate de Întrupare și taina jertfei pe Cruce în contextul autorității smerite. Concluziile subliniază necesitatea editării unui text standard al „Învățăturile către fiul său Teodosie" și evidențiază importanța unei lecturi duhovnicești a acestora pentru a dezvălui etica bazileică a domnitorilor români în Evul Mediu. Astfel, cercetarea de față propune o recuperare și restaurare a semnificațiilor mesajului politico-religios al lui Neagoe Basarab, privindu-l ca pe un tezaur cultural plin de înțelepciune.

Părintele Ion Reșceanu analizează monarhia de drept divin în lucrarea „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie," subliniind influența Vechiului Testament în fundamentarea gândirii domnitorului român. Prin integrarea Sfintei Scripturi în învățăturile sale, Neagoe Basarab creează o cultură teologică solidă, ancorată în tradiția ortodoxă răsăriteană. Deși dezbaterea asupra originalității acestei opere a fost intensă în secolul trecut, studiul propus își propune să valorizeze contribuția lui Neagoe Basarab, recunoscând dimensiunea europeană a personalității sale în contextul culturii ortodoxe. Personalitatea și educația lui Neagoe Basarab, dezvoltate inițial în familia boierilor Craiovești și consolidată la Mănăstirea Bistrița, îl plasează într-un mediu propice culturii teologice. Prin legăturile sale cu personalități importante precum Patriarhul Nifon sau mitropoliții Maxim Brancovici și Macarie, Neagoe își conturează o viziune teologică profundă, reflectată în „Învățăturile către fiul său Teodosie". Lucrarea evidențiază cum Neagoe Basarab recurge la Vechiul Testament pentru a fundamenta conceptul de monarhie de drept divin. În acest sens, regele este văzut ca reprezentant pământesc al lui Dumnezeu, cu puterea sa derivând din alegerea și ungerea divină. Studiul detaliază modalitățile prin care Neagoe Basarab integrează textele biblice în învățăturile sale, oferind explicații și argumente bazate pe scripturi.

Cercetarea părintelui Alexandru Mihăilă explorează conexiunile și influențele dintre două texte: „Învățăturile lui Amenemope" și „Proverbelor lui Solomon" (22,17–24,22). Amenemope datează din perioada ramesidă (sec. XIII-XI î.d.Hr.) și a fost descoperit într-un papirus la British Museum. De-a lungul timpului, au fost realizate numeroase traduceri ale acestui text în diverse limbi internaționale. Egiptologii au remarcat conexiuni între Amenemope și Proverbe, cu Adolf Erman observând prima legătură cu „Cuvintele Înțelepților" din cartea Proverbelor. De-a lungul anilor, s-au oferit diverse explicații pentru această conexiune, inclusiv ipoteza că autorul Proverbelor ar fi avut acces la o ediție a Învățăturii lui Amenemope în egipteană sau într-o traducere ebraică sau aramaică. Studiul evidențiază paralele semnificative între cele două lucrări, precum apelurile la ascultare și înțelegere,

îndemnuri la respect față de săraci, văduve și bătrâni, și avertizări împotriva lăcomiei și nedreptății. Autorul subliniază, de asemenea, adaptările specifice ale autorului biblic la realitățile și credințele israelite. Se remarcă, de asemenea, influențele egiptene asupra înțelepciunii biblice, cu autorul biblic alegând să adapteze și să redefinească înțelepciunea egipteană în contextul israelit. Aceste influențe indică o viziune universalistă a înțelepciunii, care depășește granițele culturale și evidențiază căutarea înțelepciunii adevărate în diverse surse.

Studiul părintelui Iosif Stancovici explorează învățăturile bătrânului Tobit către fiul său, Tobie, evidențiind paralelisme cu „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosius", ambele texte subliniind importanța valorilor familiale și a fidelității față de tradițiile strămoșești. În Tobit 4, cuvântul părintesc este structurat într-un discurs sapiențial, oferind sfaturi morale și religioase, și este înrădăcinat în tradiția didactică a Vechiului Testament. Paralelele cu literatura sapiențială, precum „Înțelepciunea lui Iisus fiul lui Sirah" și alte cărți biblice, indică un model educațional centrat pe formarea morală și spirituală a tinerilor prin intermediul sfaturilor părintești. Structura chiastică a Cărții lui Tobit, cu sfaturile tatălui la mijloc, subliniază rolul central al educației și al virtuților morale. Studiul sugerează că învățăturile lui Tobit nu sunt doar o simplă moștenire familială, ci o parte a unei tradiții mai largi care leagă textele biblice de învățăturile creștine și de alte scrieri clasice. Astfel, Tobit este portretizat ca un model de părinte ideal, oferind o moștenire spirituală de neprețuit, similar cu figurile paterne din alte tradiții literare și religioase.

Așadar, volumul reunește lucrările unei conferințe dedicate domnitorului Neagoe Basarab, organizată în 2021 la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca. Evenimentul s-a desfășurat în contextul proiectului ROOTS care promovează interpretarea răsăriteană a Bibliei. Scopul conferinței a fost de a evidenția modul în care Neagoe Basarab a integrat Vechiul Testament în „Învățăturile către fiul său Teodosie", oferind repere pentru o conducere etică și spiritualizată. Studiile acoperă diverse aspecte, de la contextul istoric al operei și influențele acesteia, la analiza principiilor biblice și politice promovate de Neagoe Basarab. Se observă o tendință de recuperare a moștenirii culturale a domnitorului, cu accent pe înțelepciunea sa ancorată în spiritualitatea răsăriteană. Prin urmare, volumul propune o reevaluare a contribuției majore a lui Neagoe Basarab la cultura și gândirea românească medievală.

Pr. Prof. Univ. Dr. **Ioan Chirilă**
Diacon Lect. Univ. Dr. **Stelian Pașca-Tușa**

„Învățăturile lui Neagoe Basarab” – manual de leadership și model de întrupare dinamică a Cuvântului veșnic[1]

Ioan Chirilă
preot profesor universitar dr.
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
ioan.chirila@ubbcluj.ro

Abstract

The work of the Wallachian ruler Neagoe Basarab “The Teachings to his son Theodosius” remains an essential landmark of medieval Romanian culture and spirituality. The writing synthesizes an original vision of Christian teaching with the great models of universal political thought, becoming a manual for future rulers. Its importance is reflected in its overwhelming influence on later Romanian culture, as well as in the timeliness of its perspective on leadership based on enduring values. This study highlights the author’s multiple sources of inspiration, harmoniously integrating biblical, patristic and philosophical traditions in a work that goes beyond medieval political treatises. From a theological perspective, the writing reflects a unified conception of divine revelation, promoting a mystical pedagogy that proposes a model of integral human formation. And the virtues and values enunciated have universal anthropological resonances. Thus, the integral message of Neagoe Basarab’s work is not only a major expression of local political literature but also a permanent invitation to rediscover the Christian ethos that was the basis of European culture. And the recovery of this spiritual paradigm remains indispensable for overcoming the contemporary crisis.

Keywords: Leadership, Spirituality, Culture, Values, Synthesis

Introducere

Opera literară a domnitorului Neagoe Basarab, ctitor al unor monumente impresionante precum mănăstirea Curtea de Argeș, rămâne și astăzi o expresie

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (2/2023). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

reprezentativă a spiritualității și culturii medievale românești. „Învățăturile către fiul său Teodosie”, redactate în limba slavonă, reprezintă un veritabil tratat politic și moral-religios, dedicat formării viitorului conducător al Țării Românești. Integrând într-o viziune profund originală învățăturile biblice și patristice cu marile teorii politice bizantine și occidentale, opera constituie o sinteză remarcabilă a gândirii creștin-ortodoxe privitoare la arta guvernării. Din această perspectivă, ea devine un element-cheie pentru înțelegerea culturii și spiritualității românești din Evul Mediu.

Prezentul studiu analizează scrierea lui Neagoe Basarab din mai multe unghiuri de vedere. Astfel, partea introductivă prezintă date relevante despre domnitorul cărturar și bogata sa educație religioasă, care l-au format atât în țară cât și în mănăstiri de pe Muntele Athos. Spiritul său luminat și erudiția vastă îl situează în avangarda apărătorilor spiritualității bizantine, în contextul amenințării otomane. „Învățăturile către fiul său Teodosie” sunt analizate din punct de vedere al conținutului, structurii și surselor de inspirație. Lucrarea evidențiază, printre altele, actualitatea concepției lui Neagoe Basarab despre statutul și responsabilitățile liderului politic. Partea a doua a studiului propune o perspectivă de lectură spirituală, care transcende contextualizarea istorică și descoperă rezonanțele universale ale operei. Din această viziune teologică, ea se revelează un model de întrupare dinamică a învățăturii biblice perene.

În concepția domnitorului muntean, liderul politic are îndatoriri etice și spirituale esențiale, astfel încât prosperitatea sau decăderea țării depind direct de orientarea sa morală. Din această cauză, Neagoe îl îndeamnă constant pe Teodosie să-și îndrepte privirea către judecățile și îndurarea lui Dumnezeu. El îi recomandă fiului cultivarea virtuților creștine fundamentale precum dragostea, blândețea, răbdarea, milostenia etc., singura cale de împlinire atât la nivel personal cât și la nivelul conducerii treburilor publice. Studiul concluzionează că sfaturile domnitorului configurează de fapt un autentic „manual de leadership” spiritualizat, întemeiat pe valorile revelate în Sfânta Scriptură. Astfel, „Învățăturile către fiul său Teodosie” rămân peste veacuri nu doar o operă reprezentativă a literaturii române vechi, ci și un ghid practic de îndrumare duhovnicească către adevărata înțelepciune creștină.

Neagoe Basarab – un domnitor educat, fascinat de isihie

Neagoe Basarab, domn al Țării Românești în prima jumătate a secolului al XVI-lea, este un personaj istoric complex despre care merită să aflăm mai multe detalii. El aparținea unei familii boierești importante din Craiova, familia Craioveștilor, care au dat mai mulți domni Valahiei. De asemenea, acestui neam boieresc îi este asociat și Basarab cel Tânăr, fratele mai mare al lui Neagoe, precum și relația sa romantică cu Neaga. Însă dincolo de aceste legături de familie, Neagoe Basarab s-a remarcat prin educația aleasă pe care și-a însușit-o. Astfel, fiind încă

tânăr, el a urmat cursurile unor școli din Valahia și din afara ei, a studiat numeroase limbi străine și s-a inițiat în tainele vieții monahale de pe Muntele Athos[2]. După propriile sale mărturisiri, experiența călugărească trăită la mânăstirile athonite i-a marcat profund personalitatea. Această perioadă petrecută pe meleagurile Muntelui Sfânt i-a permis să acumuleze o cultură religioasă vastă și să se îmbibe de spiritul isihast caracteristic lumii monahale orientale. La întoarcerea din pelerinajele sale, Neagoe Basarab s-a dovedit un mare sprijinitor al Bisericii. Astfel, el a continuat tradiția familiei Craioveștilor de a susține financiar numeroase mânăstiri din Valahia sau de pe teritoriul Athosului. Una dintre ctitoriile sale cele mai de seamă este mănăstirea Bistrița din Oltenia, pe care a refăcut-o și înzestrat-o cu o bibliotecă impresionantă, transformată într-un important centru cultural și religios al vremii. În această bibliotecă se păstrează astăzi cărți, manuscrise și documente medievale de o valoare inestimabilă, care oferă informații esențiale despre epoca lui Neagoe Basarab.

Legăturile domnitorului cu lumea culturală sârbească sunt și ele demne de remarcat. Astfel, Craioveștii aveau relații apropiate cu familiile dominante din Serbia și sprijineau mânăstirile ortodoxe sârbești de la Muntele Athos. Este probabil ca Neagoe însuși să-și fi început educația în cadrul unor școli mânăstirești din Valahia și Serbia, pentru ca mai apoi să o definitiveze în pelerinajele sale[3]. Cert este că dobândise o cultură impresionantă pentru vremea sa, stăpânind limbile slavonă, greacă, turcă, maghiară, sârbă și latină. Această pregătire multilaterală i-a permis să ocupe poziții importante la curtea țării încă de tânăr. Astfel că, Neagoe Basarab rămâne în istorie ca un erudit al epocii sale, cu o educație aleasă în cele mai prestigioase centre culturale și religioase din sud-estul Europei. Spiritul său luminat l-a determinat să susțină cultura scrisă și să lase în urmă ctitorii de o valoare inestimabilă pentru cercetarea trecutului. Prin toate acestea, el prefigurează modelul unui domnitor renascentist într-o lume medievală aflată la răscruce de civilizații.

Educație aleasă oferită de personalități proeminente ale culturii și spiritualității vremii respective (Nifon, Maxim Brancovici, Macarie și alții) i-a marcat lui Neagoe Basarab întreaga activitate ulterioară. Aceștia l-au introdus în tainele textelor sacre, precum și în literatura teologică ortodoxă. Sub îndrumarea lor, tânărul viitor domn s-a familiarizat cu Sfânta Scriptură, scrierile Sfinților Părinți, omiliile și panegiricele marilor autori creștini. Această educație solidă în duhul tradiției răsăritene l-a determinat pe Neagoe Basarab să devină un mare susținător al culturii scrise de

---

[2] Ioan Chirilă, „Neagoe Basarab – un model al principelui, învățatul învățător – după cinci secole," *Roma. Revistă decultură și de educație* 7-8 (2022-2023): 10.

[3] Alexandru Briciu, „A Deo rex, a rege lex – principiu autentic creștin în domnia Sfântului Voivod Neagoe Basarab," *Glasul Bisericii* 7-12 (2013): 171-96.

factură religioasă[4]. Într-adevăr, educația isihastă primită, familiarizarea cu marile opere ale gândirii răsăritene și eforturile sale de promovare a spiritualității ortodoxe în contextul amenințării otomane îl situează pe acest domn în avangarda apărătorilor identității culturale și religioase românești.

Învățăturile către Teodosie – manual de leadership

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, operă literară redactată în limba slavonă[5], este considerată cel mai important monument al gândirii și simțirii românești medievale. Ea este legată de domnitorul Neagoe Basarab, ctitor al mănăstirii Curtea de Argeș și al mitropoliei din Târgoviște. Scrierea domnitorului poate fi considerată un veritabil tratat de teorie politică și de pedagogie a puterii, destinat fiului și moștenitorului său Teodosie. Prin îmbinarea organică a dimensiunilor religioase și laice, morale și politico-administrative, ea devine un reper esențial pentru înțelegerea gândirii politice medievale românești. Nu întâmplător, „Învățăturile către fiul său Teodosie" au exercitat o influență covârșitoare asupra culturii române ulterioare[6]. Chiar și în epoca modernă, sfaturile lui Neagoe Basarab își păstrează prospețimea și caracterul formativ, fiind deopotrivă aplicabile tinerilor care se pregătesc să preia frâiele puterii politice, cât și oricărui cititor interesat de învățătura morală creștină. Prin urmare, monumentala creație a domnitorului muntean rămâne peste veacuri o pildă de înțelepciune și echilibru între materie și spirit, între puterea lumii și valorile Evangheliei.

Opera lui Neagoe Basarab dedicată fiului său Teodosie nu este în întregime originală, ea încadrându-se într-o bogată tradiție a scrierilor cu caracter moral-politic

---

[4] Gheorghe Minculete, „Neagoe Basarab și lumina dăinuirii sale în decursul veacurilor," *Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I"* 9 (2017): 59.

[5] Manuscrisul original al „Învățăturilor" a fost descoperit în 1894 de către istoricul rus Lavrov în Biblioteca Națională din Sofia. În felul acesta s-a elucidat controversa privind limba inițială de redactare, stabilindu-se că textul fusese scris în slavona bisericească. Versiunea românească este relativ târzie, ea circulând multă vreme în copii manuscrise. Totuși, indiferent de limbă, această operă are o importanță covârșitoare pentru cultura medievală românească. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi* (București: Minerva, 1980), 72.

[6] Una dintre personalitățile care au preluat și valorificat învățăturile sale a fost Nicolae Bălcescu, un eminent istoric și revoluționar român. În lucrarea sa intitulată „Puterea armată și arta militară la români", publicată în 1844 în revista *Propăşirea* de la Iași, Bălcescu a integrat conceptele și ideile prezentate de Neagoe Basarab, aducându-le în contextul contemporan și relevându-le aplicabilitatea în analiza realităților militare ale vremii. Meritul lui Neagoe Basarab în modelarea gândirii lui Bălcescu se reflectă în faptul că învățăturile sale au fost preluate și adaptate într-un mod creativ pentru a ilustra evoluția și structura puterii armate române. Acest fapt subliniază durabilitatea și importanța ideilor lui Neagoe într-un cadru mai larg, deoarece acestea au fost preluate și reinterpretate pentru a răspunde provocărilor și nevoilor epocii moderne.

din literatura medievală universală. Astfel, modelul direct care i-a stat în față a fost cel al „Învățăturilor” împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul adresate fiului său Leon în secolul al IX-lea. Un izvor de inspirație similar l-au constituit și sfaturile împăratului Constantin Porfirogenetul către urmașul său din secolul al X-lea. În aceeași familie literară se înscrie și scrierea cneazului Kievului Vladimir Monomahul din secolul al XI-lea. Toate aceste opere au exercitat o puternică influență asupra gândirii politice a Evului Mediu european. Prin urmare, „Învățăturile” lui Neagoe Basarab se înscriu într-un cadru mult mai larg decât cel românesc.

Pe lângă izvoarele menționate, în structurarea textului său domnitorul muntean a integrat numeroase pasaje din Sfânta Scriptură, în special din cărțile istorice ale Vechiului Testament. De asemenea, se observă inserții din literatura monahală isihastă (de pildă din Simion Noul Teolog), din scrieri precum „Varlaam și Ioasaf” sau „Fiziologul”, foarte populare în epocă. Nu lipsesc nici referințele la literatura omiletică și parenetică bizantină, Neagoe Basarab dovedindu-se un fin cunoscător al marilor autori creștini precum Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Dionisie Areopagitul ș.a.[7]

În partea de învățătură religioasă, se remarcă asemănări cu texte fundamentale ale spiritualității răsăritene, precum „Dioptra” lui Filip Monahul sau „Scara” Sfântului Ioan Sinaitul[8]. Tocmai această îmbinare armonioasă de surse biblice, patristice și filosofice conferă scrierii lui Neagoe Basarab un caracter sintetic, relevând erudiția domnitorului-cărturar. Utilizarea unor modele culturale diverse, însă convergente în esența lor creștină, face ca opera sa literară să depășească cadrul unei simple culegeri de sfaturi politice, dobândind o dimensiune spirituală universală.

Din punct de vedere structural, „Învățăturile către fiul său Teodosie” cuprind două părți distincte: una cu caracter religios-moral și alta cu recomandări politico-administrative. Prima este marcată de o puternică spiritualitate creștin-ortodoxă, exprimând concepția domnitorului despre sensul vieții și despre virtuțile necesare atât omului obișnuit, cât și conducătorului. Cea de-a doua parte conține sfaturi practice privind arta conducerii, organizarea armatei, judecarea supușilor, menținerea ordinii interne etc. Opera lui Neagoe Basarab dedicată moștenitorului său la tron exprimă o concepție integrală asupra demnității și responsabilităților liderului politic. Sfaturile domnitorului muntean se întemeiază atât pe învățătura creștină revelată în Sfânta Scriptură și în viețile sfinților, cât și pe marile texte ale înțelepciunii antice și medievale privitoare la arta guvernării. Scrierea lui Neagoe Basarab îmbină armonios dragostea de Dumnezeu, dragostea de neam și popor, respectul pentru supuși cu conștiința rolului formativ și a exemplului personal pe care conducătorul trebuie să îl dea în fața celor conduși. El îi atrage atenția fiului că, aflându-se într-o poziție

[7] Despre sursele folosite de către Neagoe Basarab vezi detalii în Gheorghe Bobână, „Învățăturile isihaste ale lui Neagoe Basarab,” *Akademos* 4 (2020): 75.

[8] Alexandru Piru, *Literatura română veche* (București: Ed. pentru Literatură, 1961), 42.

atât de înaltă, faptele și comportamentul său vor fi inevitabil imitate de ceilalți[9]. De aceea, domnitorul are datoria morală de a-i îndruma pe supuși prin propriul său mod de viețuire spre bine, adevăr și virtute. Astfel, mesajul „Învățăturilor” reflectă o axiologie politică profund umanistă, înscriindu-se în linia marilor gânditori care au meditat de-a lungul timpului asupra raportului dintre putere și morală.

Deși inițial dedicate fiului său Teodosie, „Învățăturile” lui Neagoe Basarab au depășit cadrul unei simple scrieri cu caracter formativ, devenind un adevărat îndrumar moral-politic pentru toți cei chemați să conducă Țara Românească. Mai mult, sfaturile înțelepte ale domnitorului muntean capătă astăzi rezonanțe universale, propunând un tip de leadership spiritualizat, axat pe valori perene. Izvoarele acestei perspective manageriale alternative la paradigmele profane contemporane se regăsesc în educația religioasă solidă primită de Neagoe Basarab. Formarea lui s-a clădit prin meditația asupra marilor texte biblice vechi-testamentare și nou-testamentare, asupra scrierilor patristice și hagiografice[10]. Tocmai de aceea, sistemul său de gândire politică este impregnat de dragoste, înțelepciune și respect pentru adevărata demnitate umană. Peste timp, „Învățăturile către fiul său Teodosie” constituie nu doar o pildă de leadership creștin, ci și o invitație la regăsirea spiritualității europene moderne. Ele propun reactivarea ethosului care a stat la temelia marii culturi pe care se fundamentează întreaga construcție a Occidentului. Iar această reconectare la rădăcinile noastre comune rămâne indispensabilă pentru depășirea crizei de sens care afectează lumea de azi.

În concepţia lui Neagoe Basarab, orice lider politic are îndatoriri morale și spirituale fundamentale, prima dintre acestea fiind venerarea lui Dumnezeu. Astfel, domnitorul trebuie să își îndrepte privirea către mila și dreptatea divină[11], străduindu-se ca acțiunile sale de conducător să reflecte, pe cât posibil, aceste virtuți supreme. El are responsabilitatea de a asigura bunăstarea, unitatea și conducerea legiuită a întregului popor. Pentru a susține această concepție despre statutul liderului, autorul „Învățăturilor” aduce ca exemplu modelul regilor biblici din Israel. Acești „robi ai Domnului” aveau menirea de a menține neamul iudeu în ascultare față de voința Celui Preaînalt, astfel încât întreaga istorie a evreilor era guvernată de relația lor cu Dumnezeu. Neagoe Basarab arată cum prosperitatea sau declinul din Vechiul

---

[9] „Deaca vor vedea alții cum faci tu, și aceia vor vrea iar așa să facă, și fiind tu domn, vor vrea să privească la celea ce și tu vei privi. Deci cum îi vei îndrepta și-i vei învăța, așa vei să le dai și seama”. Citate sunt redate după ediția realizată de Florica Moisil și Dan Zamfirescu: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, trad. de Gheorghe Mihăilă (București: Minerva, 1970), 259.

[10] Gheorghe Mihăilă, „Studiu introductiv,” în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Florica Moisil și Dan Zamfirescu (eds.) (București: Minerva, 1970), 81.

[11] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 125-8.

Testament depindea direct de pioșenia sau impietatea regilor față de învățătura revelată. Pe aceste coordonate se clădește și mesajul său către fiul și moștenitorul Teodosie, domnitorul muntean subliniind importanța primordială a orientării spirituale și morale a leadership-ului politic, care determină astfel ascensiunea sau decăderea întregului popor. Din această perspectivă, opera sa literară rămâne de o surprinzătoare modernitate.

În partea a doua a „Învățăturilor", domnitorul muntean insistă asupra virtuților pe care trebuie să le întruchipeze un bun conducător în relația cu supușii săi. Astfel, atitudinile potrivite față de cei conduși sunt: bunăvoința, respectul, dreptatea, empatia și încrederea. Totodată, liderul nu trebuie să se detașeze de obște, ci să se implice direct în viața ei, păstrând firește demnitatea statutului său superior. Un aspect esențial subliniat în opera lui Neagoe Basarab este necesitatea de a ierta și a acorda mereu noi șanse celor greșiți[12]. De asemenea, el oferă numeroase sfaturi privind maniera adecvată în care domnitorul trebuie să interacționeze cu supușii de toate categoriile sociale[13]. Nu în ultimul rând, conducătorul politic are datoria de a lua hotărâri doar în urma consultării celor apropiați, ascultând toate părerile și alegând cu discernământ soluția optimă pentru binele obștesc. Toate aceste îndrumări practice se întemeiază pe valorile fundamentale pe care trebuie să le întruchipeze cel ce conduce: dragostea, blândețea, răbdarea, atenția și bunătatea. Domnitorul subliniază faptul că răsplătirea răului cu rău nu face decât să sporească suferința din lume. Dimpotrivă, mânia și invidia – ca manifestări ale egoismului – sunt grave slăbiciuni morale ce macină sufletul liderului și îi afectează capacitatea de judecată limpede. De aceea, Neagoe îl îndeamnă pe fiul să înlocuiască aceste patimi cu o „inimă împăcătoare", plină de „dragoste curată", după modelul Mântuitorului Iisus Hristos[14].

Prin urmare, opera domnitorului muntean configurează un autentic „manual de leadership" creștin, enunțând virtuțile care trebuie cultivate de cel chemat la o poziție atât de înaltă precum cea de conducător politic. Iar permanenta actualitate a acestor sfaturi înțelepte dovedește profunda lor rezonanță antropologică. Astfel, mesajul său propune revenirea la temeliile culturale și religioase pe care s-a construit civilizația europeană, ca singură cale de depășire a crizei contemporane. Virtuțile, valorile și principiile enunțate în scriere au o rezonanță universală, putând fi transpuse cu succes din sfera politicului în cea a relațiilor interumane dintotdeauna.

---

[12] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 255.

[13] „O, fătul mieu și voi, fraților, cât iaste de bine să mângâiați pre boiari și pre slugile voastre în toată vremea și să vă sfătuiți cu dânșii în tot ceasul [...]. Să mergi cu dânșii într-un loc de taină și să sfătuiți toate sfaturile, și care vor fi mai bune voi le primiți în inimile voastre; iar care nu vă vor fi de folos voi le lăsați. Și să nu oprești pe nimeni să nu grăiască la sfat zicând: «iată că cuvintele tale nu ne sunt nici de o treabă»." *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 267.

[14] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 315.

De pildă, ele pot constitui un îndreptar pentru educația tinerei generații, în familie sau școală, deoarece vizează formarea caracterului moral, nu doar transmiterea unor simple cunoștințe tehnice. Așadar, înțelepciunea învățăturilor lui Neagoe depășește contextul istoric în care au fost scrise, oferind o orientare spirituală indispensabilă lumii secularizate de astăzi. Iar asumarea lor ne permite regăsirea echilibrului interior atât de necesar pentru a face față provocărilor ce vin peste noi. Nu în ultimul rând, aplicarea lor conduce la o viață împlinită, încununată de fericirea veșnică.

Dinamica Cuvântului veșnic reflectată în scrierile/ghidurile întrupării Lui

Am examinat tratatul lui Neagoe Basarab în principalele sale ediții și l-am privit ca pe un manual, un ghid asemănător celor întocmite de Erasmus din Rotterdam, Machiavelli, Vasile Macedoneanul sau Constantin Porfirogenetul. Datorită conținutului său pedagogic atât în materie de credință, cât și de politică, administrație, diplomație și război, putem considera această operă un îndrumar efectiv al întrupării Cuvântului divin.

Consider că pentru interpretarea și analiza „Învățăturilor lui Neagoe Basarab" este necesară o paradigmă de lectură ce vizează identificarea sensului spiritual, duhovnicesc al cuvântului revelației[15]. Această idee mi-a venit pornind de la Constantin Noica și conferințele sale despre sufletul românesc[16]. Noica vorbește despre opera lui Neagoe fără a folosi termenul de „isihasm", deși îl leagă de patriarhul ecumenic și de Nicodim, reprezentanți ai acestei direcții spirituale. Totuși, filozoful utilizează conceptele de „contemplație" și „interiorizare" specifice curentului isihast. În tratat găsim constant îndemnul la rugăciunea neîncetată, specifică tot isihasmului. Noica consideră că aici avem o expunere succintă a treptelor care îl îndrumă pe Teodosie spre contemplare, pe care le numește „trepte ale desăvârșirii"[17]. Pornind de la această interpretare, academicianul Alexandru Surdu vorbește despre un „isihasm

---

[15] În *Răspunsurile către Talasie*, Sf. Maxim Mărturisitorul aduce în discuție perspectiva spirituală de abordare a textului sfânt: „Vom lăsa deci istoria, care din punct de vedere trupesc s-a împlinit încă de pe vremea lui Moise, și vom înțelege cu ochii minții sensul ei duhovnicesc, care se înfăptuiește neîncetat. Din ce se înfăptuiește mai mult, este tot mai viu." *Filocalia*, vol. 3, trad. de Dumitru Stăniloae (București: Humanitas, 2017), 63. Acest text subliniază transcenderea perspectivei istoriei trupești și invită la înțelegerea subtilă a sensului ei duhovnicesc. Sfântul Maxim ne încurajează să privim dincolo de evenimentele istorice externe și să căutăm înțelesul lor profund în dimensiunea duhovnicească. Astfel, el subliniază că sensul istoriei nu se oprește la nivelul trupesc, ci se desfășoară continuu și devine tot mai viu în dimensiunea spirituală.

[16] Constantin Noica elogiază personalitatea lui Neagoe Basarab în conferința *Ce e etern și ce e istoric în cultura românească*. Constantin Noica, *Pagini despre sufletul românesc* (București: Humanitas, 1991), 12-8.

[17] Noica, *Pagini despre sufletul românesc*, 15.

laic”[18], prezent și în spiritualitatea filocalică destinată nu doar călugărilor, ci și mirenilor. Având în vedere toate acestea, nu este de mirare că Noica numește opera lui Neagoe „întâia mare carte a culturii românești”[19]. Pentru a înțelege importanța ei, putem face referire și la analizele lui Dan Zamfirescu sau la perspectiva comparatistă a lui Edgar Papu, care evidențiază valorile protocroniste ale scrierii[20].

Intenția mea nu este de a răspunde tipologiilor de abordare sau concluziilor analitice la care s-a făcut referire. Scopul este cu totul altul. Aș recomanda să privim coloana paralelă din ediția operelor lui Neagoe Basarab, unde sunt date referințele scripturistice. Acestea ne arată ecuația de construcție a textului, care transcende imanentizarea istorică excesivă și introduce cititorul într-o zonă a transcenderii. Ca atare, avem un text din Vechiul Testament pus în legătură și unitate de mărturisire cu un text din Noul Testament, în linia relației tip-antitip care caracterizează cele două Testamente, a împlinirii și desăvârșirii (cf. Mt 5,17). Nu doresc aici să accentuez decât un singur aspect: Neagoe Basarab tratează Scriptura ca pe o unitate de mărturisire, dincolo de morfologia istorică a textelor. Deși scrie într-o perioadă în care Noul Testament nu era încă tradus în română, el pornește de la sursele slavonă și greacă pentru a surprinde dimensiunea dinamică a Cuvântului revelat. Prin urmare, analiza operelor sale necesită identificarea acestei perspective unitare asupra Sfintei Scripturi, care transcende litera istorică și valorifică sensul duhovnicesc al Revelației divine.

Când mă raportez la cuvântul Scripturii, explorez două niveluri distincte: un stasis sau *status istoric* și un *status dinamis* al cuvântului, adică conținutul pnevmatic al acestuia. Am ales ca element de referință, din scrierile Sântului Atanasie, textul care proclamă că „este duh și viață”[21], deoarece Duhul este acela care conferă viață. Extinzându-ne în orizontul interpretării, putem recurge la contribuția părintelui John Breck în lucrarea intitulată *Sfânta Scriptură în Tradiția Bisericii*. Acesta subliniază că, conform principiilor hermeneutice, principalul interpret este Duhul Sfânt[22]. Observăm astfel că dobândirea Duhului este esențială pentru a atinge o înțelegere profundă. În paralel, practica isihastă a rugăciunii deschide calea către o zonă de comunicare și iluminare, adusă de Duhul, necesară pentru înțelegerea

---

[18] Alexandru Surdu, *Izvoare de filosofie românească* (București: Biblioteca Bucureștilor, 2010), 79.

[19] Noica, *Pagini despre sufletul românesc*, 14.

[20] Edgar Papu, *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc* (București: Eminescu, 1977), 20.

[21] Sf. Athanasie cel Mare, „Cuvânt despre întruparea Cuvântului,” în *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 15, trad. de Dumitru (București: EIBMBOR, 1987), 87-156.

[22] John Breck, *Sfânta Scriptură în Tradiția Bisericii*, trad. de Ioana Tămăian (Cluj-Napoca: Patmos, 2003), 70.

acestui conținut pedagogic. Un punct de interes, pe care nu-l dezvolt detaliat în prezent, este consemnat în scoliile părintelui Stăniloaie din Filocalia a treia, în care se face trimitere la textele Sfântului Maxim Mărturisitorul. Acesta vorbește despre rațiunea divină a fiecărei existențe și explică că în contemplația naturală, prin unirea omului cu Dumnezeu, omul are acces la toate sensurile spirituale ale rațiunii divine, eliberându-se de constrângerile limitative și intrând în dimensiunea transcendentă a minții pe care o numește *nous*. Așadar, în acest manual adresat lui Teodosie pentru a deveni un bun conducător, întâlnim o oglindă a cunoașterii. Aceasta ne oferă o perspectivă asupra modului în care omul poate săvârși această trecere către transcendență și să pătrundă în dinamismul infinitului dumnezeiesc, experimentând o odihnă în mișcare, o *șabatizare*. Acest concept complex relevă un aspect interesant al învățăturilor transmise în ghidul menit să îndrume către o conlucrare armonioasă cu principiile spirituale și înțelepciunea divină.

Al doilea aspect pe care doresc să-l subliniez este legat de pedagogia isihastă prezentă în opera lui Neagoe Basarab. Așa cum observă și Constantin Noica în analiza sa, în „Învățăturile către fiul său Teodosie” există referințe la treptele tăcerii neîncetate și la eliberarea de gânduri, specifice spiritualității isihaste. Se remarcă deci deschiderea universală a acestei pedagogii religioase, pe care domnitorul muntean o aplică nu doar fiului său Teodosie, ci și urmașilor de pe tron și întregii obști. Un exemplu elocvent în acest sens este secvența referitoare la închinarea la icoane. Aceasta trimite direct la lupta iconoclastă și la apărătorii cultului sfintelor imagini precum Teodor Studitul sau la deciziile Sinodului VII Ecumenic. Astfel, Neagoe Basarab rămâne ancorat în formula dogmelor stabilite de Biserica universală. Or, așa cum spun Părinții, dogmele sunt formule care te conduc efectiv la întruparea și trăirea adevărului revelat, la o experiere reală a lui Dumnezeu. Prin urmare, pedagogia isihastă promovată de domnitor are o deschidere universală, îndrumând spre experiența vieții în Hristos pe temeiul învățăturii ortodoxe[23]. Ea propune o cale de îndumnezeire deschisă tuturor, dincolo de statutul social.

Constantin Noica subliniază în analiza sa că Neagoe Basarab face un elogiu al minții. Acest aspect este important, întrucât în viziunea patristică mintea are un rol esențial. Ea reprezintă din punct de vedere antropologic deschiderea noastră spre transcendent, spre comuniunea cu infinitul divin. De aceea, în spiritualitatea răsăriteană întâlnim adesea tema „golirii minții”, precum la Evagrie, Efrem Sirul, Isaac Sirul etc, pentru a ajunge la „mintea lui Hristos”[24], cum spune Sfântul Apostol

---

[23] Noica, *Pagini despre sufletul românesc,* 15.

[24] Mintea lui Hristos îndeplinește tot ceea ce este necesar pentru mântuirea oamenilor și întoarcerea lor către Dumnezeu. Această minte este caracterizată ca fiind curată, fără urme de răutate, atât în gândire, cât și în acțiuni. Mintea lui Hristos își stăpânește voința și întreaga gândire în Sinea Sa dumnezeiască. Acest control este prezentat în momentul din Ghetsimani,

Pavel. Elogiul adus minții de către Neagoe Basarab este relevant și concordant cu perspectiva tradiției patristice. El consideră că, deși are anumite limite, cuvântul Scripturii reprezintă o deschidere a noastră spre transcendență, spre necuprinsul lui Dumnezeu. Această idee o regăsim și în Filocalia, unde ni se vorbește despre relația dintre minte, cugetare și rațiunea divină. Exercițiul noetic duce la depășirea condiției individuale și la unirea cu Absolutul. Neagoe Basarab pune accentul pe forța ordonatoare a minții, lucru evidențiat și în scrierile patristice. El expune diverse modele, atât pozitive cât și negative, arătând importanța asumării cu smerenie a încercărilor vieții[25].

Examinând conținutul, descoperim două aspecte distincte ale credinței și trăirii în Dumnezeu. Primul este aspectul teoretic, care evidențiază importanța statornicirii în credință și necesitatea de a integra această dimensiune în planul social prin acțiuni concrete. Aceste acțiuni sunt concepute pentru a depăși conflictele și a instaura o atmosferă de pace. Căutând surse biblice care susțin aceste concepte, putem observa că literatura de genul menționat are rădăcini în Scriptură. Cartea Înțelepciunii sau Pildele lui Solomon oferă un model în acest sens, iar analiza încheierii acesteia dezvăluie principii aplicabile în viața socială. De asemenea, Înțelepciunile lui Ben Sirah furnizează învățăminte relevante, îndeosebi în ultima sa parte, de la capitolul 46 înainte. Extinzând analiza la nivel internațional, putem face o comparație cu lucrările lui Baltazar Grațian, precum „Cărțile omului desăvârșit"[26]. Prin această perspectivă, literatura relevată susține o realitate profundă: statornicirea în credință și trăirea după principiile divine conduc la acțiuni constructive și la instaurarea păcii în sfera socială. În final, se poate sublinia că această literatură transmite un adevăr esențial, evidențiat și de o secvență de rugăciune atribuită lui Calist Patriarhul. Aceasta exprimă umilința omului în fața înțelepciunii și puterii lui Dumnezeu, recunoscând limitele mintii umane în comparație cu nemărginirea Ființei Divine. Totodată, rugăciunea

---

când Hristos rostește: „Părintele Meu, de este cu putinţă, treacă de la Mine paharul acesta! Însă nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voieşti." (Mt 26,39) Mintea Mântuitorului respinge orice gând rău, biruind toate ispitele fără a intra în dialog cu ispititorul. Mintea lui Hristos nu este afectată de gânduri viclene sau răutăți, fiind iluminată doar de Dumnezeu în Duhul. Această minte este disciplinată și supusă cuvântului și Duhului lui Dumnezeu, urmând calea poruncilor divine. Mintea lui Hristos este asociată cu duhul credinței, fiind supusă dorinței Duhului, care aduce viață și pace. Așadar, mintea trebuie să fie eliberată și să se dedice locuirii lui Hristos, având preeminență asupra celor ale Duhului și urmărind umplerea de Duh. Mintea lui Hristos este duhovnicească și spirituală, iar privind la Hristos, oamenii pot înțelege înnoirea minții și renașterea în Duh.

[25] Noica, *Pagini despre sufletul românesc*, 16.

[26] Baltasar Gracian, *Carțile omului desăvârșit. Eroul, politicianul, discernatorul, oracolul manual, cuminecatorul* (București: Humanitas, 1994), 494 p.

evidențiază dorința de a atinge slava și bunătatea lui Dumnezeu, subliniind legătura profundă dintre credință și aspirația către divinitate[27].

Mă opresc aici și doresc să evidențiez faptul că am analizat cuvântul Scripturii din perspectiva nivelului de *status dinamis,* concentrându-mă asupra conținutului său pnevmatic. În acest context, invoc o lectură a „Învățăturilor lui Neagoe Basarab", privind această temă dintr-o perspectivă duhovnicească. Această abordare relevă că însuși regele, cunoscut pentru manifestărilor sale autoritare, poate fi perceput, într-o interpretare îndrăzneață, ca un Ebed Yahwe în cadrul existenței istorice – un rob al lui Dumnezeu. Această perspectivă devine evidentă în contextul în care Neagoe Basarab, confruntat cu problemele sale de sănătate, atrage atenția lui Teodosie asupra acestei dimensiuni. Astfel, analiza „Învățăturilor" din această perspectivă relevă o adâncime duhovnicească și o conexiune profundă cu aspecte cheie ale tradiției biblice.

Concluzii

Opera lui Neagoe Basarab rămâne peste veacuri o expresie esențială a spiritualității ortodoxe românești, sintetizând într-o viziune originală învățătura creștină cu marile modele ale gândirii politice universale. „Învățăturile către fiul său Teodosie" configurează astfel nu doar un autentic manual pentru viitorii conducători, ci și un îndreptar spiritual cu rezonanțe universale.

Importanța scrierii este reflectată atât în plan național, prin influența covârșitoare exercitată asupra culturii române ulterioare, cât și la nivel european, opera înscriindu-se în curentul marilor tratate politico-morale medievale. Actualitatea ei remarcabilă rezidă în concepția despre leadership-ul întemeiat pe valorile creștine fundamentale, care pot reprezenta o alternativă la paradigmele manageriale contemporane.

Cercetarea de față evidențiază multiplele surse de inspirație ale lui Neagoe Basarab, de la modelul învățăturilor imperiale bizantine la spiritualitatea Filocaliei, integrând armonios tradiția biblică, patristică și filozofică. Tocmai această sinteză creatoare între dimensiunea religioasă și cea politică asigură originalitatea operei în contextul epocii sale.

Din perspectivă teologică, scrierea reflectă concepția unitară a domnitorului asupra Revelației divine, depășind litera istorică a textului spre sensul lui spiritual

---

[27] „O, Preasfinte Cuvinte ipostatic și înțelepciune și putere a lui Dumnezeu, cum te voi lăuda Doamne, a cărui Ființă și slavă e neapropiată? Cum voi preamări bunătatea Ta cea nemărginită, eu care sunt om și port o minte mărginită? Dar voi lăuda, voi preamări cele pe care le pot ajunge. Astfel, voi veni din orice parte la simțirea slavei și bunătății Tale și sufletul meu se va lipi cu toată puterea de Tine." Calist Patriarhul, „Capete care au lipsit," *Filocalia*, vol. 8, trad. de Dumitru Stăniloae (București: EIBMBOR, 1979) 352.

veșnic valabil. Pedagogia isihastă promovată devine astfel un model de formare a omului integral, deschis tuturor. Iar virtuțile și valorile enunțate capătă rezonanțe antropologice universale, constituind un îndreptar moral valid în orice context. Așadar, mesajul integral al operei lui Neagoe Basarab constituie nu doar o expresie majoră a literaturii politice românești, ci și o invitație permanent actuală la regăsirea ethosului creștin care a stat la temeliile culturii europene. Iar redobândirea acestei paradigme spirituale rămâne indispensabilă pentru depășirea crizei contemporane.

„Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie” – o retrospectivă istoriografică[1]

Protos. **Maxim (Iuliu-Marius) Morariu**
Facultatea de Teologie și Religie
Universitatea din Pretoria (Africa de Sud)
iuliumariusmorariu@gmail.com

Abstract

On the commemoration of five centuries after the death of Romanian Ruling Prince Neagoe Basarab (1512-1521), one of the most important representatives of cultural resistance on Romanian territory in the Middle Ages, the author of the present paper shines a light on the history, context and influences of his masterpiece, *The Teachings of Neagoe Basarab to His Son Theodosie.* Thus, the paper highlights Neagoe Basarab’s prophetic side, how his writings bring education to his people or the influences of authors like Basil the Macedonian or Constantine Porphyrogenitus on his style and ideas. At the same time, due attention is given to the influence of his work of patristic voices such as Saint John Chrysostom, Dionysius the Areopagite, John Climacus or mystical authors such as Barlaam and Josaphat, to his way of thinking, and the metamorphosis of his ideas. Furthermore, potential influences such as the one of Machiavelli and his chief work, *The Prince*, are also brought to attention in the paper, emphasising that there are voices that persist in the claim that the Italian author may have influenced Neagoe Basarab’s activity. The paper concludes, among other things, that, through his work, Neagoe Basarab managed to pave the way for Humanist culture on Romanian territory.

Keywords: Teachings, Dynasty, Social ethics, Machiavelli, Morals

Introducere

Inițial, ne-am propus ca în cadrul cercetării de față să realizăm o evaluare istoriografică a modului în care au fost receptate Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, lucrare pe care o considerăm a fi fundamentală pentru cultura

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (2/2023). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

românească de limbă slavonă din Evul Mediu. Din nefericire, contextul pandemic nu ne-a permis accesul la toate sursele și edițiile care privesc subiectul investigației noastre. În ceea ce privește perioada comunistă, se cuvine menționat aici faptul că pe durata acestor decenii ea a fost ocultată, așa încât dacă vom arunca o privire în cataloagele marilor biblioteci, cu tot cu comentarii și analize, se vor regăsi abia 15 titluri dedicate tematicii pe toată durata secolului trecut[2]. O evaluare cantitativă a acestui text lasă astfel să se întrevadă faptul că ea a fost destul de prost receptată și insuficient cunoscută. Din nefericire, însă din cauza imposibilității de a accede la toate sursele, o astfel de evaluare nu este nici ea întru totul posibilă momentan. Cu toate acestea, din informațiile la care am avut acces, putem deduce faptul că lucrarea a fost insuficient valorificată de către cercetarea istoriografică de până astăzi, iar edițiile care i-au fost dedicate sunt insuficiente sub aspect cantitativ.

Astfel, e un fapt editorial demn de remarcat ediția din anul 2020, apărută la Academia Română, a Învățăturilor[3], ea fiind cea care reia în parte cea apărută la

[2] Antonie Plămădeală, „Cuprinsul teologic al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab,*" *Studii Teologice* 3-4 (1969): 215-62; Sorin Bocancea, „*Învăţăturile lui Neagoe Basarab* – un model de gândire politică," *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi. Sociologie-Politologie* 2-3 (1998/1999): 146-9; Narcisa Mihaela Câdă, *Învăţături ale lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie, povestite copiilor: texte biblice, istorice şi patristice* (Bucureşti: Basilica, 2012), 88 p.; I.S. Firu, „Idei etice în scrierea *Învăţăturile lui Neagoe Basarab,*" *Istoria filozofiei româneşti* 1: 28-36; Laura Diana Florea, *Coduri ale existenţei în Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie: lucrare ştiinţifică,* 2 vol. (Caracal: Hoffman, 2012) 100 p. și 84 p.; Vasile Grecu, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab: Domnul Ţării Româneşti (1512-1521): versiunea bilingvă grecească şi românească* (Bucureşti: Ed. Teșu, 2007), 304 p.; Vasile Grecu, *Manuscrisul din 1654 pretins pierdut al învăţăturilor lui Neagoe Basarab* (Bucureşti: Ed. Bucovina I. E. Torouţiu, 1939), 15 p.; Vasile Grecu, *O versiune nouă a unei învăţături a lui Neagoe Basarab* (București: M.O. Imprimeria Naţională, 1941), 24 p.; *Învăţături ale lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, ediție îngrijită și referinţe critice de Teodor Vargolici (Bucuresti: 100+1 Gramar, 2003), 224 p.; Andreea Gabriela, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie: limbaj, stil şi discurs* (Piteşti: Ed. Universităţii din Piteşti, 2020), 270 p.; Mihai Popa, „Eternitate şi istorie în învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie," *Analele Universităţii Spiru Haret. Seria Studii de Filosofie* 12 (2010): 65-70; Sergiu Tofan, „Teologia politicului în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,*" *Analele Universităţii Dunărea de Jos din Galaţi. Fasc. 18. Filosofie* 1 (2003): 35-9; Iancu St. Toma, *Domnia în concepţia învăţăturilor lui Neagoe Basarab* (Bucureşti: Institutul de Arte Grafice Marvan, 1943), 49 p; Mihalache Turtoi, „Elemente de gândire raţională în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab,*" *Analele Universităţii din Timişoara. Seria Ştiinţe sociale* 1 (1976): 29-32; Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi învăţăturile către fiul său Theodosie: probleme controversate* (Bucureşti: Minerva, 1973), 452 p.

[3] A se vedea: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. Dan Zamfirescu și Iliana Mihăilă, studiu introductiv de Eugen Simion (București: Fundația Națională pentru Știință și Artă și Institutul de Teorie Literară „G. Călinescu", 2020).

Editura Roza Vânturilor în anul 1994[4], care este un text bine realizat. Ar trebui însă, constatat cu tristețe, prețul ridicat, care o transformă totuși, într-o lucrare inaccesibilă publicului larg, fapt care, mai mult ca sigur, o va împiedica să intre în bibliotecile tuturor cititorilor. Din această pricină, considerăm că ar fi fost mult mai potrivită o ediție de buzunar, chiar și lipsită de studiul introductiv, care ar fi contribuit cu certitudine nu doar la repunerea în circuitul lecturii a lui Neagoe Basarab, ci ar fi stimulat și incitat la o analiză critică a ideilor sale.

Dat fiind faptul că o evaluare istoriografică nu este posibilă în contextul actual, iar pe de altă parte, din cauza celor evidențiate anterior un astfel de demers n-ar veni să spună mare lucru cititorului, fiind mai degrabă o antrepriză dezamăgitoare, am dori să punctăm câteva aspecte în legătură cu contextul în care a fost elaborată această lucrare, vorbind totodată despre sursele de inspirație și celelalte aspecte.

Contextul apariției învățăturilor

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie reprezintă, după cum am mai arătat deja, o lucrare reprezentativă a culturii române de limbă slavonă[5] care a marcat Evul Mediu european și nu numai. A fost scrisă în această limbă, a generat controverse în ceea ce privește paternitatea și autenticitatea ei, întrucât spațiul cultural al vremii mai cunoștea la acea vreme opere de acest fel, a fost tradusă la destul de puțină vreme după apariția ei, în anul 1645, de către Manuil din Corint, în limba greacă, fapt ce spune multe cu privire la receptarea ei și la interesul pe care l-a suscitat în spațiul cultural al epocii și în același timp arată că existau relații foarte bune cu grecii, care profitau în parte de pe urma domnitorilor munteni și moldoveni. Astfel, aceștia susțineau deopotrivă locuri cu relevanță aparte pentru spiritualitatea răsăriteană precum Sfântul Munte Athos sau Sfintele locuri și unii dintre ei, precum Petru Rareș, se visau chiar eliberatori ai Constantinopolului, fapt care-i va determina în anumite momente să întreprindă chiar acțiuni concrete în acest sens. Existența intereselor economice a influențat, în mod cert, alături de cea care privește chestiunile spirituale, traducerea acestei cărți într-o limbă care era una de circulație mare în secolul al XVII-lea, rivalizând în multe situații cu cea latină și având o anvergură culturală aparte. Traducerea românească a apărut, ce-i drept, puțin mai târziu, însă trebuie luate în considerare și contextul și dezvoltarea limbii. Dacă ar fi să realizăm o mică evaluare istoriografică sub aspect cantitativ, trebuie să spunem că există până astăzi, păstrate în Biblioteca Academiei Române, șapte manuscrise conținând traduceri ale textului. Toate datează din secolele XVII-XVIII, iar acest lucru arată că în spațiul românesc ea s-a bucurat totuși de interes și receptare în acele vremuri, fiind utilizată

---

[4] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (București, Ed. Roza Vânturilor, 1994).

[5] Cf. M. Neagoe, *Neagoe Basarab* (București: Ed. Științifică, 1971), 53.

deopotrivă la curțile domnești, cât și în familiile boierești și constituind o sursă de prim rang în procesul educațional, datorită bogatelor ei valențe didactice.

În ceea ce privește contextul scrierii, trebuie menționat faptul că, odată cu apusul epocii lui Ștefan cel Mare, în Țările Române începe o nouă epocă, ce se definește nu prin lupta de rezistență, așa cum se întâmplase până atunci, nu prin acele războaie care încercau să păstreze, ori, când era cazul, să impună independența acestor țări, ci printr-o formă de rezistență realizată prin intermediul culturii și spiritualității. Nu trebuie uitat faptul că Neagoe Basarab este ctitorul Mănăstirii Curtea de Argeş[6] și se numără între mulții domnitori care, până la debutul domniei fanarioților, vor compune această rezistență. În această epocă, statutul de creștini capătă o dimensiune identitară și în același timp va face parte din specificul românesc în epoca medievală. Domnitorii înșiși vor ajunge în această perioadă să se simtă ca niște mici mecena, cu precădere atunci când vor primi vizita câte unui Patriarh, care le va solicita ajutorul și din această perspectivă vor încerca și ei să se școlească și să fie la înălțimea vremii, fapt pentru care și aici vor pătrunde anumite idei cu rezonanță în spațiul cultural. E dificil de spus în ce măsură Neagoe Basarab a avut acces la Erasmus din Rotterdam, dar se poate presupune că ideile unor lucrări cunoscute în epocă precum *Principele* lui Machiavelli nu i-au fost întru totul străine[7]. Apoi, e un lucru cert faptul de a fi avut acces la anumite lucrări din spațiul răsăritean, care-l vor fi influențat de bună seamă și pe mai-sus pomenitul scriitor italian și care s-au constituit, cel mai probabil, în surse de inspirație pentru principele muntean. Texte precum: Învăţăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, datând din secolul al IX-lea, sau Învăţăturile lui Constantin Porfirogenetul către fiul său[8], datate un secol mai târziu, despre care unii istorici au afirmat chiar la un moment dat că ar fi constituit sursa cea mai importantă de inspirație a domnitorului muntean[9], care l-ar fi plagiat chiar, pot fi cu certitudine enumerate în rândurile surselor din această categorie. Inclusiv discursul istoriografic din perioada comunistă, atunci când nu era unul eminamente protocronist, profera ideea conform căreia textul avut în vedere ar fi o pastișă după textul împăratului.

---

[6] A se vedea: Șerban C. Andronescu, *Biserica lui Neagoe din Curtea de Argeș* (București: Ed. Fundației „România de Mâine”, 2002); Pompiliu Băbeanu, *Curtea-de-Argeș sub Voievozii Basarabi* (București: M.O. Imprimeria Națională, 1942); Lazăr Spiridon Bădescu, *Curtea de Argeș* (București: Tipografia Curţii Regale F. Göbl & Fii, 1915), pentru mai multe informații cu privire la istoricul acesteia și la contribuția dinastiei Basarabilor la construirea ei.

[7] Dragoș Andrei Giulea, „Sf. Neagoe Basarab (1482 – 1521) – teolog și prinț creștin,” *Cuvântul* 3 (2021): 33.

[8] Constantin Porfirogenetul, *Carte* de *învățătură* pentru *fiul său Romanos*, trad. de Vasile Grecu (București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1971).

[9] Pentru o analiză complexă a acestei dispute, a se vedea: https://doctorate.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/rezumat-vlad.pdf, accesat 06. 07. 2022; http://www.promacedonia.org/rs/rs8_19.pdf, accesat 06. 07. 2022.

Nu credem însă că, într-o societate în care nu se poate vorbi despre aceleași standarde ale plagiatului precum astăzi, ci mai degrabă de un spațiu în care ideile circulau și nu exista o atât de mare rigiditate în ceea ce privește paternitatea lor, ci mai degrabă un interes comun în promovarea unor valori fundamentale.

Ca surse de inspirație, trebuie de asemenea arătat faptul că cea mai importantă lucrare de referință utilizată în cadrul operei domnitorului valah o reprezintă Sfânta Scriptură. După cum era de așteptat, el o folosește cu asiduitate, citând intens pasaje ale unor opere din cadrul Vechiului și Noului Testament, unele cu relevanță istorică, altele cu valoare teologică, literară, ori poetică și oferind când comparații, când argumente pentru susținerea anumitor idei. Prin intermediul acestui fapt, Neagoe Basarab a ținut pe de-o parte să arate clar că este un principe creștin, care-și asumă acest rol într-o societate în care influența otomană era în creștere, iar pe de alta, să sublinieze faptul că această caracteristică avea în acele vremuri un rol identitar și o relevanță primordială pentru domnia, contextul și mesajul pe care el dorea să îl transmită.

De asemenea, lucrări precum *Alexandria, Varlaam și Ioasaf*[10], operele patristice ale Sfântului Ioan Gură de Aur și ale Sfântului Dionisie Areopagitul, *Dioptra* lui Filip Solitarul și *Scara Sfântului Ioan Scărarul* reprezintă opere de referință din cadrul cărora se regăsesc citate in extenso, autorul menționând de cele mai multe ori proveniența ideilor, întrucât autorii se numără între numele importante ale culturii, teologiei și spiritualității din acea vreme, iar principele este unul creștin, cu un mesaj ce nu face altceva decât să lectureze într-o cheie practică textul sacru și să ofere mărturii cu privire la modul în care învățătura Mântuitorului Hristos poate fi aplicată în viața politică. Însăși legiuirile țării vor fi, până la apariția dreptului civil, bazate pe religie, iar codurile creștine (pravilele), vor merge mână în mână cu legislația civilă.

În mod cert, însă, dincolo de toate aceste potențiale, pretinse, ori reale influențe, Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie se constituie într-o adevărată sinteză a gândirii etice și politice românești și prefigurează teme care vor fi ulterior tratate în cadrul umanismului de pe aceste meleaguri. Prin intermediul ei, umanismul, ce va aduce cu sine un set important de valori, își va face, pas cu pas, intrarea în spațiul carpato-danubiano-pontic, ea prefigurând teme care vor fi intens tratate în lucrările ulterioare, apărând acolo cu redundanță, dar și subiecte care vor fi ulterior dezvoltate în cadrul lor. Prin intermediul ei, domnitorul reușește să-și educe fiul, transmițându-i o serie de principii care i-ar putea fi utile în cadrul domniei, să impună anumite principii de etică socială și în același timp să-și educe boierimea, ridicând nivelul societății și pe cel al conștiinței sociale.

---

[10] Cf. ***, *Vieața sfinților Varlaam și Ioasaf* (București: Stabilimentul de arte grafice „Universala”, 1904); Dan Horia Mazilu (ed.), *Varlaam și Ioasaf – istoria unei cărți* (București: Ed. Minerva, 1981).

Scrisă într-un limbaj tributar obiceiurilor vremii, lucrarea nu devine totuși prizonieră într-o măsură covârșitoare filosofiei, deși se poate vorbi despre influențe ale acestui domeniu în viața și gândirea autorului.

Aspecte conclusive

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie reprezintă o operă complexă și semnificativă în contextul istoriografiei, filologiei și teologiei românești. Această lucrare nu numai că are o relevanță socio-culturală deosebită, fiind concepută pentru a educa viitorul monarh, dar și nobilimea și poporul, ci aduce, de asemenea, contribuții importante la dezvoltarea umanismului în cultura românească.

Inițial gândită ca un text de învățătură pentru Teodosie, moștenitorul tronului, opera reflectă influențe variate, evidente în complexitatea sa. Neagoe Basarab se inspiră din Sfânta Scriptură, autori patristici, texte isihaste, precum și din cronici bizantine și slave. Această diversitate culturală și religioasă explică receptarea extinsă a operei în diverse contexte culturale și traducerea sa în limba greacă.

Pe lângă conținutul său religios, Învățăturile lui Neagoe Basarab reprezintă o abordare originală a eticii și politicii în cadrul gândirii medievale românești. Chiar dacă aduce elemente inovatoare, opera rămâne ancorată în tradiția religioasă, reflectând astfel coeziunea dintre vechi și nou în mentalitatea vremii.

De asemenea, această operă marchează intrarea umanismului în cultura românească. Neagoe Basarab reușește să îmbine tradiția religioasă cu elemente ale umanismului, deschizând astfel calea pentru o evoluție culturală semnificativă. Astfel, Învățăturile nu sunt doar un set de reguli și învățăminte, ci o sursă de inspirație pentru o societate în schimbare.

Cu toate acestea, cercetarea relevă faptul că opera nu a fost suficient valorificată. Deși are o importanță deosebită, Învățăturile lui Neagoe Basarab nu au primit atenția critică cuvenită și au fost adesea subevaluate sau plasate în umbra altor lucrări. Acuzații de plagiat și lipsă de originalitate au întunecat adesea percepția asupra operei și a domnitorului muntean.

Analiza deficitară a operelor istorice și contextuale a condus la interpretări nefericite și incorecte. Aspecte neverificate sau plasate într-un context greșit au contribuit la imaginea distorsionată a domnitorului și a operei sale. Este necesară o revizuire atentă a acestor interpretări pentru a restabili Învățăturile lui Neagoe Basarab la locul de valoare pe care îl merită în istoria și cultura românească medievală.

În concluzie, opera lui Neagoe Basarab este o bijuterie culturală și spirituală, cu implicații extinse în dezvoltarea societății românești medievale. Este imperativ să i se acorde atenția cuvenită, să fie evaluată corect și să fie recunoscută drept una dintre operele semnificative ale perioadei sale.

Monarhia de drept divin după Cărțile Regilor în „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”[1]

Ion Reșceanu
preot lector universitar dr.
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Universitatea din Craiova
ionresceanu@yahoo.com

Abstract

The present study aims to address the issue of monarchy by divine right in *The Teachings of Neagoe Basarab to His Son Theodosie*, which, due to its defining role in the most important work of the Romanian Middle Ages, allows one to observe how Saint Neagoe Basarab bases his teachings on references to the Holy Scriptures and to the Old Testament in particular. Furthermore, the chosen topic allows one to also understand the specific pillars of SlavicByzantine Eastern theological culture which Neagoe Basarab highlights authentically and originally in his remarkable work.

Keywords: Neagoe Basarab, Monarchy, Typology, Old Testament

Introducere

Personalitatea lui Neagoe Basarab este, cu siguranță, una surprinzătoare pentru cultura noastră veche, în contextul evoluției și dezvoltării ei firești de-a lungul Evului Mediu. Acesta a fost și motivul pentru care, pe parcursul secolului trecut, personalități de primă mărime ale lumii academice de la noi din țară s-au angajat într-o dezbatere foarte intensă cu privire la originalitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, pe care fie au contestat-o vehement[2], fie

---

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (2/2023). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

[2] Petre P. Panaitescu, *„Învățăturile lui Neagoe Basarab. O reconsiderare,” Romanoslavica* 8 (1963): 403-424. Vezi detalii în Demostene Russo, *Studii bizantino-române. Texte eshatologice din Codex Sturdzanus și pretinsul lor bogomilism. Învățăturile lui Pseudo-Neagoe* (București, 1907); Demostene Russo, *Studii și critice. O carte asupra Învățăturile lui Pseudo-Neagoe. Răspuns unui critic. Cărți de bunăcuviință. Un catalog de manuscrise grecești* (București, 1910); Petre P. Panaitescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, Problema autenticității* (București, 1946).

au apărat-o cu multă îndârjire[3]. Odată depășit momentul contestărilor, dezbaterea asupra operei neagoniene a căpătat, pe alocuri, accente „protocroniste” ce au fost amplificate de preocupările excesive ale unor cercetători mai vechi și mai noi de a evidenția valențele umanist-renascentiste ale *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab[4]. În felul acesta, s-a căutat să se dea personalității lui Neagoe Basarab o „dimensiune europeană” prin raportare strict la standardele culturale apusene. Această perspectivă, ce părea să se generalizeze în rândul oamenilor de cultură în ultima parte a secolului trecut, va fi contracarată de mitropolitul Antonie Plămădeală, care, cu toată discreția care-l caracteriza ca om de cultură în epoca respectivă, nu se sfia totuși să afirme, cu toată fermitatea, că, dacă trebuie să se vorbească despre umanismul lui Neagoe Basarab, atunci acesta nu poate fi definit decât ca un „umanism creștin ortodox”[5]. De aceea, nu putem decât să fim în acord cu cei care consideră că dimensiunea europeană a personalității lui Neagoe Basarab trebuie, în primul rând, înțeleasă și apoi cultivată ținând seama de cadrele oferite de cultura ortodoxă răsăriteană pe care înțeleptul domnitor român o reprezintă cu succes, încununând-o cu o remarcabilă lucrare pentru începutul secolului al XVI-lea. Prin urmare, în studiul de față, ne propunem să valorizăm *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* pe baza coordonatelor sale firești, specifice gândirii răsăritene. De altfel, considerăm că numai în felul acesta avem posibilitatea de a trata o temă de primă importanță pentru *Învățături,* precum cea a monarhiei de drept divin, ce ne oferă o largă perspectivă de înțelegere și aprofundare a caracterului teologic al operei neagoniene.

Cultura teologică a Sfântului Neagoe Basarab

Cultura teologică a Sfântul Neagoe Basarab este una fundamental biblică, Sfânta Scriptură fiind principala sursă pentru Învățăturile sale către fiul său Teodosie, unde face dovada unei „familiarități” deosebite cu textul biblic propriu-zis, pe care îl interpretează în spiritul autentic al Tradiției Bisericii Răsăritului Ortodox.

Mediul în care a deprins această cultură teologică a fost, inițial, familia boierilor Craiovești, care îi dă lui Neagoe o educație tipică epocii pentru un „vlăstar” domnesc. Neagoe Basarab s-a născut în anul 1481 sau 1482, fiind fiul lui Basarab cel

[3] Vezi Gheorghe Mihăilă, „Studiu introductiv,” în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Florica Moisil și Dan Zamfirescu (eds.) (București: Minerva, 1971) și Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate* (București: Minerva, 1973).

[4] Dan Zamfirescu, „Neagoe Basarab și contribuția culturii românești în epoca Renașterii,” în *Sfântul Voievod Neagoe Basarab – ctitor de biserici și cultură românească* (București: Cuvântul Vieții, 2012), 241-281. Vezi și George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. 1 (București: Ed. Științifică, 1969).

[5] Antonie Plămădeală, „Neagoe Basarab, Domn al culturii românești,” în *Dascăli de cuget și simțire românească* (București: EIBMBOR, 1981), 33.

Tânăr, zis și Țepeluș (1477-1482). Însă, după uciderea tatălui său de către un complot boieresc, Neagoe este crescut în familia lui Pârvu Craiovescu prin căsătoria cu Neaga, mama sa. După unele surse din epocă, așa cum este *Viața Patriarhului Nifon* sau *Letopisețul cantacuzinesc,* paternitatea îi este atribuită, în mod direct, lui Pârvu Craiovescu[6]. Cert este faptul că Neagoe Basarab era considerat de boierii Craiovești un potențial pretendent la tronul Tării Românești, fapt pentru care a primit o educație aleasă. Din punct de vedere spiritual, aceasta va fi întărită la mânăstirea Bistrița, ctitoria boierilor Craiovești, unde beneficiază de un mediu cărturăresc foarte bun, dovada fiind dată de numeroasele manuscrise și cărți tipărite, descoperite mult mai târziu în biblioteca mănăstirii Bistrița[7]. De asemenea, legăturile sale cu Patriarhul Nifon, cu mitropoliții Maxim Brancovici și Macarie, fostul tipograf, cu Gavriil Protul[8] sau Manuil din Corint[9] au ridicat standardul acestei culturi teologice la cel mai înalt nivel al epocii respective. Din *Viața Sfântului Nifon* al lui Gavriil Protul, aflăm că „fericitul Nifon îl întărea cu învățăturile sale, ca să crească și să se înalțe în toate faptele cele bune și să se ridice în noroc bun și să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, cum mai apoi, cu rugăciunile sfinției sale, să umplură amândouă”[10]. Această cultură profundă de care dă dovadă Neagoe Basarab este reflectată cel mai bine însă de bogata literatură teologică specifică spațiului ortodox ce stă la baza *Învățăturilor sale către fiul său Teodosie*. În acest sens amintim de Omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur, Cuvintele Sfântului Efrem Sirul, Scara Sfântului Ioan, Umilința lui Simion Monahul, Dioptra lui Filip Pustnicul sau Panegiricul Sfântului Constantin al Patriarhului Eftimie al Târnovei sau cărți populare, cum ar fi *Varlaam și Ioasaf*, *Albina*, *Fiziologul* sau *Alexandria*, lucrări care sunt folosite, în mod ingenios, pe scară largă, indicând faptul că erau bine cunoscute domnitorului român[11].

---

[6] Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor, 2. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea* (București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979), 227.

[7] Mihăilă, „Studiu introductiv,” 68-75.

[8] Mihăilă, „Studiu introductiv,” 80-3.

[9] Nicolae-Șerban Tanașoca, „Din nou despre Scrisoarea lui Manuil din Corint către Neagoe Basarab,” în *Sfântul Voievod Neagoe Basarab – ctitor de biserici și cultură românească* (București: Cuvântul Vieții, 2012), 364-70.

[10] *Literatura română veche*, vol. 1, Gheorghe Mihăilă, Dan Zamfirescu (eds.) (București: Ed. Tineretului, 1969), 76-7.

[11] Mihăilă, „Studiu introductiv,” 80-1; Zamfirescu, *Neagoe Basarab și Învățăturile*, 220-348; Florin Șerbănescu, „Învățăturile Sfântului Voievod Neagoe Basarab și perspectiva lor creștină,” în *Sfântul Voievod Neagoe Basarab – ctitor de biserici și cultură românească* (București: Cuvântul Vieții, 2012), 288.

Sfânta Scriptură în „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie"

Învățăturile lui Neagoe Basarab sunt expresia *momentului de vârf* la care a ajuns cultură românească la începutul secolului al XVI-lea, având menirea să sintetizeze o întreagă epocă premergătoare din cea de-a doua jumătate a sec. al XV-lea care întărea vechea „civilizație a liturghiei", prin afirmarea în cadrul ei a cuvântului Scripturii redat în literă slavonă.

Sfântul Neagoe Basarab se exprimă foarte convingător: „Învățăturile lui Dumnezeu […] le auzim noi din Sfintele Scripturi"[12]. Sfânta Scriptură este o expresie vie a călăuzirii Duhului Sfânt, cuvântul dătător de viață, de care Neagoe Basarab nu se folosește doar pentru a mărturisi învățătura, ci mai ales pentru a-l determina pe celălalt să intre în acest dialog viu cu Dumnezeu, prin interiorizarea cuvântului Scripturii sub călăuzirea Duhului Sfânt. În spiritul Tradiției Bisericii, prin intermediul Scripturii, cel credincios și drept este chemat să cunoască adevărul, dar mai ales să trăiască în conformitate cu el. În acest spirit, Neagoe Basarab împărtășește fiului său Teodosie sfaturile sale pe care le argumentează prin numeroase trimiteri la cărțile Sfintei Scripturi. În mod firesc, fiind o carte de „învățături" adresate unui viitor domn, cele mai multe trimiteri le face la cărțile Regilor. Deloc surprinzător, acestea sunt urmate de cele la cartea Psalmilor, expresie a înțelepciunii în multe chipuri a lui Dumnezeu, de care Neagoe Basarab se folosește, în duhul autentic al tradiției răsăritene, pentru formarea spirituală a fiului său. De asemenea, argumentația sa se sprijină pe o paletă largă de texte biblice vechi-testamentare cu caracter istorico-teologic din cărțile Pentateuhului (Facerea, Ieșirea, Levitic sau Deuteronomul), cartea Judecători sau Iudita, precum și din cele cu caracter profetic: Isaia, Ioil, Zaharia sau Baruh și, bineînțeles, din cele cu caracter didactic, deosebit de utile demersului său, cum sunt Pildele lui Solomon, Iov, Înțelepciunea lui Solomon, Înțelepciunea lui Isus Sirah sau cartea Tobit.

Perspectiva lui Neagoe Basarab asupra Sfintei Scripturi este una unitară, de aceea și trimiterile pe care le face la textul biblic nou-testamentar sunt la fel de numeroase ca cele vechitestamentare, acestea fiind făcute, în mod regulat, în funcție de expunerea sistematică a ideilor. Astfel, pe lângă numeroasele trimiteri pe care le face la textul celor patru evanghelii, Neagoe Basarab apelează și la Faptele Apostolilor, epistolele pauline (Romani, 1 și 2 Corinteni, Galateni, Efeseni, Filipeni) sau epistolele sobornicești (Iacov, 1 Petru). În mod firesc, acolo unde problematica învățăturilor sale are un vădit caracter politic, militar, diplomatic sau protocolar, apelul la textul biblic este unul limitat. De asemenea, exceptând acele ample lecturi biblice din cărțile Regilor sau din Evanghelii, trimiterile la textul biblic sunt mult

[12] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Florica Moisil și Dan Zamfirescu (eds.) (București: Minerva, 1971), 138.

mai numeroase în părțile cu un accentuat caracter teologic, multe dintre acestea fiind datorate pasajelor pe care le preia din literatura patristică și le inserează în cadrul *Învățăturilor* sale.

Monarhia de drept divin după cărțile Regilor în „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”

În concepția Vechiului Testament, regele conduce ca reprezentant pământesc al lui Dumnezeu, regalitatea sa fiind doar o reflectare a domniei regelui ceresc (Ieș 15,18; Num 23,21; Jud 8,23; 1Rg 8,7; 10,19; 12,12). Dumnezeu este și continuă să rămână rege prin reprezentantul său care trebuie să împlinească voia sa, asigurând dreptatea, ordinea și, în general, obligațiile stabilite prin legământul cu poporul Său. Prin calitatea de fiu al lui Dumnezeu care îi este atribuită de către Tatăl ceresc (Ps 2,7), regele guvernează în numele lui Dumnezeu sub spectrul asigurării acestei filiații ce susține autoritatea sa și, în mare măsură, natura dinastică a regalității israelite (2Rg 7,14-16). Sacralitatea regelui este data însă de ungerea ce-i însoțește întronizarea, care reflectă alegerea divină și împlinirea voinței divine (1Rg 24,6.10; 26,9.11.16.23; 2Rg 1,14-16; 19,21-22; 3Rg 21,10.13).

Tipologia specifică temei; fondul bizantin

În general, pentru Evul Mediu, întoarcerea către Vechiul Testament este firescă în contextul alegerii unei teme dedicate monarhiei, pe care o operează în sânul vastei moștenirii biblice. „Vechiul Testament pare mai bine acordat cu starea societății și mentalitățile vremii decât Noul”[13].

Modalitatea în care Neagoe Basarab abordează problematica monarhiei de drept divin este însă una tipică spațiului Răsăritean. Există două moduri de conectare la modelele Vechiului Testament folosite de autorii bizantini: *exemplum și typos*. *Exemplum* încurajează efortul de a se conforma unui model, pe când, *typosul* afirmă faptul că cineva extinde un tipar stabilit până în prezent. Istoricii au favorizat modul *exemplum,* în timp ce teologii au preferat *typosul*. Alegerea depindea de pregătirea, genul literar sau perspectiva în care dorea să scrie autorul, cele două putând fi folosite și simultan. Oricum ambele grupuri împărtășeau aprecierea că Vechiul Testament este rădăcina, linia de bază și standardul cu care se măsura prezentul. După epoca constantiniană, considerată o epocă model prin excelență, pe care o consacră începând cu sfârșitul veacului al IV-lea Eusebiu de Cezarea în *Viața Sfântului Constantin*, alegerea modelelor biblice putea fi determinată de contextul politic, care ar fi putut fi atât pozitiv, cât și negativ[14].

[13] Andre Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental* (București: Meridiane, 1994), 9.

[14] Claudia Rapp, „Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium,” in *Old Testament in Byzantium*, P. Magdalino and R. Nelson (eds.) (Washington: Dumbarton Oaks

Interesantă este perspectiva pe care o oferă modelele biblice pe baza cărora se poate ridica un conducător pământesc pe tărâmul atemporal al identității tipologice, ce poate pretinde că este asemenea lui David, tip al lui Hristos sau cel puțin egal cu apostolii asemenea lui Constantin, după cum poate fi retrogradat la statutul unui lider vechi-testamentar perdant. În general, împărații bizantini erau recunoscuți și etichetați ca fiind conducători autentici prin raportarea lor la un model din Vechiul Testament care, de altfel, avea același rol normativ în sfera politică la fel ca cel pe care Noul Testament îl avea în sfera morală[15]. Este evident faptul că tendința de aplicare a modelelor biblice de conducere în Bizanț a venit pe filiera Bisericii, interesată de menținerea unui cadru articulat pe învățătura creștină a puterii imperiale[16]. Neagoe Basarab se regăsește, în mod deplin, în această perspectivă bizantină, trecută prin filtrul slav, a problematicii monarhiei de drept divin.

Modalitatea de prezentare; structura textului

Concepția lui Neagoe Basarab despre monarhia de drept divin se întâlnește pe întreg cuprinsul *Învățăturilor*, însă, cu precădere ea este reflectată în prima secțiune a parții întâi a lucrării, considerată de G. Mihăilă o adevărată „teologie pentru uzul șefilor de stat"[17] în care sunt expuse principiile fundamentale care trebuie să stea la baza conducerii statului.

Astfel, prima secțiune se deschide cu un amplu cuvânt de laudă la adresa Tatălui Ceresc, Creatorul și Proniatorul lumii, Cel în care rezidă „puterea domnească" ce se dă aleșilor Săi, urmată, în a doua secțiune, de o expunere dedicată omului și importanței sale în contextul ordinii creației și a planului divin de mântuire a lumii. Ambele secțiuni au rolul de a fundamenta teologic raportul domnului față de Dumnezeu și față de oameni și bineînțeles obligațiile ce derivă față de poporul peste care domnul a fost pus (uns) să conducă cu dreptate și cu omenie (milă) conform învățăturii creștine.

Secțiunea a III-a a primei părți continuă cu o amplă antologie de lecturi biblice cu caracter moral-pedagogic extrase din Vechiul și Noul Testament, din *Viața Sfântului Constantin*, din omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur sau din romanul popular *Varlaam și Ioasaf*. Această antologie considerată a fi „unică în felul ei în literatura parenetică europeană"[18] își propune, de la bun început, să pună în lumină obiectivului ei principal care constă în afirmarea rolului pe care istoria îl poate avea

Research Library and Collection, 2010), 175-97.

[15] Gilbert Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 50.

[16] Rapp, „Old Testament Models," 197.

[17] Mihăilă, „Studiu introductiv," 29.

[18] Mihăilă, „Studiu introductiv," 30.

în formarea și modelarea caracterului viitorilor conducători: „Deci, să ascultați și să înțelegeți de viața lor și vă veți înțelepți de veți lua aminte cu socoteală [...] Și vă feriți fieștecările den voi de cele rele, iar lucrurile cele bune neîncetat să vă nevoiți a face bine. Dreptu aceia ia aminte de vezi și să știi cum le-au fost începutul împărățiilor lor și cum le-au fost împărățiile și cum le-au fost și sfârșitul”[19].

În cele ce urmează, ne vom opri doar la amplele secvențe biblice vechitestamentare la care apelează autorul.

Structura antologiei lecturilor biblice veterotestamentare este următoarea:

a. Lectura despre fiii lui Eli

b. Lectura biblică despre regele Saul

c. Lectura despre istoria lui David

d. Lectura despre regele Solomon

e. Lectura despre regele Roboam

f. Lectura despre regele Ahab

g. Lectura despre regele Iezechia

h. Istorisirea despre faptele împăratului Constantin cel Mare

i. Secvența biblică dedicată revoltei lui Abesalom

Lectura despre fiii lui Eli (1Rg 2-4) se deschide cu următoarea sentință: „Pentru nechibzuială și neînțelepciunea ta să știi că se va lua de la tine și se va da altuia, care va face voia și poruncile lui Dumnezeu”[20]. Sub auspiciile acestei sentințe se derulează, în mare măsură, prezentarea exemplelor de conducători din cărțile Regilor. Fiii lui Eli sunt un exemplu negativ în raport cu Eli, tatăl lor, sau cu prorocul Samuel și cu alți conducători biblici (Ghedeon, David) care păzesc Legea și împlinesc poruncile lui Dumnezeu, fapt pentru care „le-a înmulțit Domnul zilele împărăției” spre deosebire de cei nechibzuiți (Solomon, Roboam și Abesalom) care „și-au scurtat viața și împărățiile lor s-au petrecut”. Moartea fiilor lui Eli aduce din nou în atenție sentința inițială: „Vezi, iubitul meu fiu, că nu pot folosi nici părinții… ”[21], exemplul negativ al lui Ofni și Fines fiind urmat și de fiii lui Samuel (1Rg 7,19).

Lectura biblică despre Regele Saul se oprește asupra alegerii lui ca rege care este condiționată de ascultarea voii divine, reiterându-se, prin intermediul textului biblic, calitatea de uns al lui Dumnezeu: „Dumnezeu m-a trimis să te ung și să fii împărat israeliților, deci acum ascultă glasul Domnului: Dumnezeu te-a unsu să fii împărat oamenilor săi israeliți și tu vei fi mare în oamenii Domnului și-i vei mântui din mâinile vrăjmașilor lor” (1Rg 10,1). Nepăzirea poruncilor îl determină pe

[19] Mihăilă, „Studiu introductiv,” 30.

[20] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 138.

[21] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 141.

Dumnezeu „să caute alt împărat”[22]. Ridicarea lui Saul din rândul oamenilor săraci este, de asemenea, un alt motiv al căderii sale din pricina nechibzuinței lui în planul gestionării statutului său regal[23]. Concluzia care s-a impus este „să mulțumim lui Dumnezeu pentru toate câte ne-a dat și să împărățiți cu Dânsul și să viețuiți”[24].

Lectura despre istoria lui David se deschide cu o sentință foarte aspră la adresa lui, din cauza faptului că, deși era curat la suflet atunci când a fost chemat de Domnul[25], cade în păcatul curviei și este mustrat de prorocul Natan. Concluzia lui Neagoe Basarab este că și cei drepți pot cădea, însă frica de Dumnezeu îi ajută să se pocăiască. David este dat din nou exemplu de pocăință atunci când hotărăște să aleagă din cele trei pedepse ale Domnului pe cea prin care își asumă să sufere el pentru păcatul săvârșit în privința recensământului poporului.

Lectura despre regele Solomon îl prezintă inițial pe marele rege și proroc ca un exemplu pozitiv care, în loc de bogăție și slavă, cere de la Dumnezeu înțelepciune, fapt ce atrage automat sentința: „Vezi, fătul mieu, că înmulțește Dumnezeu zilele celui ce face voia lui și poruncile lui? Iar ale celuia ce nu păzește legea și poruncile Lui, le împuținează și le scurtează”[26]. Solomon este considerat un model de rege evlavios asupra căruia se revarsă harul divin, rugăciunea sa de la sfințirea Templului fiind o dovada în acest sens. Păcatele sale de la sfârșitul vieții se vor răsfrânge însă asupra urmașilor săi; feciorii lui David, nepăzind Legea, pierd împărăția, exemplificarea făcându-se prin intermediul revoltei lui Ieroboam. Concluzia care s-a impus este: „Nimeni să nu se amăgească și să se ție mare, măcar să fie împărat, măcar domn […] că acestea toate le dă Dumnezeu și tot el le ia”[27].

Lectura despre regele Roboam. Roboam este dat ca exemplu negativ, deoarece nu a ascultat de sfatul celor bătrâni și înțelepți, ci a urmat sfatul celor tineri, lipsa de cumpătare de care dă dovadă regele israelit ducând la dezbinarea regatului. Acest episod biblic este folosit de Neagoe Basarab pentru a cultiva înțelepciunea și dragostea pe care fiul său trebuie să o arate față de supușii săi într-un autentic duh evanghelic, după modelul lui Hristos: „Și să asculți la judecată de sfetnicii cei buni și de mărturiile cele adevărate și credincioase. Și să iubești pe toți tinerii ca pre ai tăi și cu cuvântul să-i înveți și să-i îndulcești! Așijderea să iubești pe cei bătrâni și pre cei tineri, pre cei mari și pre cei mici, pentru dragostea lui Hristos”[28].

---

[22] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 143.
[23] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 143.
[24] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 146.
[25] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 146.
[26] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 150.
[27] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 155.
[28] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 158.

Lectura despre regele Ahab. Prin trimiterea pe care o face la persoana regelui Ahab se atrage atenția asupra pericolului abuzului de putere, fiind condamnat atât regele, cât și soția sa, Izabela. Totuși, Neagoe Basarab remarcă pocăința lui Ahab, deși aceasta, finalmente, nu-l exonerează de păcatele sale, atât el, cât și ultimul său descendent, Ioram, fiind uciși. Iehu, cel care-l ucide pe Ioram, nu reușește nici el să păzească „numele lui Dumnezeu și să-l cinstească și să umple voia Lui”[29].

Lectura despre regele Iezechia. Iezechia este caracterizat drept un rege drept și bun, care umbla pe calea Domnului ca și David, „moșu-său”[30]. Asedierea Ierusalimului de către regale asirian Sanherib este prilej pentru Neagoe Basarab de a remarca statornicia în credință și puterea rugăciunii. Pentru că Dumnezeu ascultă rugăciunea celor ce se tem de Dânsul (Ps 144,19-20), Iezechia este izbăvit. Exemplul lui Iezechia este folosit pentru a ilustra faptul că Dumnezeu te poate salva și din cele mai grele situații (pentru Neagoe Basarab pericolul turcesc era omniprezent). Smerenia lui Iezechia îl ajută să mai dobândească lungime zilelor sale. Din păcate, însă, asemenea lui David, chiar și un astfel de rege evlavios poate să greșească înaintea Domnului, așa cum face Iezechia când se amestecă cu cei necredincioși, prezentând vistieriile sale acestora. Mândria și slava deșartă îl conduce pe Iezechia la amestecarea cu ereticii, adică cu trimișii regelui din Babilon. Neagoe Basarab conchide că, deși regele Iezechia a greșit pentru puțin lucru, nechibzuința sa l-a îndepărtat de binefacerile divine.

Istorisirea despre faptele împăratului Constantin cel Mare. Lectura despre împăratul Constantin cel Mare pare, la prima vedere, că rupe logica lecturilor biblice prezentate anterior. De fapt, pentru Neagoe Basarab, Constantin cel Mare este modelul de împărat creștin prin excelență, care îngemănează toate virtuțile înaintașilor săi vechi-testamentari și se distinge de aceștia prin calitatea sa de a fi întocmai cu apostolii, următor direct al lui Hristos. Asemenea regilor israeliți evlavioși din vechime, Sfântul Constantin este exemplul conducătorului care urmează Domnului, păzește legea și împlinește voia Sa, luptă împotriva idolatriei și caută să „lățească” credința în singurul și adevăratul Dumnezeu, întărind Biserica, Noul Israel. Rolul Sfântului Constantin și al mamei sale Elena de protectori ai locurilor sfinte poate fi interpretat într-o cheie tipologică și are darul de a actualiza calitatea pe care și Neagoe Basarab și-o asumă, cea de purtător al crucii pe tărâmul cultural și bisericesc în lumea Răsăritului ortodox, aflat sub stăpânire turcească.

Lectura despre revolta lui Abesalom închide seria de secvențe biblice vechitestamentare, prin intermediul cărora Neagoe Basarab dorește să realizeze portretul ideal al unui principe creștin. Această lectură nu respectă ordinea

[29] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 164.

[30] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 164.

cronologică a evenimentelor, așa cum au fost prezentate anterior. Aceasta are însă rolul de a întări ideile cu caracter concluziv exprimate anterior în secvența dedicată Sfântului Constantin cel Mare. Ultimele lecturi ale primei părți a *Învățăturilor*, pilda nunții fiului de împărat și lecturile din romanul popular *Varlam și Ioasaf*, au doar rolul de a exemplifica cele prezentate. Revolta lui Roboam împotriva lui David este una împotriva alesului/unsului lui Dumnezeu, exemplului negativ al lui Abesalom fiindu-i contrapus exemplul lui David, care, asemenea lui Hristos, se arată plin de milă. Drept aceea, Neagoe Basarab conchide că „nimeni să nu îndrăznească, nici slujitoriu, nici țăran, nici nimeni să-și rădice firea și gândul, cu meșteșug viclean, dintru îndemnarea diavolului, spre împăratul și spre domnul și stăpânul lor […] Că împărățiia și domniia a împăraților și domnilor, care iaste pre împărații și domnii cei credincioși și drepți, aceia iaste împărăție și domnie cerească. Și Domnul, fiiul lui Dumnezeu, va fi lor împărat și va judeca lumea pre dreptate. Dreptu aceia, fieștecărui împărat sau domn căruia i se dă împărățiia și domniia, den mila lui Dumnezeu să dă și să trimete pre cine-i iaste lui voia”[31].

Concluzii

Neagoe Basarab construiește principiile conducerii politice pe temelia moralității și spiritualității vechitestamentare. Conceptele de păzire a Legii, împlinire a poruncilor, frică de Dumnezeu și umblare pe calea Domnului devin repere esențiale în conturarea profilului ideal al conducătorului, configurat după modelul marilor împărați și profeți din Biblie.

Monarhia este văzută ca instituție de drept divin – regele primește puterea de la Dumnezeu și numai conformarea sa față de voința divină îi poate asigura legitimitatea conducerii și protecția cerului. Astfel, păzirea Legii și împlinirea poruncilor capătă o dimensiune politică majoră, devenind garanția unei domnii îndelungate. Regele are datoria de a-și modela propria viață după principiile revelate în Scriptură, fiind astfel un exemplu viu de smerenie, dreptate și evlavie.

În același timp, chemarea monarhului presupune slujirea aproapelui – grija pentru popor trebuie să primeze asupra intereselor personale. Conducerea trebuie să se facă în spiritul binelui comun, îmbinând dreptatea cu îndurarea și compasiunea. Regele poartă responsabilitatea formării morale a supușilor săi, fiind dator să-i călăuzească spre valorile împărăției cerești. Grija pentru aproapele presupune generozitate, apărarea celor slabi, a văduvelor și orfanilor – virtuți esențiale promovate de profeții Vechiului Testament.

Integrarea principiilor biblice în gândirea politică a lui Neagoe Basarab nu este doar un artificiu retoric, ci exprimă convingerea profundă că izvorul legitimității

---

[31] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 187.

și fundamentul moral al conducerii rezidă în voința divină revelată. Monarhia absolută nu înseamnă arbitrariu sau abuz de putere, ci responsabilitate amplificată față de supuși și față de Dumnezeu. Astfel, Neagoe Basarab oferă un model spiritualizat de leadership politic, configurat după arhetipurile marilor împărați și profeți din Biblie.

Modelul biblic al autorității smerite pentru „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”[1]

Cătălin Vatamanu
preot conferențiar universitar dr.
Facultatea de Teologie Ortodoxă
„Dumitru Stăniloae”
Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași
vatamanc@yahoo.com

Abstract

From a methodological point of view, the present research focuses on the fundamental aspects of Old-Testament monarchic theology, identifying them wherever they stand out in The Teachings of Neagoe Basarab to His Son Theodosie. The aim of this endeavour is threefold: first, to highlight the excellence of biblical values via direct references to the biblical text, mostly to the Old Testament, second, to underline the high leadership principles of the great ruler in question, as well as the responsibility he bears in mind in conveying them to his successor to the throne, and third, the fundamental goal of this research, namely to highlight the coherence, fluency, harmony and axiology of the text's rhetoric, as an exceptional literary model and treasure of Romanian literature, a testimony and testament, a source and resource for the life of society and the Church over the centuries.

Keywords: Neagoe Basarab, Old Testament, Humility, Authority, Education

Introducere

Construite precum un testament al domnitorului Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Învățăturile aduc prea mult a scriptură sfântă, încât să nu le încadrăm, măcar formal, în literatură inspirată și inspiratorie, normativă și formativă. Iar dacă luăm în calcul, dintru început, aceste caracteristici ale lor ca premise pentru cercetarea noastră, relația cu Scriptura Vechiului și a Noului Testament este mai mult decât evidentă și demnă de luat în considerare.

---

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (2/2023). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

Ocurența temelor biblice în Învățăturile lui Neagoe Basarab este izbitoare pentru cititorul cunoscător al literaturii inspirate, argument suficient de solid pentru ca unii specialiști să justifice teoria unui autor monah[2]. Trecând peste detaliile bibliografice ale marelui domnitor și neglijând, cu iertare, subiectul autenticității scrierii, atât de disputat, evidența unei opere cu caracter sapiențial, pedagogic creștin, înnobilatoare de caracter și formativă de valori este de nezdruncinat. Desigur, toate aceste elaborări literare – pe care le identific, mai curând, ca îndrumări firești ale tatălui către fiul său, pline de sinceritate, grijă, prețuire, veghere (și, cu siguranță, priveghere părintească, însoțită de rugăciune către Hristos Domnul și Preacinstita Sa Maică) – pornesc din experiența politică și religioasă a autorului, pe care se simte nevoit să le transmită mai departe fiului său. Precum imperativul biblic *Shema...!* (*Ascultă...!*), domnitorul Neagoe Basarab își cheamă fiul la cea mai importantă instruire a sa, aceea în care îi poate spune totul, cu celeritate și sinceritate, cu responsabilitatea aceluia care a fost pus de Dumnezeu stăpân și domn, și care acum trebuie să-l facă pe fiul său să crească mai mult decât, poate, fusese el cândva.

În fața unui asemenea monument de literatură veche românească nu putem decât să ne aplecăm cu gratitudine și respect, din dorința de a identifica temele biblice, de a le recupera, restaura și revalorifica în literatura și discursul teologic contemporan. Tematica autorității domnitorului în raport cu Dumnezeu și cu poporul pe care l-a primit prin mandat divin spre conducere – dar mai ales aspectul particular al autorității smerite – face subiectul cercetării următoare, în speranța că aceasta, alături de celelalte prestigioase contribuții din acest volum vor constitui, ca întreg, un omagiu la 500 de ani de la trecerea domnitorului Neagoe Basarab la cele veșnice.

Autoritatea domnitorului este dată și întărită de Dumnezeu

În Sfânta Scriptură, prezența lui Dumnezeu nu are nevoie să fie mediată. El se descoperă omului, în mijlocul creației, de bună-voie, public și privat. Revelările autorității și suveranității Sale, prezentate adesea într-un limbaj stilizat, sunt categorice, impunând, mai întotdeauna imperativ, ascultarea și păzirea cuvintelor

---

[2] Theodor Codrescu, iar apoi Demostene Russo au susținut cu argumente că autorul Învățăturilor ar fi un monah, aducând ca argumente „frazeologia cea lungă bisericească, cunoștința perfectă a Scripturilor, stilul teologic și creștin”. Toate acestea ar arăta că autorul „mai degrabă pare să fi fost un purtător de mitră, decât de coroană”. „Acest mod de a compune după Scriptură era specialitatea călugărilor și vlădicilor.” Cf. Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzător de: hrisoave, anaforale, tratate și alte acte de ale Moldo-Valahiei, de la suta XIV până și din acea a XIX*, vol. 24 (Iași: Tipografia Buciumului roman), 213, apud P.P. Panaitescu, „Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității,” *Balcanica* 5.1 (1916): 137. A se vedea și răspunsul lui Anton Balotă, „Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab,” *Studii de Istorie* 22.2 (1969): 271-80, care aduce solide argumente în susținerea autenticității scrierii de către marele domn muntean, Sfântul Voievod Neagoe Basarab.

sfinte: „«Deci, de veţi asculta glasul Meu şi de veţi păzi legământul Meu, dintre toate neamurile Îmi veţi fi popor ales că al Meu este tot pământul; Îmi veţi fi împărăţie preoţească şi neam sfânt! Acestea sunt cuvintele pe care le vei spune fiilor lui Israel». Și venind, Moise a chemat pe bătrânii poporului şi le-a spus toate cuvintele acestea pe care le poruncise Domnul. Atunci tot poporul, răspunzând într-un glas, a zis: «Toate câte a zis Domnul vom face şi vom fi ascultători!» Şi a dus Moise cuvintele poporului la Domnul" (Ieș 19,5-8).

Scriptura cea Sfântă, înțeleasă sintetic ca Torah, „Învățătură", pornește de la narațiunea creării cosmosului întreg și a așezării omului ca rege în mijlocul lui, stăpân prin harul lui Dumnezeu peste toate cele create, și include o dinamică deschisă spre lucrarea de mântuire a sa. Domnitorul Neagoe Basarab așază această credință ca fundament al Învățăturilor, zicând: „Iubitu mieu fiiu, mai nainte de toate sa cade să cinstești și să lauzi neîncetat pre Dumnezeu cel mare și bun și milostiv și *ziditorul nostru cel înțelept*, și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul. Și să foarte cuvine să-L slăvești și să-L mărești neîncetat, cu glas necurmat și cu cântări nepărăsite, ca pre Cela ce *ne-au facut* si neau scos din-tunérec la lumină și den neființă în ființă"[3]. Același, continuă: „Dreptu acéia, «să nu să laude înțeleptul cu înțelepciunea sa, nici putérnicul cu putérea sa, nici bogatul cu bogăția sa. Ci de acéstea să să laude cel ce să lăuda», măcară de ar fi împărat, măcară domnu, măcar biruitor, «tot să cunoască pre Dumnezeu, care *l-au făcut*», și cu frica și cu cutremur să facă judecată pre pământu". Din această conștiință a originii dumnezeiești vine imediat și îndemnul: „Faceți pace și rugă cu toți, că fără de acéstea niminea nu va putea vedea pre Dumnezeu!"[4].

Spre deosebire de Torah, regalitatea israelită exprimă vădit ordinea publică, viața politică, autoritatea, puterea și dreptatea. Dar toate aceste valori biblice sunt raportate continuu la Cel care este Regele desăvârșit, Dumnezeu. Jahwe este Regele. Regatul Său din ceruri trebuie să fie modelul, exemplul, stăpânirilor lumești, de unde și conștiința regilor lumii că toată autoritatea vine de Sus, de la Domnul. Este ceea ce citim și în Învățături: „Fie-ți grijă și frică de slujba care ți-a dat-o Dumnezeu în seama ta (...). Că nimica nu este al tău. (...) Iar, deși ai tu, nu te lăuda, că de la Dumnezeu le-ai luat, ca să dai schiptrul și steagul împărăției și domniei tale cu multă mulțumire, cum și împărații cei mai denainte vréme ș-au dat împărățiile în mâna lui Dumnezeu Tatăl, cu multă îndrăznire și cu multă cinste și cu mare îndreptare.

[3] Citările trimit la paginația textului *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, prefață de N. Iorga, ediție îngrijită și referințe critice de Teodor Vârgolici (București: Ed. MondoRo, 2016), aici p. 12. În „Notă asupra ediției", editorul arată că reproducerea textului s-a făcut după ediția din 1910, publicată la Editura Societății „Neamul Românesc". Pentru a păstra originalitatea și frumusețea limbii române vechi, textele sunt citate după https://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C8%9B%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie (accesat pe 19.09.2021).

[4] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 15.

Și cu împărățiile lumii aceștii trecătoare au dobândit împărățiia cea netrecătoare a ceriului și au luat cununa bunătăților din mâinile lui Dumnezeu. Și să nu ți să înalță inima, nici să te trufești de limbile și de năroadele céle multe, că de la Dumnezeu fu dată putére voao și biruință de la Cel de Sus”[5].

Jahwe-Dumnezeu este Regele lui Israel (Ieș 19,6; Jd 8,22-23; Is 6,1; 33,17-22; Sof 3,15; Zah 14,16-17), iar regii davidici înțeleg că monarhia nu este vreo instituție eminamente istorică, ci o lucrare specială a lui Dumnezeu, prin care El comunică cu poporul Său ales, precum citim în Ps 88,28-36: „Şi voi pune în veacul veacului seminţia lui şi scaunul lui ca zilele cerului; De vor părăsi fiii lui legea Mea şi după rânduielile Mele nu vor umbla, de vor nesocoti dreptăţile Mele şi poruncile Mele nu vor păzi, cerceta-voi cu toiag fărădelegile lor şi cu bătăi păcatele lor. Iar mila Mea nu o voi depărta de la el, nici nu voi face strâmbătate întru adevărul Meu, nici nu voi rupe legământul Meu şi cele ce ies din buzele Mele nu le voi schimba. O dată m-am jurat pe sfinţenia Mea: Oare, voi minţi pe David? Seminţia lui în veac va rămâne și scaunul lui ca soarele înaintea Mea şi ca luna întocmită în veac şi martor credincios în cer”. Conștiința înscăunării divine a domnului muntean este exprimată clar, ca mărturie și testament, în Învățături, astfel: „Vezi iubitul mieu, pre împăratul cel mare, care ne-au iubit și ne-au făcut și pre noi împărați pre pământu, ca și pre sine, și-i iaste voia să fim și în cer; și daca vom vrea noi, vom fi, numai să facem bine și vom fi împărați și vom împărăți în véci. Însă împărățiile și domniile céste după pământu suntu în mâna și voia lui Dumnezeu, și în nevoințile noastre céle bune se-au dat. Iară împărățiia cea cerească încă iaste în voia noastră și ne-o va da Dumnezeu, numai de vom vrea. Dară cunoști care iaste împăratul cel mare și putérnic? Acela iaste împăratu împăraților și domnu domnilor și Dumnezeul dumnezeilor, carele biruiaște vii și morții și au făcut toți vecii. Pentru acéia dă slavă celui ce te-au rădicat din pământu și te-au făcut lui fiiu și ceriurilor împărat, șii noroadelor și oamenilor biruitor mai mare și poruncitoriu, și te-au pus domnu pre pământu, să judeci oamenilor pe direptate și săracilor în judecată, cum zice și prorocul grăind: «Doamne, dă judecata ta împăratului și direptatea ta fiiului împăratului» (Ps 71,7)”. Dar, cât de frumos, autorul proiectează istoria biblică și a sa personală în perspectiva hristologică: „Dară de ce împărat grăiaște prorocul? Grăiaște de împăratul Hristos. Cunoști că «tot darul cel desăvârșit pogoară de sus, de la Tatăl» și pre împărat, și pre domnu, și pre preot, și pre tot omul carele iaste al lui Dumnezeu. Drept acéia să cade fiiului împăratului, carile iaste fiiu lui Dumnezeu, să judece dreptu, că și judecata a lui Dumnezeu iaste, iară alt a nimănui. Și vă plecați suptu putérnica mâna lui Dumnezeu, cum zice apostolul, ca făcătoriului și împăratului vieții și al veacului nostru, cu toată frica și cutremurul, ca într-o vréme să vă înalțe și să trăiți mult

[5] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 17.

pre pământu bun. Acum pricepeți, împăraților, și vă învățați, toți cei ce judecați pământul, lucrați Domnului cu frică și vă bucurați cu cutremur, primiți învățături, ca să nu să mânie cândva Domnul spre voi și să pieriți din calea dreptului, când se va ațița de pripă urgiia lui. Mâniiați-vă și nu greșiți de céle ce gândiți întru inimile voastre, în paturile voastre vă umiliți. Și iară mai zice prorocul: «Ție iaste lăsat săracul, și méserului tu îi fii ajutoriu». Că și Fiiul lui Dumnezeu săracu fu trimis în lume, cum iaste scris. Iar ție țiau dat Dumnezeu împărăția într-această lume scurtă.”[6]

Pacea, prosperitatea, starea de bine, armonia regatului, pe de o parte, autoritatea, puterea, dreptatea și înțelepciunea regelui, pe de altă parte, sunt imagini ale modului cum Dumnezeu trebuie să fie înțeles ca lucrător și binecuvântător în mijlocul lui Israel. Este ceea ce dorește să justifice și domnitorul Neagoe Basarab, prin cuvintele: „Că împărățiia și domniia a împăraților și domnilor, care iaste pre împărații și domnii cei credincioși și drepți, acéia iaste împărăție și domnie cerească. Și Domnul, fiiul lui Dumnezeu, va fi lor împărat și va judeca lumea pre dreptate. Dreptu acéia, fieștecărui împărat sau domn căruia i să dă împărățiia și domniia, den mila lui Dumnezeu să dă și să triméte pre cine-i iaste lui voia. Că împărățiile și judecățile ale lui Dumnezeu sântu, și pentru acéia să dau împărățiile de la Dumnezeu, ca să judece pre oamenii săi cu dreptate, iar pre cei răi, carii fac fărdelége, să-i judece cu caznă și cu certare. Pentru că nimunui, niciodată, n-au împărțit, nici i-au dat Dumnezeu să facă lucruri réle și nedrépte, nici i-au trimis cugete spurcate, nici în inima nimunui n-au sădit Dumnezeu cugete și gânduri hicléne. Ce tot cu meșteșugul diavolului să ațâță acéstea toate. Că tot diavolul, toate lucrurile céle réle, cu îndemnarea lui să fac, iar nu cu socoteala lui Dumnezeu.”[7]

Modele biblice de smerenie și pocăință

Pentru ca învățătura domnitorului Neagoe Basarab să nu fie doar livrescă, ci puternic răsădită în viața oamenilor din istoria cea sfântă, autorul invită cititorul să descopere autoritatea divină coborâtă catabasic din Cer și materializată în experiența istorică. Sinteza istorică a Regatului Israel, în contextul proniei și binecuvântării divine, ar trebui să fie un veritabil exemplu: „Și ție va da Dumnezeu împărațiia dupre pământ, și pentru tine o va da și feciorilor tăi, după tine, cum déde și lui Solomon Dumnezeu împărățiia, pentru tatăsău David. Iar ție și împărățiii tale să va dărui de la Dumnezeu bătrânéțe cinstité și ți să vor adaoge ție anii vieții, cum să adaoseră zilele și anii Ezechiei, împăratului ovreescu, cincisprezece ani, cum vei vedea mai nainte spuindu. Și orîncătro și spre ce vrăjmași de ai tăi vei mérge, tot îi vei birui și-i vei pune suptu picioaréle tale și te vei întoarce iar cu mare cinste și cu multă bucurie.

[6] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 15-6.

[7] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 70.

Așijderea vei birui și pre toți păgânii, carii vor veni asupra ta și-i va da Dumnezeu în mâinile tale, iar câți vor scăpa, cu mare rușine și ocară să vor înturna în țărăle lor. Iar de nu mă vei asculta, o, iubitul mieu fiiu, și de învățăturile lui Dumnezeu nu vei griji, și nu vei face voia și dreptățile lui Dumnezeu, care ne-au învățat și le auzim noi din sfintele scripturi, ce vei începe a face împotriva învățăturilor lui Dumnezeu și céle ce nu să cad, și vei mâniia pre duhul sfânt, cu carele ne-am semnat în ziua acéia ce ne-am curățit de păcatul strămoșului nostru, omul cel ce fu zidit dintâi de mâinile lui Dumnezeu, și vei batjocori lucrurile lui Dumnezeu cu niscare lucrure spurcate și scârnave, ce vei face, pentru nechibzuiala și neînțelepciunea ta, să știi că va lua Dumnezeu domniia de la tine și o va da altuia, carele va face voia și poruncile lui Dumnezeu. Iar zilele tale le va împuțina și le va scurta, cum împuțină și scurtă și zilele Ofniei și ale lui Fineos, feciorii lui Iliia popei și judecătoriul isrăilitenilor, pentru că nu băgară séamă de învățătura tătâne-său, nici păziră légea lui Dumnezeu. Pentru acéia cu rău să sfârși viața lor, și sufletele și le pierdură. Iar tu, de vei face poruncile lui Dumnezeu, Dumnezeu îți va fi ajutor întru toate, ca și lui Samoil proroc; că și acela era judecătoriu israiliténilor, și era Dumnezeu cu dânsul în toată vrémea. Iar de nu vei face voia lui Dumnezeu, el va lua de la tine domniia, cum au luat și împărățiia de la Saul și au dat-o lui David. Iar Saul, deaca mânie pre Dumnezeu, fu tot muncit și căznit de duhul necurat și cât împărăți, tot în gâlcevi și în năpăști, și tot era supărat de vrăjmași și de păgâni în toată viața sa. Și așa să petrecu neamul și împărățiia de la dânsul pentru fărdelegile lui. Iar tu, de vei face poruncile lui Dumnezeu și vei păzi légea lui, el îți va înmulți vrémea împărăției tale, cum au înmulțit ale îngăduitorilor săi, ale lui David, ale Ezechiei, ale lui Ghedeon, carii și ei judeca israiliténii, și ale altora a mulți, carii umbla după voia lui Dumnezeu și au făcut poruncile lui. Iar de nu-ți va fi grijă de poruncile lui Dumnezeu, nici vei băga în seamă învățătura mea, păzéște-te și te feréște, să nu pați cumvași cum au pățit mulți împărați pentru negrijirea și nechibzuirea lor, cum fu Solomon, fie-său Rovoam și Avesalim și alții mulți, și au căzut de la Dumnezeu și ș-au scurtat viața, și împărățiile lor rău s-au petrecut și s-au cheltuit."[8] „Drept acéia, ia aminte cu înțelégere și cu socoteală și vezi că de vei călca légea, și poruncile lui Dumnezeu nu le vei umplea, deacii măcar de-ai birui toată lumea și de ți sar pleca toți împărații lumii aceștiia ție, și de s-ar scula cu toată putérea lor să-ți fie ție întrajutor, nici de un folos nu-ți va fi, nici îți va putea ajuta cineva. Că zice Scriptura: „Domnul iaste cela ce ține în palma sa ceriul și pământul, marea și toate văzutele și nevăzutele" și „în sfințirea mâinilor lui toată făptura iaste ca o picătură de apă într-un sad". Iar de vei păzi poruncile lui Dumnezeu și te vei nevoi să le faci și să umbli în voia lui Dumnezeu, deacii măcar de ar avea toată lumea pizmă pre tine și s-ar scula cu toată putérea ei asupra ta, nimic nu-ți va

[8] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 22-3.

strica, nici îți va face nici un rău, ci mai multu își vor face lor rău și stricăciune, cum și oarecând petrecură oștile lui Faraon, carii să sculară asupra israiliténilor, oamenii lui Dumnezeu, și-i gonea cu vrăjmășie, iar ei să cufundară toți în Marea Roșie, ca plumbul. De acum nu trebuie să zăbovim de lucrurile céle ce am zis mai sus, ci pre scurt toate să le arătăm chiar cine din împărați și în ce chip au îngăduit lui Dumnezeu și iar cum au călcat légea și au mâniiat pre Dumnezeu, și cum fură ispitiți de mâniia lui Dumnezeu și unii dentrînșii cum au întorsu pre Dumnezeu iar cu milă, pentru căința lor."[9]

Regele Saul. Temător și, oarecum, neîncrezător de reușita fiului său, domnul muntean se raportează la istoria monarhiei israelite tocmai pentru a-și încuraja fiul. Spre exemplu, îl aduce pe Saul, care, spune el, „fu înălțat din gunoiu": „Vezi, fătul mieu, acestu împăratu, care dintâi fu rădicat de Dumnezeu den oamenii săraci și-l mări și-l puse împărat pre pământu, cum iaste scris: „Domnul sărăcéște și îmbogățéște, pleacă și înalță, carele rădică pre cel sărac din pământu și din gunoi, pre cel mișăl îl înalță și-l pune mai mare și biruitoriu oamenilor și-l face moștnean scaunului slavei". Văzuși pre săracul, că fu rădicat din pământ, și pre mișăl, că fu înălțat din gunoiu? Cunoscuși că fu pus pre scaunul mărirei și cu cinstea împărătească cinstit, și-l puse împărat și biruitor și proroc?"[10]. Dar nu gunoiul lumii este cel care caracterizează pe om, ci cum nevrednicul om se raportează la semenul său, ca chip al lui Dumnezeu. Domnul muntean înțelege că raportările la valorile înalte înalță pe om, iar nu raportarea la pământ și la nimicnicia lumii. Axiologia noastră ar trebui să fie raportată la valorile divine: „Dreptu acéia nimeni să nu să înșale și să să amăgească gândindu că doar are cevași întru înțelepțiia și vrédniciia sa. Că toate sântu ale lui Dumnezeu și de la Dumnezeu sântu dăruite oamenilor, ca să-i mulțumească cu frică și cu cutremur, măcar de ar fi împăratu, măcar domnu, măcar boiariu, măcar sărac, măcar mișel, cu multă mulțumire să laude pre Dumnezeu în toată vrémea, de toate de ce ne-au dat, pentru că suntem datori să plătim lui Dumnezeu pentru ce ne-au dat și ne-au dăruit. Deci vă păziți și vă nevoiți ca să îngăduiți bine lui Dumnezeu și să împărățiți cu dânsul și să viețuiți."[11]

Regele David. Pronia lui Dumnezeu asupra poporului ales și asupra monarhiei israelite este condiționată de obediența față de Lege. Tocmai neascultarea de Tora este cea care anulează absolutismul monarhic, atunci când acesta este autosuficient, după cum avertizează Deut 17,16-17: „Dar să nu-şi înmulţească acela caii şi să nu întoarcă pe popor în Egipt, pentru ca să-şi înmulţească el caii, căci Domnul v-a zis: Să nu vă mai întoarceți pe calea aceasta. Să nu-şi înmulţească femeile, ca să

---

[9] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 23-4.

[10] Î*Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 30.

[11] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 30.

nu se răzvrătească inima lui, şi nici argintul şi aurul lui să nu şi-l înmulţească peste măsură”. Dar când regele David este deasupra Legii, ceea ce face el este displăcut Domnului: „Iar dacă s-a isprăvit vremea plângerii, a trimis David şi a luat-o în casa sa şi ea a ajuns femeia lui şi i-a născut un fiu. Fapta aceasta, pe care a făcut-o David, a fost rea înaintea Domnului” (2Rg 11,27), și iarăși în contextul uciderii lui Urie heteul și a relației pătimașe cu Batșeba: „”Pentru ce însă ai nesocotit tu cuvântul Domnului, făcând rău înaintea ochilor Lui? Pe Urie Heteul tu l-ai lovit cu sabia, pe femeia lui ţi-ai luat-o de soţie, iar pe el l-ai ucis cu sabia Amoniţilor. Deci nu se va depărta sabia de deasupra casei tale în veac, pentru că tu M-ai nesocotit pe Mine şi ai luat pe femeia lui Urie Heteul, ca să-ţi fie nevastă” (2Rg 12,9-10). Ideea teologică este minunat receptată în Învățături: „Deacii David zise cătră Nathan: „Greșit-am Domnului Dumnezeului mieu”; iar Nathan zise cătră David: «Dumnezeu au luat păcatul tău de la tine și nu vei muri». Văzuși că acesta era bărbat dreptu și sfânt și să temea de Dumnezeu, iar căzu și el în groapa păcatelor. Ci însă de câte ori greșa lui Dumnezeu, cu nevoința pocăinței să scula și nimic nu zăboviia, și așa întorcea pre Dumnezeu spre sine iarăși cu milă și zicea: «Greșit-am Domnului mieu!» Și încă mai zicea: «Miluiaște-mă, Doamne, după mare mila ta, și după mulțimea îndurărilor tale curățéște fărădelegile méle!» Într-acéia și Nathan zise lui David: «Și Dumnezeu încă au luat păcatul tău de la tine și nu vei muri!»”[12].

Regele Solomon. Textul biblic insistă pe faptul că ascultarea de Dumnezeu aduce omului bunăstare și zile multe vieții, iar dacă este vorba despre domnia unui rege, precum cea a lui Solomon, supunerea acestuia față de Legea Domnului îi asigură o viață plină de lux (3Rg 3,11-14). Amintind de domnia acestuia, domnitorul Neagoe Basarab îi spune fiului său: „Vezi, fătul meu, că înmulțește Dumnezeu zilele celuia ce face voia lui și poruncile Lui? Iar ale celuia ce nu păzește legea și poruncile Lui, le împuținează și le scurtează”[13]. Iar, mai apoi, ca să arate că demnitatea tatălui nu este garantă pentru fii și că ereditatea domniei nu este și una a caracterului moral al moștenitorilor, domnul muntean aduce din nou cazul regelui Solomon și al urmașilor săi la tron, avertizând: „Dreptu acéia nimeni să nu să amăgească și să să ție mare, măcar să fie împărat, măcar domnu, măcar boiariu, măcar fiește ce va fi; că acéstea toate Dumnezeu le dă, Dumnezeu le ia. Și lui Solomon iar Dumnezeu îi déde împărățiia, că iaste scris și zice: «Jură-se Domnul lui David cu adeverință și nu să lepădă de dânsa că „din roada pântecilui tău voi pune scaunul tău, de vor păzi légea mea, feciorii tăi». Iar feciorii lui David nu păziră légea lui Dumnezeu. Dreptu acéia îi scoase Dumnezeu din împărăție, ca pre niște nemulțumitori.”[14] Și, din nou,

[12] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 32.

[13] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 34-5.

[14] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 39-40.

invocând textele sapiențiale biblice din *Pildele lui Solomon* 19,20: „Ascultă sfatul şi primeşte învăţătura, ca să fii înţelept toată viaţa ta” și textele paralele Iov 22,22; Ier 7,28, Sir 6,24, autorul Învățăturilor îndeamnă: „Iar eu, acum, odraslele méle, voi să vă învăț, precum zice Solomon: „Fiiule, priiméște învățătura tătâne-tău și ascultă sfatul mâne-ta, ca să trăești în véci”[15].

Regele Roboam. Despre regii davidici care sunt dați ca exemple în continuare este firesc ca autorul Învățăturilor să nu aibă cuvinte de laudă. Pornind de la exemplul fiilor lui Solomon, ca fiind cel mai puternic exemplu de raportare a copiilor la moștenirea fabuloasă a tatălui lor, ni se aduce în prim-plan domnia regelui Roboam, care, după scindarea regatului solomonian, va domni în Iuda. Lipsa de sfătuire a celor doi frați, Ieroboam și Roboam, și, mai mult, neglijarea sfaturilor celor înțelepți și bătrâni, din mândrie, a dus la scindarea Regatului între Nord și Sud. „Pentru acéia”, zice marele domnitor muntean, „tot cela ce va asculta de sfatul tinerilor și al copiilor, acela niciodată nu să va bucura; iar cela ce va asculta de sfatul bătrânilor celor înțelepți, acela nu să va căi. Că iată iaste zis: «Întrebă pre tată-tău și-ți va da sfat bun și spune bătrânilor tăi și-ți vor da învățătură bună». Și iar mai zice: «Bărbatul făr’ de sfat, el singur își iaste învrăjbitoriu». Cum și Rovoam făcu, că nu ascultă sfatul celor bătrâni, pentru acéia greși și-și fu el însuși învrăjbitor și stricătoriu. Întreabă pre tatătău și-ți va spune, și pre bătrânii tăi cei înțelepți și temători de Dumnezeu și cu sfat bun, și te vor învăța toate câte să cad și să cuvine a le face spre voia lui Dumnezeu și spre folosul trupului și al sufletului tău. Și de vei asculta de sfatul bătrânilor, nu să va poticni piciorul tău de piatra poticnirii și a smintelei, nici ți să va întâmpla ca lui Adam și ca altora a mulți de la el încoace, carii au fostu neascultători. Dreptu acéia, fătul mieu, să cinstești bătrânéțele și cărunțéțele și de sfatul lor și de învățătura lor să nu te sfiești, nici învățătura mâne-ta să nu o lépezi, cum zice Solomon. Boiarii tăi și sfétnicii tăi cei buni foarte să-i cinstești și să-i mărești, și pre alți boiari, carii vor fi mai mici și mai de jos, și căpitanii, cu toată bucuriia să-i veselești, și pre toți voinicii carei să vor nevoi să îngăduiască lui Dumnezeu cu credință și cu dreptate, tu-i dăruiaște și numaidecât îi rădică și-i boerește, ca să-ți slujească domniei tale cu credință bună și cu frica lui Dumnezeu, ca niște creștini drepți și adevărați. Și să asculți la judecată de sfétnicii cei buni și de mărturiile céle adevărate și credincioase. Și să iubești pre toți tinerii ca pre ai tăi, și cu cuvântul să-i înveți și să-i îndulcești! Așijderea să iubești pre cei bătrâni și pre cei tineri, pre cei mari și pre cei mici, pentru dragostea lui Hristos.”[16]

Regele Asa. Aducând aminte de încercările ce au venit asupra regelui Asa și de biruința acestuia prin încrederea în puterea și lucrarea lui Dumnezeu, după cum

[15] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 210.

[16] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 42-43.

citim în dumnezeiasca Scriptură: „Atunci s-a pogorât Duhul lui Dumnezeu asupra lui Azaria, fiul lui Oded, și i-a ieşit înaintea lui Asa şi i-a zis: „Ascultaţi-mă, Asa şi tot Iuda şi Veniamin: Domnul este cu voi când şi voi sunteţi cu El. De-L veţi căuta, va fi găsit de voi, iar de Îl veţi părăsi, şi El vă va părăsi" (2Par 15,1-2), autorul Învățăturilor își continuă sfaturile: „Pentr-acéia vă învăț, eu și vă spuiu, precum mă pricep și zic, că cel ce va proslăvi pre Dumnezeu, și Dumnezeu va proslăvi pre dânsul, și aici, și întru împărățiia ceriului; iar cel ce nu va proslăvi pre Dumnezeu, ci-și va proslăvi putérea și înțelepțiia sa, acela de Dumnezeu nu va fi proslăvit. Că întraceastă lume mulți domni au fost și mulți aleși ai lui Dumnezeu, ci numai cei ce au proslăvit pre Dumnezeu, pre acéia i-au proslăvit și Dumnezeu, și aici pre pământu, și sus întru împărățiia sa cea cerească. Iar cei ce n-au proslăvit pre Dumnezeu, ei nu știură, ci făr' de veste veni pre dânșii mâniia lui Dumnezeu și să luară toate bunătățile din mâinile lor și să lipsiră și de împărățiia ceastă pământească și de cea cerească, și nimic nu să aléseră de dânșii. Cum și Assa, împăratul cel de dămult făcu, de nu vru să dea laudă lui Dumnezeu, ci să lauda însuși pre sine. Pentru acéia Dumnezeu, pentru nesmereniia lui, căci nu vru să să smerească, el își întoarse mâniia spre dânsul și trimise pre îngerul său și-l luo noaptea dăzbrăcat den așternut și-l aruncă într-un gunoiu și acolo să dăzmeteci și să smeri, și-l bătea toți și-și bătea joc de dânsul. Deacii el atunci cunoscându, pricepu că toată putérea și tăriia iaste de la Dumnezeu și începu a plânge cu multe lacrămi și suspini și de-abia își întoarse Dumnezeu mila spre dânsul și-l ertă". Iar apoi, trecând la înțelegerile biblice mai înalte, la cuvintele Mântuitorului Hristos din Lc 14,11: „Căci, oricine se înalţă pe sine se va smeri, iar cel ce se smereşte pe sine se va înălţa", autorul îndeamnă: „Vezi, fătul mieu și voi, fraților, cât iaste de rău celui ce să potrivéște lui Dumnezeu și să ține că iaste mare și putérnic și smerenie înaintea lui Dumnezeu nu face! Că acela va fi mai apoi smerit, și aici, și în veacu ce va să fie, cum și în Sfânta Evanghelie zice: «Tot cel ce să va smeri să va înălța și cel ce să va înălța să va smeri». Așijderea și tu, fătul mieu, și voi, fraților, de vă veți înălța și vă veți trufi aicea, iar Dumnezeu vă va smeri și nu să va alége nimica de voi. Iar deaca vă veți smeri aicea înaintea lui Dumnezeu, Dumnezeu vă va înălța și va duce sufletele voastre în cămara lui cea cerească. Eu așa vă învăț să faceți, deaca vă va fi voia să lăcuiți cu Dumnezeu"[17].

Regele Iezechia. Despre marele rege reformator Iezechia, domnitorul Neagoe Basarab are cuvinte de laudă, aducând aminte de rezistența aceluia și a Ierusalimului în fața atacului asirian al lui Sanherib, în 701, exemplu de rezistență a poporului ales în fața dușmanilor, prin credință și intervenție specială divină, și argument pentru dezvoltarea teologiei Sionului inexpugnabil: „Deacii iată că să pogorî îngerul lui Dumnezeu în tabăra asiriianilor și omorî 185.000 de oameni de oaste. Și când să

[17] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 153.

sculară dimineața alalți ce rămăsése, aflară atâta lume de oameni tot morți. Deacii Senaherim întoarse-să înapoi plin de rușine și de ocară. Așijderea și tu, iubitul mieu fiiu, de te vei asemăna în toate lucrurile Ezechiei împărat, și Dumnezeu totdeauna va fi cu tine și-ți va fi ajutor întru toate, ca și acestui Ezechie împărat”[18], adăugând: „Auzi, Doamne, într-acesta ceas și pre mine, pre Neagoe, robul tău cel păcătos și ticălos, nebăgătoriul de seamă și neînțeleptul, cum ai auzit și pre Iezechiia în ceasul morții! Întracélași chip auzi și pre mine neharnicul, robul tău, că alt n-am cătră cine mai alerga, Doamne, fără numai cătră mila îndurării tale. Și nu mă priimi ca pre Iezechie, ci ca pre unul din năemnicii tăi cei mai proști”[19]. Despre marele rege asirian, determinat de pronia divină asupra Ierusalimului și asupra poporului ales să se retragă, domnitorul Neagoe Basarab exclamă: „Vezi, fătul meu, omul cel trufaș ce se înalță pân la cer, cum căzu pân la iad!”[20].

Regele Manase. După exemplul pozitiv al regelui Iezechia, autorul Învățăturilor aduce în atenția fiului său și, prin el, nouă, cititorilor, viața regelui Manase, marele rege idolatru și ucigaș de profeți, în prima parte a domniei sale, și pocăința acestuia, spre final. Textele Vechiului Testament insistă asupra faptului că pacea politică a regatului este condiționată de ascultarea regelui față de Dumnezeu, în texte precum: Ps 131,10-12: „Din pricina lui David, robul Tău, să nu întorci faţa unsului Tău. Juratu-S-a Domnul lui David adevărul şi nu-l va lepăda: „Din rodul pântecelui tău voi pune pe scaunul tău, de vor păzi fiii tăi legământul Meu şi mărturiile acestea ale Mele, în care îi voi învăţa pe ei şi fiii lor vor şedea până în veac pe scaunul tău”; Ps 88,30-37: „De vor părăsi fiii lui legea Mea şi după rânduielile Mele nu vor umbla, de vor nesocoti dreptăţile Mele şi poruncile Mele nu vor păzi, cerceta-voi cu toiag fărădelegile lor şi cu bătăi păcatele lor. Iar mila Mea nu o voi depărta de la el, nici nu voi face strâmbătate întru adevărul Meu, nici nu voi rupe legământul Meu şi cele ce ies din buzele Mele nu le voi schimba. O dată m-am jurat pe sfinţenia Mea: Oare, voi minţi pe David? Seminţia lui în veac va rămâne și scaunul lui ca soarele înaintea Mea şi ca luna întocmită în veac şi martor credincios în cer. Dar Tu ai lepădat, ai defăimat şi ai aruncat pe unsul Tău”; 2Rg 7,12-16: „Iată Domnul îţi vesteşte că-ţi va întări casa, iar când se vor împlini zilele tale şi vei răposa cu părinţii tăi, atunci voi ridica după tine pe urmaşul tău, care va răsări din coapsele tale şi voi întări stăpânirea sa. Acela va zidi casă numelui Meu şi Eu voi întări scaunul domniei lui în veci. Eu voi fi aceluia tată, iar el Îmi va fi fiu; de va greşi, îl voi pedepsi Eu cu toiagul bărbaţilor şi cu loviturile fiilor oamenilor, dar mila Mea nu o voi lua de la el cum am luat-o de la Saul, pe care l-am lepădat înaintea feţei tale. Casa ta va fi neclintită, regatul tău

---

[18] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 53.

[19] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 208.

[20] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 54.

va rămâne veşnic înaintea ta şi tronul tău va sta în veci”. Făcând referire la înrobirea regelui Manase de regele asirian și la rușinea pe care alesul Domnului a suferit-o acolo, autorul Învățăturilor scoate în evidență pocăința acestuia și rugăciunea sa, pe care Biserica a păstrat-o în Sfânta Scriptură și în slujba Pavecerniței Mari. „Și ascultă, Doamne, rugăciunea mea cea necurată, cum ai ascultat rugăciunea Manasiei, când era încuiat de păgâni în boul cel de aramă. Că întâi să rugă cu rugăciune necurată idolilor, Artemidei și lui Apolon și lui Vaal, până la miezul nopții, și nu-i folosiră nimic; iar de la miezul nopții el să trezi, ca cum ar fi fost beat și nebun de vin, și-și întoarse dosul său cătră idoli, iar mintea și gândul și-l rădică sus cătră Dumnezeu și plânse cu lacrăme amară și iuți, zicând: „Miluiaște-mă, Dumnezeule al lui Avraam, a lui Isaac, a lui Iacov!” Deci numai pentru această întoarcere, ce-și întoarse fața cătră Dumnezeu, iar dosul cătră idoli, tu, Dumnezeul mieu, într-acel ceas l-ai izbăbit din boul acela de aramă, dentru care era încuiat. Ci, cum izbăviși pre Manasia dentru acea nevoe mare, așa și pre mine, ticălosul, mă miluiaște Dumnezeu lui Avraam, a lui Isaac, a lui Iacov, și nu după păcatele méle céle făr’ de număr, Dumnezeul mieu, ci după mila ta cea multă. Și cum ai miluit pre Manasia, așa și pre mine mă miluiaște, Dumnezeul mieu!”[21].

Hristos – modelul desăvârșit al autorității smerite

Întruparea Fiului lui Dumnezeu din Sfânta Fecioară Maria este dovada categorică a iubirii atotmilostive a Tatălui Ceresc, „Căci Dumnezeu aşa a iubit lumea, încât pe Fiul Său Cel Unul-Născut L-a dat ca oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viaţă veşnică” (In 3,16). Autoritatea desăvârșită a dumnezeirii Fiului se descoperă tocmai în actul deșertării de sine, al smereniei ca o coborâre a Sa la nivelul de receptare a iubirii Sale de către om, după cum afirmă Sf. Pavel: „Gândul acesta să fie în voi care era şi în Hristos Iisus, Care, Dumnezeu fiind în chip, n-a socotit o ştirbire a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deşertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, şi la înfăţişare aflându-Se ca un om, S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, şi încă moarte pe cruce. Pentru aceea, şi Dumnezeu L-a preaînălţat şi I-a dăruit Lui nume, care este mai presus de orice nume; ca întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cereşti şi al celor pământeşti şi al celor de dedesubt. Şi să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl” (Flp 2,5-11).

În taina Întrupării Domnului se ascunde taina jertfei pe Cruce, a Morții și Învierii Sale, întrucât Hristos Domnul Se naște nu pentru a deveni o importantă persoană istorică, ci pentru ca, manifestând din interiorul umanității dumnezeirea Sa, să scoată din istoria marcată de moarte pe om și să-l mântuiască, oferindu-i

[21] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 214.

Împărăția cea gătită lui încă de la începutul lumii. Iar această izbăvirea a umanității putea fi făcută doar de Omul Dumnezeu, Care Și-a asumat de bunăvoie patimile, și ocările, și crucea, și moartea. Iertarea pe care Hristos o oferă acelora care L-au trimis la moarte și L-au răstignit trebuie să fie model pentru toți, dar mai ales pentru un viitor domn de țară, încercat adesea de răutatea celor nerecunoscători: „Au doar n-am auzit, fraților, mărturisindu-ne neîncetat Sfânta Scriptură, cum au pătimit și au răbdat Domnul și stăpânul nostru Iisus Hristos ca să te izbăvească pre tine din robiia muncilor? Cum au răbdat dosăzi și ocări, încă și scuipiri peste fața obrazului și palme luo de la neamul jidovescu cel nemulțumitoriu. Și pământul, văzând acéstea, nu putu răbda, ci să cutremură, iar el răbdă și nu déde lor după hicleniia lor, nici nu porunci pământului să să dăsfacă și să-i înghiță și să-i ducă de vii în iad? Ci încă mai vârtos să ruga tatălui celui făr' de început și zicea: «Tată, iartă, că nu știu ce fac». Acéstea făcându-le el, déde ție chip de răbdare și de nerăutate, ca să faci și tu așa celor ce te-au urât și țe-au făcut rău și să nu dai rău pentru rău, nici să-ți aduci aminte pentru réle, ci să-i miluești și să-i ierți, cum și stăpânul tău Hristos s-au rugat pentru nemulțumitorii și neînțelepții jidovi”[22].

Nașterea Mântuitorului Hristos în peștera săracă din Betleem este dovadă că Dumnezeu nu caută cele mari ale lumii spre a-Și descoperi Slava, după cum nici noi nu trebuie să fim influențați de statutul social al cuiva pentru a împlini binele: „Drept acéia și tu, fătul mieu, sau alt domn carele va alége Dumnezeu, sau din boiarii cei mari, sau din cei mici, sau din cei bogați, sau din cei săraci, să ne învățăm, fraților, să facem de-a pururea mila lui Dumnezeu și să îngăduim lui. Că Domnul Hristos vezi cât bine și câtă smerenie au făcut pentru noi, iar noi pentru dânsul ce am făcut?”[23]. Înțelepciunea biblică face referire adesea la virtutea smereniei și la faptul că acesta este cea care îl înalță pe om: „Însă cu cel smerit fii îngăduitor şi nu întârzia a face milă cu el” (Sir 29,11). Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie reliefează taina iubirii smerite, început al virtuților: „Pentr-acéia știm și noi că acélea sunt toate bune. Însă acéste bunătăți, toate, de unde vin? Vin de la Domnul nostru Iisus Hristos. Căci că cel ce are minte curată, care iaste temeliia și urzeala tuturor lucrurilor celor bune, nu caută numai spre curăție și spre post, spre rugăciuni, spre oprire și spre smerenie, sau să-și întinză mintea și gândurile spre multe lucruri și în multe chipuri. Ce lasă acéstea toate, și-și rădică mintea și gândul în sus, și să îmbracă în dragostea lui Hristos ca într-o za. Și acela nu să grijaște de împărăție, nici de domnie, nici de patrierşie, nici de vlădiciie, nici de egumenie, nici de nici un lucru câte sunt pământești, de care ne grijim și ne nevoim noi, ce numai ce iubescu pre Domnul Dumnezeu, cu tot sufletul. (...) Drept acéia și noi, deaca vom iubi pre

[22] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 185.

[23] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 196.

Dumnezeu cu tot sufletul, mila lui Hristos să va pogorî pre noi, de la dreapta lui cea biruitoare, și postul, și ruga, și curățiia, și oprirea, și smereniia, și milosteniia, și răbdarea, și ascultarea. Că toate bunătățile în mâinile lui suntu. Pentr-acéia să nu ne întindem, nici să ne răsfirăm cugetele noastre prentr-alte părți, ci numai să le urcăm la îndurătoriul Dumnezeu, de la carele vine toată mila, ca să împărățim cu dânsul, în vecii vécilor amin”[24].

Împotrivirea omului față de Stăpânul îl apropie de moarte și îl îndepărtează de milostivirea și iubirea lui Dumnezeu

Asumarea smerită a pătimirilor de Hristos Domnul este vindecarea umanității de mândria adamică a cunoașterii autosuficiente și autarhe a binelui și a răului. Însă, vinderea Învățătorului de Iuda arată că dorința de control a destinului și a vieții celorlalți, ca încercare ce vine de la cel ce dorește să stăpânească cerul, Lucifer, ispitește pe om, mai ales pe cel care are puterea și autoritatea lumească, de unde și îndemnul următor: „Că să cade omului să slujască cu frică și cu cutremur Dumnezeului său, căruia l-au făcut și l-au zidit. Așijderea să slujască și domnu-său, că iaste zis: «Cel ce să potrivește stăpânului, acela lui Dumnezeu să potrivește». Dar cine iaste cel ce să potrivéște stăpânului său? Iaste cel ce să rădică cu ficleșug asupra domnului său. Și unul ca acesta să împotrivește cu Iuda vânzătoriul. Că să sculă Iuda cu nebunie și cu pizmă nebunească și vându pre Hristos, stăpânul și Dumnezeul său. Drept acéia fu judecat pre dreptate și pre vina sa, că fu lepădat den ceata apostolilor și den slava lui Dumnezeu, ca și diavolul. Că el încă să trufi și vru să fie mai mare decât Dumnezeu care-l făcuse, și zise: «Mérge-voi și-mi voiu pune scaunul deasupra norilor și voi fi întocma lui Dumnezeu». Pentru acéia să făcu drac întunecat și fu lepădat den ceriu, si-l aștéaptă acum focul gheenii cel nestinsu. Așijderea să sculă Adam, omul cel dintâi, spre domnie și spre împărăție, și vru să fie Dumnezeu pre pământ, iar el nu fu. Că de la Dumnezeu să dă împărățiia și domniia, și pre pământu, și în ceriu. Pentru acéia fu osândit și aruncat întru întunérecele iadului, până ce veni Hristos, și fu legat cu legături nedezlegătoare. Iată că zice că au fost și Adam legat numai până la venirea lui Hristos și osândit în muncă, iar roada lui și după venirea lui Hristos va fi osândită și aruncată în focul cel nestinsu”[25]. Și, pentru a nu rămâne doar în sfera ideilor și a cuvintelor moralizatoare, domnitorul Neagoe Basarab dă fiului său exemplul „fericitului Varlaam și a lui Iosaf, feciorul lui Avenir împăratul”, sub formă de poveste-narațiune, concluzionând: „Așijderea fă și tu, cum făcu acel împărat bun și credincios, și te vei înălța întru smereniia ta”[26].

---

[24] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 116.

[25] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 69-70.

[26] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 85.

Smereniei trebuie să îi adaugi celelalte virtuți, dar în special dragostea care, după zisele marelui Apostol, „îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se trufeşte. Dragostea nu se poartă cu necuviinţă, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândeşte răul. Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr. Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduieşte, toate le rabdă. Dragostea nu cade niciodată" (Cor 13,4-8). Învățăturile exaltă virtutea dragostei smerite, semn al credinței în Dumnezeu și dovadă a respectării demnității omului ca semen după chipul divin: „Întâi să aibi credință, dragoste și nădéjde cătră Dumnezeu, că dragostea iaste mai mare dee toate. Deacii, după dragoste, să aveți lauda lui Dumnezeu, care-i place lui. Iar smereniia încă să o aveți, căci că Domnul nostru Iisus Hristos așa învață pre apostolii săi și le zise: «Învățați-vă de la mine, că sunt blând și smerit cu inima». Vedeți, feții miei, cât iaste de bună smereniia, că însuși Domnul nostru au învățat pre ai săi ucenici și le-au zis: «Să fiți blânzi și smeriți». Așijderea și eu vă învăț, după cuvântul Domnului. Că de veți fi smeriți, Dumnezeu vă va învăța, iar de veți fi blânzi, Dumnezeu va trimite mila sa de va fi cu voi"[27]. Iubirea concretizată în acte de milostenie este cea care salvează sufletul omului de la egoism și însingurare și aduce iertare de multe păcate: „Deci, fraților, șă alergăm cătră Dumnezeul nostru și să umplem voia lui, să iubim fața lui, ca să nu ne dăzlupească de fața sa când să vor pune pecéțile și să fim soții păcătoșilor în iad, ca céia ce au iubit fața satanii. Ci să alergăm cătră Dumnezeu cu milostenie, cu pocăință, cu dragoste frățească, cu curăție și cu rugăciuni curate și să ne plecăm féțele pre pământ și să zicem așa: «Pleacă-te, fața mea, pre pământu, pleacă-te, că din pământ ești și iarăși în pământ vei să mergi!» Iar mintea noi să ni-o înălțăm sus, cătră Dumnezeul nostru, carele iaste în ceriuri, cu multă plângere și umilință ca să urmămu Domnului nostru și să zicem: «Milostivéște-te spre noi, Doamne, milostivéște-te, că am făcut rău și multe păcate înaintea ta și n-avem pre nimeni cu milă, fără numai pre tine, Dumnezeul nostru! Pentr-acéia alergăm cătră tine Doamne, Dumnezeul nostru, ca să ne milueşti»"[28].

Smerenia trebuie însoțită de dragoste, frică de Dumnezeu, post și rugăciune

Pericolul păcatului în om este prezentat de autorul Învățăturilor prin intermediul metaforelor, precum rugina și buruienile. Precum acestea acaparează sufletul, tot astfel păcatele și patimile sufocă binele din om, ucigându-i sufletul: „Că cum mănâncă rugina pre hier, așa mănâncă și pre om slava cea omenească, deaca i să va lipi inima de dânsa. Și cum să înfășură volbura sau curpenul de viță și piiarde roada ei, așa, fătul mieu, piiarde trufiia și mândrețele roada împăratului sau a domnului.

[27] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 132.

[28] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 205.

Că plecăciunea cea înțeleaptă iaste mai întâi de toate bunătățile. Și izjdărârea tuturor patemilor iaste mâncarea cea preste sătul. Iar sfârșitul răutăților iaste a gândi omul însuși că iaste drept". Prin urmare, soluția prezentată la începutul acestui paragraf: „Cela ce nu-și va ispovedi cugetele, semnează și arată că cearcă această slavă dășartă și spurcată; iară cel ce le va ispovedi la duhovnic, acela va goni pohtele", adică îngenunchierea sufletului în fața lui Dumnezeu, în Taina Spovedaniei, trebuie să fie făcută cu nădejdea iertării și a binecuvântării: „Nu te nădăjdui în puterea ta, și va fi ajutorul lui Dumnezeu cu tine"[29].

După cum spunea dreptul Iov, „frica de Dumnezeu, aceasta este înţelepciunea, iar în depărtarea de cel rău stă priceperea" (Iov 28,28), iar *Pildele lui Solomon* insistă asupra numeroaselor darurilor care pornesc din „frica de Domnul": „Frica de Dumnezeu este începutul înţelepciunii; cei fără minte dispreţuiesc înţelepciunea şi stăpânirea de sine" (1,7); „Frica de Dumnezeu este urgisirea răului" (8,13); „Începutul înţelepciunii este frica de Dumnezeu şi priceperea este ştiinţa Celui Sfânt" (9,10); „Frica de Dumnezeu lungeşte zilele (omului), iar anii celor fără de lege sunt puţini" (10,27); „Întru frica lui Dumnezeu este nădejdea celui tare (...). Frica de Dumnezeu este un izvor de viaţă, ca să putem scăpa de cursele morţii." (14,26-27); „Mai bine puţin intru frica lui Dumnezeu, decât vistierie mare şi tulburare multă" (15,16); „Frica de Dumnezeu este învăţătură şi înţelepciune, iar smerenia trece înaintea măririi" (15,33); „Prin iubire şi credinţă se ispăşeşte păcatul şi prin frica de Dumnezeu te fereşti de rele" (16,6); „Frica de Dumnezeu duce la viaţă şi ne îndestulăm fără să fim loviţi de nenorocire" (19,23).

Este ușor de înțeles că și domnitorul Neagoe Basarab așază, „cu dragoste", la baza virtuților frica de Dumnezeu, afirmând: „Și, mai întâiu de toate, feții miei, să aveți între voi încuibată cu dragoste frica a lui Dumnezeu. Că frica a lui Dumnezeu iaste mumă tuturor bunătăților. Că den frica a lui Dumnezeu să naște postul, iară den post curățiia, iar den curăție rugăciune, iară rugăciunea naște smerenie, smerenia naște dragostea, iar dragostea toată légea și proorocie razămă"[30]. Această „naștere" a virtuților din frica de Domnul întărește pe om, care va fi precum o corabie bine ancorată la țărm cu „multe funii împletite": „Dirept acéia vă aduc aminte, feții miei, să amestecați postul cu ruga, și cu post, și plecată smerenie, și cu dragoste; iar Domnul nostru Iisus Hristos va amesteca toate bunătățile în cununile voastre. Că corabia carea o lovește vântul în mijlocul mării, și de-i va fi funea împletită numai într-o viță, iar vântul o bate și o clătéște pân' rumpe funea, deaciia corabiia să îneacă afund și să cufundă; iar corabia căriia îi iaste funea împletită în multe vițe, pre acéia,

[29] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 107.

[30] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 218.

deaca o bate vântul, iar vițele să ajută una cu alta, și nu o poate rumpe, ce o scoate den fund și den adânc, și nu-i iaste nimic”[31].

Din nou, autorul nu rămâne la nivelul discursiv al teologhisirii, ci aduce în fața cititorului chipurile celor ce s-au nevoit prin post, rugăciune și fapte bune: „Așa priveghiați, cu postul și cu ruga și cu smerenie, pentru că ruga și postul și smerenia iaste un lucru mare. Iată că vă arăt, feții miei, ruga și postul și smerenia cât iaste de mare și de putérnică. Că Moisi cu postul grăi cu Dumnezeu Savaoth în muntele Sinai, față fățis, ca cum ar grăi cineva cu o soție a lui, și trecu pren fundul mării ca pre uscat. Ilie proroc cu postul încuie ceriul de nu ploo trei ani și șase luni, și-l sui Dumnezeu cu căruța de foc la ceriu. Pavel apostol cu ruga și cu osteneala trupului să sui cu trupul pân’ la al treilea cer și acolo auzi graiure nespuse, de care nu iaste cu putére a grăi omul – însă zice că au auzit numai de o parte”[32]. Modelele de postitori ale lui Moise, Ilie și Sf. Pavel sunt cu atât mai mult relevante în această evocare, cu cât aceștia au trăit în vremuri potrivnice: fie că e vorba despre stăpânirea egipteană și exodul spre Țara Sfântă prin deșertul Sinai, fie că este vorba despre domnia regelui idolatru Ahab – timp de secetă a pământului, dar și duhovnicească a poporului ales –, fie că este vorba despre istoria dificilă a Bisericii Primare, după Înviere. Toate aceste timpuri ale istoriei noastre orizontale descoperă lucrarea catabasică a lui Dumnezeu coborât între oameni.

Domnitorul trebuie să ducă o viață cumpătată, fără vicii

În Învățăturile lui Neagoe Voevod „către fie-său Theodosie și către alți domni, către toți. Cum să cade domnilor să șază la masă și cum vor mânca și vor bea”, autorul face apel la cumpătare în mâncare și băutură, ca dovadă a unui echilibru interior, duhovnicesc: „Fătul mieu, eu am gândit că așa să cade domnului să șază la masă cu boiarii săi cei mari și cu cei mici. Cându șade domnul la masă, întâi pohtește trupul lui să mănânce și să bea. Apoi pohtește și veselie multă. Iar tu, fătul mieu, să nu cumva să-ți slobozești mintea de tot spre veselie, că omul în lumea aceasta șade între viață și între moarte. Pentr-acéia să cade să te socotești foarte bine, să nu-ți slobozești mintea de tot spre veselie, nici iar spre întristăciune”[33]. Aceste cuvinte ne aduc aminte de Scriptura cea Sfântă, care vorbește despre pericolul beției și al îmbuibării trupului: „Ceea ce urăşti tu însuţi, aceea nimănui să nu faci. Vin până la îmbătare să nu bei şi beţia să nu călătorească cu tine pe cale!” (Tob 4,15); „Lucrătorul beţiv nu se va îmbogăţi” (Sir 19,1). Sfântul Pavel avertizează că „nici furii, nici lacomii, nici beţivii, nici batjocoritorii, nici răpitorii nu vor moşteni împărăţia lui Dumnezeu”

[31] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 219.
[32] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 220-221.
[33] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 136.

(1Cor 6,10), iar Mântuitorul pune accent pe hrana care este cu adevărat dătătoare de viață, pâinea care se oferă spre viață veșnică: „Lucrați nu pentru mâncarea cea pieritoare, ci pentru mâncarea ce rămâne spre viaţa veşnică şi pe care o va da vouă Fiul Omului, căci pe El L-a pecetluit Dumnezeu-Tatăl” (In 6,27).

În calitate de conducător al aparatului administrativ și al întregului popor, domnul muntean este cel mai important reper de virtute pentru comunitate, imagine a stăpânirii lui Dumnezeu, drept pentru care el trebuie să evite ispita beției pierzătoare de minte și suflet, dând exemplu pe Noe, Lot, Samson, Dalila, Olofern, Iudita și Irod: „De vei fi cu cei nebuni și răzvrătiți, și tu vei fi nebun și răzvrătit”; „Dacă va avea la masa sa glasuri și cântece, să nu i se ducă mintea spre dânsele”; „Să nu-ți îngreuiești trupul cu beții (...) că omul, dacă se îmbată de are și minte multă, el o pierde; de are mâini viteze, de nici un folos nu-i sunt”[34].

Excepțional, pe final Neagoe Basarab își îndeamnă fiul spre recunoștință pentru toate cele primite în viață, bune și rele, avertizându-l și asupra posibilității ca el să nu stăpânească vreodată: „De-acéia zic, fătul mieu, nici foarte să te veseléști de slava lumii aceștiia, nici iar foarte să te intrestezi, ci neîncetat să mulțumești lui Dumnezeu de toate, măcar de vei și rămânea de mine sărac. Că n-ai rămas numai tu sărac și în tristăciuni, ci mulți feciori de împărați și de domni au rămas săraci, precum iaste obiceaiul și tocmeala lumii aceștiia, și multe necazuri au pățit, și au pătimit întru împărățiile și domniile lor de la oamenii cei răi și nemulțumitori, iar alții nici domnie n-au ajunsu în urma părinților lor, deaca au rămas de dânșii”[35]. Această conștiință a posibilului eșec politic îl responsabilizează și mai mult pe fiul de domn, dar, totodată îi delimitează și îi îngrădește modul de viețuire, întrucât el are o misiune sfântă și față de tatăl său, și față de Dumnezeu.

În mormânt, împăratul e ca săracul

Vorbind despre sfârșitul vieții, domnitorul Neagoe Basarab arată că tot omul este dator cu o moarte, dar că mai întâi este dator cu o viață sfântă, închinată lui Dumnezeu: „Căutați și acestu lucru și taină mare, și vedeți și socotiți! Vedeți împărații și nu vă mai înșălareți, vedeți domnii și nu vă mai uluiți, că deaca să dăspart de viața aceasta și deaca să îngroapă, deacii cine mai poate cunoaște pre care au fost împărat și putérnic? Iar de moarte nicicum nimeni nu să poate mântui, ci toți vor să să cutremure de păharul ei. Iată că iaste și el ca fieștecare om și-i iaste frică și să cutremură de dânsa. Cel ce era mai nainte putérnic și înfricoșat, iar acum, iată, să duce ca un osândit; și de cel ce să cutremura eri cei urgisiți, iată acum cu totul să ia,

[34] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 137-40.

[35] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 183.

și toată înțelepciunea și putérea lui piiare”[36]. „Pentru acéia să silim să miluim pre toți mai nainte, până ce nu ne ajunge moartea. Și toți câți suntem împărați, domni, boiari și slugi, veniți și căutați în mormânturi și vedeți ce vă faceți, și vă cutremurați! Veniți și voi, cei ce aveți griji și vrajbe unul pre altul, și căutați de vedeți cum vă răsipiți, și vă împăcați. Caută cu tot de-adinsul în mormânt și vezi pre cei ce zac acolo într-însul și cunoaște care au fost împărat și care suntu oase de domn. Vezi groaznecul și înfricoșatul chip și față a oaselor și zi dar: dentr-aceștea, care au fost împărat și care au fost domn, sau care au fost boiariu, sau care au fost slugă, sau bogat, sau sărac, sau bătrân, sau tânăr, sau care au fost harap și care au fost om frumos? Au doar nu suntu toți țărână? Au nu suntu toți pulbere? Au nu suntu toți plini de împuțiciune? Au nu ne suntu acum urâtă oasele celora ce ne era odată dragi?” „Iată, se făcură țărână, că țărână au fost!”[37]

La Judecată, regele va da seama în fața lui Dumnezeu

Învățăturile-testament ale domnitorului Neagoe Basarab sunt dedicate fiului său, dar și tuturor celor care vor accede cândva la tron. Dimensiunea universală și proiecția profetică fac ca aceste sentințe sapiențiale să fie mereu valabile, responsabilizându-i pe cei care au primit de la Dumnezeu responsabilitatea conducerii, precum citim în aceste rânduri: „Pentru acéia, împărații și domnii cu multă frică și cu mult cutremur vor să dea seamă înaintea lui Hristos Dumnezeu pentru lucrurile ce au făcut în vrémea împărățiilor lor și a domniilor lor, în ce chip au slujit lui”[38].

Sfârșitul acestor cuvinte de învățătură constituie o evidentă binecuvântare a vieții fiului său și a domniei pe care, nădăjduiește marele voievod, o împlini acela, spre slava lui Dumnezeu. Fiind invocată prezența divină în acest act testamentar, ca un rămas-bun al domnitorului din această viață și o încredințare a fiului său paternității divine, Învățăturile își ating obiectivul pedagogic și soteriologic, anume că ele sunt spre devenirea omului în Împărăția cerurilor, în vecii vecilor: „Că acum eu am părăsit toată avuțiia mea și slava lumii aceștiia. Și domniia mea să răsipi ca fumul, când îl bate vântul cel répede, și acum să nădăjduiaște sufletul mieu numai pre mila lui Dumnezeu și pre tine, alesul lui Dumnezeu și al mieu iubit frate, ca să te învéțe Hristos Dumnezeu să fii milostiv sufletului mieu și să-mi fii într-ajutoriu cu milosteniia într-această vréme de nevoie a sufletului mieu. Iar Domnul nostru Iisus Hristos să-ți fie ție într-această lume cu milă, iar în céialaltă să te învrédnicească a fi cu domnii și cu împărații cei buni și credincioși. Și să să înmulțească aici sămânța

[36] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 94.
[37] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 95.
[38] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 111.

domniei tale, iar sufletul tău să înflorească ca chedrii Livanului și ca crinul cel frumos întru împărățiia ceriului, în vécii vécilor”[39].

Concluzii

În urma cercetării textului Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, aș dori să scot în evidență câteva observații personale, care pot constitui, în sinteză, concluzia celor enunțate mai sus.

În primul rând, consider că este necesară editarea unui text „standard” al Învățăturilor. Personal, am citit ediția cărții Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, prefață de N. Iorga, ediție îngrijită și cu referințe critice de Teodor Vârgolici, Editura MondoRo, București, 2016[40]. Raportarea multor cercetători la texte formal diferite complică procesul de recenzare a ideilor și zădărnicește abordarea critică unitară a Învățăturilor.

În demersul de cercetare a textului Învățăturilor mi-am propus inventarierea textelor care fac referință la izvoare biblice. Din cauza limitărilor textuale, studiul poate fi extins cu cercetări ulterioare care să evidențieze rolul fundamental al Sfintei Scripturi pentru redactarea Învățăturilor. Astfel, identificarea cât mai precisă a textelor biblice care au stat la baza afirmațiilor sapiențiale din Învățături ar fi de mare folos, reliefând relația particulară dintre acestea și textul Sfintei Scripturi. În plus, menționarea trimiterilor biblice, în text sau în subsol, ar facilita dialogul Scriptură – cultura/literatura română.

Așa cum arătam mai sus, mesajul Învățăturilor nu ține doar de secolul al XVI-lea și de contextul lui istoric, cât acesta trebuie înțeles ca având impact și valoare până astăzi și, nădăjduim, în viitor. De aceea este necesar să recuperăm, să restaurăm și să redescoperim semnificațiile mesajului politico-religios al domnitorului Neagoe Basarab, ca un tezaur cultural plin de înțelepciune.

Deși lucrarea este expresia unui mandat politic, ea are o evidentă dimensiune religioasă, ideile socio-politice fiind însoțite de sfaturi teologice, duhovnicești, ce transformă testamentul domnesc într-unul pedagogic, un mesaj părintesc plin de dragoste față de fiu. Prin urmare, este absolut necesară lectura duhovnicească a Învățăturilor și reliefarea dimensiunii sapiențiale a acestora, pentru a contura o importantă etică bazileică a domnitorilor români în Evul Mediu.

Domnitorul Neagoe Basarab este o personalitate marcantă a secolului al XVI-lea, ce dovedește înalte calități sufletești și o cunoaștere excepțională a

[39] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 190.

[40] Așa cum arătam în cea de-a doua notă, pentru a păstra originalitatea și frumusețea limbii române vechi, textele au fost citate după https://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8En-v%C4%83%C8%9B%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie

textului Sfintei Scripturi. Pentru acesta, conștiința smereniei și a ascultării față de Dumnezeu, izvorâtă din experiența istorică a regalității davidice, îl conduce spre o responsabilitate specială, anume a reliefării providenței divine în trăirea istorică a sa și a neamului românesc. De asemenea, deasa raportare la textele revelate, autoritatea smerită a Sfântului Voievod Neagoe Basarab și ascultarea lui de Cuvântul Hristos, Împăratul și Domnul, anulează vreo înțelegere a unui absolutism monarhic, promovează și valorifică demnitatea omului sfânt credincios, evlavios, drept și mărturisitor al lui Dumnezeu.

Învățăturile lui Amenemope și Cartea Proverbelor lui Solomon (22,17–24,22)[1]

Alexandru Mihăilă
diacon conferențiar universitar dr.
Facultatea de Teologie Ortodoxă
„Justinian Patriarhul"
Universitatea din Bucureşti
alexandru.mihaila@unibuc.ro

Abstract

The study explores the links between the Teachings of Amenemope from Ancient Egypt and the Proverbs of Solomon book. Egyptologist Erman observed the first connections. Since then, there have been hypotheses about the Proverbs author's access to Amenemope's text. Analysis reveals significant parallels between the two works – calls for obedience, respect for the poor and elderly, and warnings against greed. The author also highlights specific adaptations to Israelite realities and beliefs. He notes the Egyptian influence on biblical wisdom, with the author redefining this wisdom in an Israelite context. The influences point to a universalist view, transcending cultural boundaries, with the search for wisdom from diverse sources.

Keywords: Influences, Connections, Wisdom, Proverbs, Amenemope

Învățăturile lui Amenemope reprezintă o lucrare care datează din perioada ramesidă (secolele XIII-XI î.d.Hr.). Textul complet se află în papirusul B.M. 10474 păstrat la British Museum. În 1888 egiptologul E.A. Wallis Budge cumpără pentru Muzeul Britanic papirusul în Egipt. În 1922 Budge publică o descriere a papirusului, iar în 1923 publică întreg manuscrisul (prezentare, traducere în engleză, transcriere în hieroglife a textului hieratic și facsimil)[2]. În 1924 egiptologul german Adolf

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (2/2023). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

[2] E.A. Wallis Budge (ed.), *Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum, second series* (London: Longman and Paternoster, 1923), 9-18; transcriere din hieratică în hieroglife – pp. 41-51, facsimil – planșe I-XIV.

Erman publică o primă traducere în germană[3]. Au urmat și alte traduceri în limbi de circulație internațională[4], iar în 1974 pentru prima dată și în română[5]. Textul egiptean a fost editat de Lange[6], cea mai recentă ediție fiind cea a lui Laisney[7]. În 2002, ca teză de doctorat, James Roger Black publică și o parte din text editat critic, însoțit de comentariu[8]

Deja din 1923, Budge remarcă mici conexiuni cu cartea Proverbelor în general (Amenemope 6 // Prov 15,17 și Amenomope 7 // Prov 23,7)[9], dar dă întâietate unor prezumtive surse semite. În 1924 Adolf Erman este primul care observă legătura cu așa-zisele „Cuvinte ale înțelepților" din cartea Proverbelor lui Solomon (Prov 22,17 – 24,22)[10.]

Au fost oferite diverse explicații pentru această realitate[11]. Autorul Proverbelor

---

[3] Adolf ERMAN, „Das Weisheitsbuch des Amen-em-ope," *Orientalistische Literaturzeitung* 27.5 (1924): 241-52.

[4] În limba engleză: COS 1.47 [= trad. Miriam Lichtheim, în: William W. HALLO (ed.), *Context of Scripture, vol. 1: Canonical Compositions from the Biblical World* (Leiden / New York, Köln: Brill, 1997), 115-22]. ANET, pp. 421-425 [= trad. John A. Wilson, în: James B. PRITCHARD (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Related to the Old Testament* (Princeton / New Jersey: Princeton University Press, 1969), 421-5]. În limba germană: TUAT III.2, pp. 222-250 [= trad. Irene Shirun-Grumach, în: Otto KAISER (ed.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, Band III, Lieferung II: Weisheitstexte II (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1991), 222-50]; Irene GRUMACH, *Untersuchungen zur Lebenslehre des Amenope*, Münchner Ägyptologische Studien, Deutscher Kunstverlag (München / Berlin, 1972).

[5] Trad. Constantin Daniel, în: *Gândirea egipteană antică în texte*, Bibliotheca Orientalis, trad., studiu introductiv și note Constantin Daniel (București: Ed. Științifică, 1974), 159-78.

[6] H.O. LANGE, *Das Weisheitsbuch des Amenemope aus dem Papyrus 10,474 des British Museum*, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab., Historisk-filologiske Meddelelser 11.2, Andr. Fred. Høst & Søn, København, 1925.

[7] Vincent Pierre-Michel LAISNEY, *L'Enseignement d'Aménémopé*, Studia Pohl: Series Maior 19 (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 2007).

[8] James Roger BLACK, *The Instruction of Amenemope. A Critical Edition and Commentary. Prolegomenon and Prologue*, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, University of Wisconsin-Madison, 2002.

[9] BUDGE, *Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri*, 357.

[10] Adolf ERMAN, „Eine ägyptische Quelle der «Sprüche Salomos»," *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Sitzung der philosophisch-historischen Klasse* 15 (1924): 86-93. Vezi și Hugo GREßMANN, „Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope und die vorexilische Spruchdictung Israels," *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 42 (1924): 272-96.

[11] John RUFFLE, „The Teaching of Amenemope and Its Connection with the Book of Proverbs," *Tyndale Bulletin* 28.1 (1977): 29-68; Paul OVERLAND, „Structure in The Wisdom of Amenemope and Proverbs," în: Joseph E. COLESON și Victor H. MATTHEWS (ed.), *«Go to the Land I Will Show You»: Studies in Honor of Dwight W. Young* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns), 275-92; Bernd Ulrich SCHIPPER, „Die Lehre des Amenemope und Prov 22,17

ar fi avut în față o ediție a Învățăturii lui Amenemope în egipteană sau într-o traducere ebraică[12] sau aramaică[13]. Propunerea întâietății ebraice a rămas doar o ipoteză care nu a fost îmbrățișată de cercetători.[14] Alți autori au rămas mai reticenți cu privire la influența textului egiptean.[15] Dar în special din anii ’70, prin monografia Irenei Grumach, a fost acceptată în lumea academică ideea influenței egiptene asupra Cuvintelor Înțelepților din cartea Proverbelor.[16]

În continuare prezint câteva exemple privind conexiunea dintre Proverbele lui Amenemope și corpusul literar din cartea Proverbelor 22.17 – 24.22, intitulat „Cuvintele Înțelepților”.[17]

– 24,22. Eine Neubestimmung des literarischen Verhältnisses (Teil 1),” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 117.1 (2005): 53-72; idem, „Die Lehre des Amenemope und Prov 22,17 – 24,22. Eine Neubestimmung des literarischen Verhältnisses (Teil 2),” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 117.2 (2005): 232-248; Nili Schupak, „The Instruction of Amenemope and Proverbs 22:17–24:22 from the Perspective of Contemporary Research,” în: Ronald L. Troxel, Kelvin G. Friebel și Dennis R. Magary (ed.), *Seeking Out the Wisdom of the Ancients: Essays Offered to Honor Michael V. Fox on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2005), 203-20. O prezentare succintă în Vincent Pierre-Michel Laisney, „Amenemope, Lehre des”, https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/66897/.

[12] Diethard Romheld, *Wege der Weisheit. Die Lehren Amenemopes und Proverbien 22,17 – 24,22*, Beiheft zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 184 (Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1989), 113.

[13] Michael V. Fox, „From Amenemope to Proverbs: Editorial Art in Proverbs 22,17–23,11,” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 126.1 (2014): 76-91 (aici p. 77).

[14] Étienne Drioton, „Sur la Sagesse d’Aménémopé,” în: *Melanges bibliques rédigés en l’honneur de André Robert* (Paris: Bloud & Gay, 1956); Jean-Georges Heintz, „La Sagesse égyptienne d’Aménemopé et le livre biblique des Proverbes vus par l’égyptologue Etienne Drioton,” *Ktèma. Civilisations de l’Orient, de la Grèce et de Rome antiques* 14 (1989): 19-29.

[15] R.N. Whybray, T*he Composition of the Book of Proverbs, Journal for the Study of the Old Testament*. Supplements Series 168 (Sheffield: JSOT Press, 1994), 132-41.

[16] Grumach, *Untersuchungen zur Lebenslehre des Amenope*, 5. Vezi și B. Couroyer, „L’origine égyptienne de la Sagesse d‘Amenemopé”, *Revue biblique* 70.2 (1963): 208-24.

[17] Pentru traducerea și transcrierea egipteană m-am folosit și de analizele lui Dimitrios Trimijopoulos – https://www.academia.edu/49447627/Amenemope_Chapters_1_and_2; https://www.academia.edu/50932168/Amenemope_Chapters_5_and_6; https://www.academia.edu/57690589/Amenemope_chapters_7_and_8; https://www.academia.edu/60740479/Some_more_naive_Academic_translations_with_chapter_9; https://www.academia.edu/62161779/The_second_class_citizen_in_pharaonic_society.

3.8 *ḏd.f ḥwt tpt*

3.9 *imi ʿnḫwy.k sḏm i ḏdwt*

3.10 *imi ḥ3ty.k r wḥʿ.w*

3.11 *3ḫ p3 dit st m ib.k*

3.15 *hr rʿ wnw ḏʿ n mdw*

3.16 *iri.w nʿyt m nst.k*

„El spune: capitolul întâi: / Pleacă-ți urechile, ascultă spusele, / pune-ți lăuntrul ca să le înțelegi. / E un folos punerea lor în inima ta / […] Când este o furtună de cuvinte / fă-le un țăruș de acostare pentru limba ta" (cap. 1 – 3,8-11.15-16). „Pleacă urechea și ascultă cuvintele înțelepților și inima ta îndreapt-o spre știința mea. Căci este plăcut dacă le păstrezi în pântecele tău, vor sta ca un țăruș pe buzele tale" (Prov 22,17-18).

Scribii egipteni foloseau cerneală roșie pentru titluri și capitole, în rest utilizând cerneala neagră. Textul din Amenemope 3.8 este scris cu cerneală roșie (rubrică).

Sintagma egipteană „pleacă-ți urechea" (*imi ʿnḫwy.k*, lit. „dă cele două urechi ale tale") are echivalent în ebraică „pleacă urechea" (הט אזנך)

„Cuvintele înțelepților" (דברי חכמים) din Textul Masoretic ar constitui de fapt titlul corpusului literar, echivalent cu formula din Prov 24.23, în care începe un nou corpus: „și acestea sunt ale înțelepților" (גם אלה לחכמים).

Se poate constata și o adaptare la realitățile palestiniene: „țărușul de acostare" (în egipteană *nʿyt*) devine în ebraică יתד „țărușul de cort". Într-adevăr, pare foarte probabil ca sintagma יכנו יחדו על־שפתיך, literalmente „vor fi stabilite împreună pe buzele tale" să fie corectată în sensul ca în loc de יחדו „împreună" să fie citit יתד „țăruș de cort". Această lectură este sugerată și în aparatul critic din Biblia Hebraica Stuttgartensia.

Există chiar o traducere a Sfintei Scripturi, New American Bible (1991), care adoptă pentru Prov 22.19 următoarea traducere: „ca să fie în Domnul încrederea ta te învăț cuvintele lui Amenemope". În Textul Masoretic apare הוֹדעתיך היום אף־אתה, literalmente „te voi învăța astăzi chiar pe tine", dar

care în ebraică o construcție greoaie[18]. Sintagma היום אף־אתה ar constitui astfel transcrierea denaturată a numelui înțeleptului egiptean.

Comparând generic cele două texte, se mai poate constata că în textul ebraic există și o adaptare la religia iahvistă. Într-adevăr, la Prov 22,19 se face referire la Iahve (Domnul): „ca să fie în Domnul încrederea ta”. Cu alte cuvinte, textul egiptean nu este preluat ca atare, ci adaptat la realitățile concrete din viața lui Israel și la concepția monoteistă.

4.4 *s3w tw r ḥwrʿ i3dt*

4.5 *r nʿšiw s3wʿ*

4.6 *m iri i3w drt.k r tkn i3(w)*

4.7 *m tw.k ṯ3 r n ʿ3*

„Ferește-te să înjosești un om sărac / și să asuprești un olog, / nu-ți întinde mâna să te atingi de un bătrân, / nici nu-ți deschide gura împotriva unuia în vârstă” (cap 2 – 4,4-7). „Nu jefui pe sărac, pentru că el este sărac, și nu asupri pe cel nenorocit de la poarta [cetății]” (Prov 22,22).

În Amenemope 4.7 expresia „nici nu-ți deschide gura împotriva unui în vârstă” este literal în egipteană *ṯ3 r n ʿ3* „nu mustra gura unuia mare”. Se constată că în textul egiptean există mai multe categorii împotriva cărora ascultătorul este atenționat să manifeste respect: „săracul” (egipteană *i3d*), „ologul” sau cel cu mădulare zdrobite (egipteană *s3w*), „bătrânul” (egipteană *i3w*) și „cel mare” (*ʿ3*). În ebraică este reținută doar categoria celor săraci, דל și עני.

7.11 *ḥwt mḥt 6-nwt*

7.12 *m iri rmnw wḏy ḥr tštiw n 3ḫ*

7.13 *m tw.k tfiw h3w3t n nwḥ*

7.14 *m iri snkty r mḥ 1 n 3ḥt*

[18] Totuși, Fox consideră că prin „chiar pe tine” se urmărește distincția între cel căruia i se adresează de obicei învățăturile în mod obișnuit, „fiul meu”, și cititor sau ascultător. Aici, prin emfază, este avut în vedere cititorul/ascultătorul. Cf. Michael V. Fox, *Proverbs 10-31*, 709.

7.15 *m tw.k h3d tšiw n ẖ3rt*

„Capitolul al șaselea: / Nu muta semnele hotarelor de la câmp, / nu schimba locul liniei de măsurat, / nu fi lacom după o palmă de pământ, / nici nu călca hotarele văduvei” (cap. 6 – 7,11-15). „Nu muta hotarul văduvei și nu încălca ogorul celor orfani” (Prov 23,10).

În textul egiptean, „o palmă de pământ” este de fapt „un cot de pământ”, având unitatea de măsurat „cotul” (eg. *mḥ*) care se regăsește și în cultura biblică.

Propriu zis, în ebraică versetul Prov 23,10 este אל תסג גבול עולם „nu muta hotarul veșniciei”. Dar și în aparatul critic din Biblia Hebraica Stuttgartensia se sugerează înlocuirea lui עולם „veșnicie” cu אלמנה „văduvă” pe baza textului din Învățăturile lui Amenemope[19]. Este interesant că Biblia Sinodală Românească și Biblia lui Cornilescu din 1924 acceptă această înlocuire cu „văduvă”, deși nu are nicio bază propriu-zisă în textul ebraic. În Septuaginta este *ὅρια αἰώνια* „hotarele veșnice”, ceea ce Biblia lui Anania redă prin „vechile pietre de hotar”. Într-adevăr, corectura făcută pe baza textului egiptean se justifică și pentru că se păstrează perechea „văduvă” – „orfani” ca persoane asistate social.

9.14 *m iri mš3pw r ẖ3ẖ ḥ3ww*

9.15 *wḏ3 n.k ẖrw tw.k*

9.16 *ir ini.tw n.k wsrwt m ḥwrʿ*

9.17 *nn sḏr.w m diw.k*

9.18 *ḥḏ t3 bn st m pr.k*

9.19 *ptr.w t3y.w st rẖ bn st*

9.20 *wn p3-iwdnwt r.f ʿqw.f sw ʿm[3m.f sw]*

10.1 *m diw.f h3rpwy.w m dw3t*

10.2 *iriy.w n.w b3yw ʿ3 m ḏ3r.w*

10.3 *st h3rpwy.w n p3 šnʿ*

[19] Berend Gmser, *Sprüche Salomos*, Handbuch zum Alten Testament 16 (Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), ²1963), 87.

10.4 *iriy.w n.w dnḥw mi r3wi*
10.5 *st pwi r t3 pt*

„Nu te osteni să cauți avere, / ceea ce ai să-ți fie de ajuns. / Dacă bogățiile ajung la tine prin jaf, / nu vor rămâne noaptea cu tine. / Vine ziua și nu vor mai fi în casa ta / locul lor e văzut, dar ele nu mai sunt. / Pământul și-a deschis gura, le-a luat, le-a înghițit / și le-a făcut să se topească. / Împreună cu el[20] s-au prăbușit în lumea de dincolo / S-a făcut o groapă mare pe potriva lor. / S-au prăbușit în pivniță. / Și-au făcut aripi ca gâștile / și au zburat în cer" (cap. 7 – 9,14-20; 10,1-5). „Nu te osteni să ajungi bogat, nu-ți pune iscusința ta în aceasta. Oare vrei să te uiți cu ochii cum ea se risipește? Căci bogăția face aripi ca de vultur care se înalță către cer" (Prov 23,4-5).

Textul egiptean nu se referă doar la bogăție (egipteană *ḥ3wt*), ci și la puterea socială dobândită (egipteană *wsrwt*). În textul egiptean se insistă pe dobândirea bogățiilor prin silnicie, jaf (egipteană), ceea ce corespunde cu profilul Învățăturilor lui Amenemope, adresate celor care doreau să-și facă o carieră ca oficiali în administrația faraonică. În textul ebraic este tratată îmbogățirea la modul general.

Termenul „pământ" din Amenemope 9.20, *iwdnwt*, constituie variantă neoegipteană pentru termenul mai vechi *iwtn*[21]. Și în Sfânta Scriptură se întâlnește imaginea pământului care își deschide gura și înghite. De pildă, în Numeri 16,30.32 pământul își deschide gura și îi înghite pe rebelii ridicați împotriva preoției. Groapa din pământ este echivalată în textul egiptean și cu „groapa de depozitare" (egipteană *šnʿw* „magazin", „spațiu de negustorie", „spațiu de lucru", „spațiu de depozitare"; traducerea cu „pivniță" e contextuală), o realitate cunoscută și în Israel: cisternele sau gropile săpate în pământ și tencuite în care se depozitau grâne[22].

Cea mai interesantă paralelă este între bogăția care capătă aripi ca ale gâștelor în textul egiptean și bogăția care capătă aripi ca ale vulturului în textul ebraic. Gâsca de vară (*Anser anser*), în egipteană *r* sau *r3*, constituie o realitate

---

[20] Textul egiptean e greoi. Lange propune corectura în „împreună cu tine" sau „pentru tine" – LANGE, *Das Weisheitsbuch des Amenemope*, 58.

[21] Rainer HANNIG, *Die Sprache der Pharaonen. Großes Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch (2800-950 v.Chr.)*, Kulturgeschichte der Antiken Welt 64 (Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 32001), 37.

[22] Philip J. KING și Lawrence E. STAGER, *Life in Biblical Israel* (Louisville / London: Westminster John Knox Press, 2002), 126-9.

foarte obișnuită în zona udată de apele Nilului din Egipt, mai puțin potrivită cu spațiul uscat, semi-deșertic și deșertic din Israel. De aceea, autorul biblic folosește imaginea vulturului sau uliului, în ebraică נֶשֶׁר, mult mai familiară locuitorilor din Țara Sfântă.

11.12 *ḥwt mḥt 9-nwt*

11.13 *m iri snsnti n.k p3 šmm*

11.14 *m tw.k hnhn.f r sḏd*

„Capitolul al nouălea: / Nu te împrieteni cu omul mânios, / nu te apropia să vorbești cu el" (cap. 9 – 11.13-14). „Nu te întovărăși cu omul mânios și cu cel înfierbântat de furie să n-ai niciun amestec, ca să nu te deprinzi pe calea lui și să-ți întinzi o cursă pentru viața ta" (Prov 22,24-25).

Termenul egiptean *šmm* înseamnă „mânios", ceea ce corespunde îndeaproape cu ebraicul בַּעַל־אַף „mânios", literalmente „stăpânul feței [aprinse]", dar și cu sintagma אִישׁ חֵמוֹת „mânios", literalmente „bărbatul mâniei, aprinderii".

În egipteană este interzisă asocierea cu cel mânios, folosindu-se însă un termen care s-ar traduce mai bine „a se înfrăți" – *snsn*, care provine de la *sn* „frate" –, dar care se poate traduce și prin „a se întovărăși", „a se împrieteni". În ebraică, termenul רֵעָה, folosit aici la *hitpael*, provine de la רֵעַ „aproape", „tovarăș".

14.17

p3 mḥ r t ʿ3 ʿm3m.k sw bši.k sw

14.18 *iw.k šw.tw m p3yw.k nfr*

„O gură plină de pâine – o înghiți, dar apoi o vomiți / și ești lăsat fără bunul tău" (cap. 11 – 14.17-18). „Bucata pe care ai mâncat-o o vei da afară din tine, iar tu ți-ai risipit [zadarnic] vorbele tale alese" (Prov 23,8).

În ebraică, termenul פַּת înseamnă „bucată", dar este folosit în special referitor la „bucata de pâine". De altfel, în Geneză 18.5 apare chiar sintagma פַּת לֶחֶם „bucată de pâine". În 2 Samuel (2 Regi) 12,3 פַּת este folosit singur, dar se referă tot la pâine sau hrană în general. În egipteană *t* sau *t3* se referă la pâine, așa cum este sugerat și de hieroglife: o turtă de pâine, o pâine crescută într-un blid și o pâine învelită într-un rulou.

Verbul egiptean *bši* „a vomita" are corespondent direct în ebraică prin verbul קִיא „a vomita". Varianta „a da afară" este o soluție eufemistică aleasă de traducător. În sensul de bază este folosit în Ieremia 25,27: „Beţi şi vă îmbătaţi,

vărsaţi (וקיו, aici fără *alef*) şi cădeţi şi nu vă ridicaţi la vederea sabiei". Monstrul marin din cartea lui Iona îl „vomită" pe profet (Iona 2,11), așa cum și pământul sfânt al lui Israel îi poate vomita pe locuitorii nevrednici (Levitic 18,25.28). Această idee a vomitării bogățiilor se regăsește și în Iov 20,15: „Averea, pe care a înghiţit-o, acum o varsă".

O altă corespondență între textul egiptean și cel ebraic este legată de adjectivul *nfr* „bun", „plăcut" și נעים cu același sens.

27.6 *ḥwt mḥ 30-t*

27.7 *ptr n.k t3i 30 n ḥwt*

27.8 *st sḏ3y ḥr st sb3y*

„Capitolul al treizecilea: / Uită-te la aceste 30 de capitole: / ele dau pricepere, ele dau învățătură" (cap. 30 – 27.6-7). „Oare nu ți-am așezat în scris în nenumărate rânduri (lit. „alaltăieri") sfaturi și învățături" (Prov 22,20).

Aceasta este cea mai interesantă paralelă, care ar presupune chiar corectarea textului biblic. În ebraică apare cuvântul שִׁלְשׁוֹם *șilșom* „alaltăieri", ceea ce pare foarte ciudat în context. Într-adevăr שִׁלְשׁוֹם poate apărea în expresia תמול שִׁלְשׁוֹם „ieri alaltăieri" (Exod 5.8), care apare cu variante כתמול שִׁלְשׁוֹם „ca ieri alaltăieri", מתמול שִׁלְשׁוֹם „de ieri alaltăieri" în total în 19 versete. Totuși, în textul din Prov 22,20 expresia apare trunchiată, ceea ce ar indica faptul că ar trebui căutate mai degrabă alte soluții.

Deja tradiția textuală rabinică a adus o emendare: dacă forma scrisă (așa-numitul *Ketib*) a Textului Masoretic este שִׁלְשׁוֹם „alaltăieri", forma citită (*Qere*) propusă este שָׁלִשִׁים, care înseamnă „ofițeri". Este vorba mai exact de שָׁלִישׁ *šališ*, tradus de obicei prin „căpetenii", care înseamnă „al treilea [în rang]". Este folosit în special pentru „cel de-al treilea" din carul de luptă tras de doi cai; primul mâna caii având ca armă o suliță, al doilea era arcaș și trăgea cu săgeți, iar al treilea purta scut și echilibra carul de luptă în mers[23]. Și acest termen este nepotrivit în context, singurul argument – destul de slab – fiind faptul că în Prov 8,6 נגידים care înseamnă la bază „conducător", „prinț" (cf. 1 Samuel [1 Regi] 9,16; 13,14; 1 Regi [3 Regi] 1,35 etc.), dar care în context se referă la „cuvinte / fapte nobile"[24].

Septuaginta redă termenul printr-un numeral *τρισσῶς* „de trei ori". Adolf Erman a fost primul care a propus corectarea textului ebraic, propunând în loc de שִׁלְשׁוֹם numeralul שְׁלֹשִׁים *šelošim* „treizeci", el recunoscând aici o referire făcută de autorul biblic – un evreu din Egipt din perioada saită sau persă care a tradus

[23] King și Stager, *Life in Biblical Israel*, 244.

[24] J.A. Emerton, „The Teachings of Amenemope and Proverbs XXII 17 – XXIV 22: Further Reflections on a Long-Standing Problem," *Vetus Testamentum* 51.4 (2001), 431-65.

Învățăturile lui Amenomope în ebraică sau în aramaică[25]. Numeralul „treizeci" are o semnificație deosebită în Egipt: treizeci de judecători cuprindea curtea vizirului, tot treizeci erau și zeii care judecau sufletul după moarte[26]. Ar putea fi vorba, astfel, de o referire directă la cele 30 de capitole ale Învățăturilor lui Amenemope. O altă posibilitate ar fi referirea la 30 de maxime în care sunt împărțite Cuvintele Înțelepților din Prov 22,17 – 24,22, ceea ce ar presupune o adaptare: în loc de 30 de capitole dezvoltate ale cărții egiptene sunt oferite succint 30 de proverbe sau maxime ebraice[27].

Evaluare și concluzii

Folosesc acest prilej și pentru a susține studierea de către bibliști a limbilor orientale, printre care și egipteana veche[28]. Învățăturile lui Amenemope reprezintă un exemplu foarte elocvent pentru interconexiunea dintre egiptologie și studiul biblic.

În pofida încercărilor de a susține anterioritatea textului biblic față de cel egiptean, cred că este destul de sigur că autorul biblic se inspiră din Învățături și nu invers. Învățăturile lui Amenemope datează din epoca ramesidă[29], deci cel puțin din jur de 1100–1000 î.d.Hr., pe când colecția Proverbelor lui Solomon este mult mai târzie. Chiar și dacă datarea solomoniană, așadar din secolul al X-lea ar fi validă, Proverbele nu pot constitui sursa pentru textul egiptean. Colecția „Cuvintele înțelepților" (Prov 22,17 – 24,22) este plasată după introducerea tardivă (Prov 1–9), după colecția proverbelor lui Solomon (Prov 10,1 – 22,16), fiind urmată

[25] Erman, „Eine ägyptische Quelle der «Sprüche Salomos»," 89, 92.

[26] Fox, *Proverbs* 10-31, 711.

[27] Fox, *Proverbs* 10-31, 705 cu propunerea împărțirii în 30 de maxime: 1) 22,17-21; 2) 22,22-23; 3) 22,24-25; 4) 22,26-27; 5) 22,28; 6) 22,29; 7) 23,1-3; 8) 23,4-5; 9) 23,6-8; 10) 23,9; 11) 23,10-11; 12) 23,12-14; 13) 23,15-16; 14) 23,17-18; 15) 23,19-21; 16) 23,22-25; 17) 23,26-28; 18) 23,29-35; 19) 24,1-2; 20) 24,3-4; 21) 24,5-6; 22) 24,7; 23) 24,8-9; 24) 24,10; 25) 24,11-12; 26) 24,13-14; 27) 24,15-16; 28) 24,17-18; 29) 24,19-20; 30) 24,21-22.

[28] Recomand celor interesați să înceapă studierea limbii egiptene cu Gertie Englund, *Middle Egyptian: An Introduction* (Uppsala: Uppsala University, ^{2}1995). Ar urma introducerea mult mai detaliată, care cuprinde și aspecte legate de cultura egipteană, a lui Allen – James P. Allen, *Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs* (Cambridge / New York: Cambridge University Press, ^{2}2010). În limba română studierea limbii egiptene a fost promovată de prof. Miron Cihó de la Facultatea de Istorie a Universității din București. Vezi Miron Ciho, *Caiete de egiptologie. Introducere în studiul hieroglifelor* (București: Ed. Elit, 1996); idem, *Introducere în studiul limbii medio-egiptene* (București: Ed. Universității din București, 22018).

[29] Pentru mai multe detalii, vezi Jan Assmann, „Weisheit, Schrift und Literatur im alten Ägypten", în: Aleida Assmann (ed.), *Weisheit*, Archäologie der literarischen Kommunikation 3 (München: Wilhelm Fink Verlag, 1991), 475-500 (aici pp. 476-8).

de o altă colecție a cuvintelor înțelepților (Prov 24,23-34), de colecția proverbelor lui Solomon adunate în vremea regelui Iezechia (secolul al VIII-lea) și de patru adaosuri de înțelepciune: cuvintele lui Agur fiul lui Iache din Massa (Prov 30,1-14), proverbe numerice (Prov 30,15-33), cuvintele (mamei) regelui Lemuel din Massa (Prov 31.1-9) și elogiul femeii virtuoase (Prov 31,10-31).

Autorul biblic nu preia masiv din Învățăturile lui Amenemope, ci selectiv. Preia în special din zonele de început ale capitolelor din Învățături și în special din prima jumătate a cărții egiptene. Ținând cont că în egipteană capitolele sunt marcate de rubrici (titluri scrise cu cerneală roșie), acest fapt s-ar putea datora modului practic în care autorul biblic se inspiră din sulul textului egiptean, rotind papirusul de la început la final și apoi iarăși de la început, repetând procesul[30].

Când se inspiră, autorul biblic adaptează realitățile egiptene la cele palestiniene. De pildă, compararea bogăției cu gâștile, foarte firească în Egipt, devine o comparație cu vulturul pentru mentalul biblic, iar țărușul de acostare, specific bărcilor egiptene, devine țăruș de cort, foarte familiar locuitorilor Țării Sfinte. De asemenea, autorul biblic adaptează textul egiptean la monoteismul iahvist prin adăugiri teologice – de exemplu: „O, de-ar sta toate [învățăturile] pe buzele tale! Pentru a-ți pune nădejdea în Domnul vreau să-ți dau învățătură astăzi” (Prov 22,18-19). Dacă Învățăturile lui Amenemope sunt centrate pe realitățile sociale egiptene și pe ierarhia strictă socială, textul biblic insistă mai mult pe partea teologică.

Aceste influențe egiptene demonstrează preocuparea din partea autorului biblic de păstrare a înțelepciunii de tip tradițional. Înțelepciunea egipteană era renumită, încât în Faptele Apostolilor se presupune că Moise „a fost învățat în toată înțelepciunea egiptenilor” (Fapte 7,22). Prin utilizarea unor surse sapiențiale non-israelite precum Învățăturile lui Amenemope și cuvintele unor înțelepți și regi arabi din Massa (Arabia), autorul sau autorii biblici fac dovada unei viziuni universaliste, conform căreia, dacă Legea și legământul sunt specifice lui Israel, împărtășirea de înțelepciunea adevărată este comună tuturor popoarelor.

[30] Fox, „From Amenemope to Proverbs,” 78.

Învățăturile lui Tobit către fiul său Tobie[1]

Iosif Stancovici
preot lector asociat dr.
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Universitatea de Vest din Timișoara
iosif.stancovici@e-uvt.ro

Abstract

The main purpose of the Book of Tobit is to promote faithfulness to the Law and authentic family values. Although it is a narrative, its purpose is clearly educational, and it can thus be perceived as part of a long tradition of educational literature. The same can be said of a much later text, from a totally different cultural context: *The Teachings of Neagoe Basarab to His Son Theodosius*. Tob 4 contains a section of direct teaching within the Book of Tobit. In the present paper, I will compare it with the second part of *The Teachings*. Special emphasis is given to Tob 4:3-4 which presents Tobias' filial duties towards Anna, his mother. Based on my comparison it can be concluded that the fathers in both works, Tobit and Neagoe Basarab, demonstrate diligence by being committed to their roles and responsibilities as fathers, urging their sons Tobias and Theodosius to remain faithful to the ancestral traditions.

Keywords: Tobit, Neagoe Basarab, Family values, Education, Filial duties

În capitolul al III-lea din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, intitulat în originalul slavon: „Scrisoarea lui Neagoe voievod către oasele maicii sale Neaga și a fiilor săi Petru și Ioan și ale fiicei sale Anghelina. Cuvânt de umilință”, evlaviosul voievod al Țării Românești (1512–1521) își elogiază mama imitând modelul împăratului bizantin Leon VI Filosoful, care, de asemenea, într-o cuvântare similară, transmisă prin intermediul unui manuscris unic, își elogiase tatăl, pe împăratul Vasile I Macedoneanul[2]. Domnitorul Neagoe Basarab datora cultura

[1] Prima versiune a acestui studiu a fost publicată în limba engleză în cadrul revistei *Romanian Orthodox Old Testament Studies* (1/2024). Textul de față este o versiunea completată și îmbunătățită cu informații și conținuturi noi.

[2] Dan Zamfirescu, „Primul monument al literaturii române,” în *Învățăturile lui Neagoe*

sa teologică unei mari personalități contemporane lui, „om sufletesc și plin de toate bunătățile”, anume Sfântului Nifon, fost patriarh al Constantinopolului (1486–1488 și 1496–1498) și mitropolit al Țarii Românești (1498–1505): „Iar fericitul Nifon îl întărea cu învățăturile sale, ca să crească și să se înalță în toate faptele cele bune și să se ridice în noroc bun și să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, cum mai apoi, cu rugăciunea sfințiii-sale, să umplură amîndouă” (*Viața lui Nifon*)[3]. De asemenea, căsătoria lui Neagoe Basarab cu Miliţa Despina[4], fiica despotului Serbiei, Iovan Brancovici, și nepoata Sfântului Maxim Brancovici, cărturar cunoscut al vremii, mitropolit al Țarii Românești (1505–1508), ulterior mitropolit de Belgrad și Srem (până la 1516), și a înlesnit prin înrudire legături ce reunesc într-o pereche domnească tradiții a trei țări: Imperiul Bizantin, Serbia și Țara Românească, respectiv a trei dinastii ortodoxe: Cantacuzin, Brancovici și Basarab.

Printre izvoarele de inspirație ale primului monument al literaturii române sunt invocate de specialiști sursele biblice (Vechiul și Noul Testament), dar și fragmente din operele sfinților Ioan Gură de Aur, Atanasie cel Mare, Ioan Scărarul, Efrem Sirul și ale altor părinți răsăriteni[5]. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* se încadrează într-o lungă tradiție a cărei origini coboară în antichitatea precreștină. Mulțimea citatelor din Sfânta Scriptură dovedesc profunzimea teologică, lectura întinsă și măiestria literară a autorului. Prezenta lucrare își propune să evalueze o posibila influență a Cărții lui Tobit asupra capitolului III din partea a doua a *Învățăturilor*.

Învățăturile tatălui și ale mamei către fiii lor în Israelul antic

Responsabilitatea părinților de a-și povățui copiii constituie o temă proeminentă în literatura sapiențială veterotestamentară. Iisus fiul lui Sirah scrie: „Cel care învață pe fiul său întărâtă pe vrăjmași și înaintea prietenilor se va bucura pentru el. Murit-a tatăl lui și este ca și cum n-ar fi murit, pentru că asemenea lui și-a lăsat după

Basarab către fiul său Theodosie, eds. Florica Moisil și Dan Zamfirescu, trad. Gheorghe Mihăilă (București: Minerva, 1971), 44.

[3] Gheorghe Mihăilă, „Originalul slavon al *Învățăturilor* și formația culturală a lui Neagoe Basarab,” în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, eds. Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Gheorghe Mihăilă (București: Minerva, 1971), 80-1.

[4] Chipul domnesc al Despinei Milița [Elena] (1487–1554) s-a bucurat de receptare specială în literatura română contemporană ca model pilduitor de soție, noră, mamă (a șase copii) devotată și doamnă jertfelnică în slujirea țării. *Măria Sa Neagoe Basarab: Însemnările monahiei Platonida, Doamna Despina a Țării Românești*, ed. Mănăstirea Diaconești (Bacău: Bonifaciu, 2012).

[5] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie: Versiunea românească de la Curtea de Argeș*, ed. Dan Zamfirescu, trad. Gheorghe Mihăilă (București: Roza Vânturilor, 2010): 403, n. 4.

sine.” (Sir 30,3-4; cf. Pilde 13,24; 19,18; 22,15; 23,13-14; 29,15.17; Sir 7,23-24; 30,1-13)[6]. Proverbele regelui Solomon și ale altor înțelepți israeliți îi sfătuiesc pe tineri să țină seama de învățătura părintească: „Fiul meu, nu uita învățătura mea și inima ta să păzească sfaturile mele, căci lungime de zile și ani de viață și propășire ți se vor adăuga.” (Pilde 3,1-2; cf. Pilde 1,8-9; 2,1-5; 4,1-13.20-22; 5,1-2; 7,1-4; 13,1; 19,27; 23,22-25).

Literatura iudeo-creștină atestă numeroase exemple de dascăli înțelepți care vorbesc prin vocea tatălui. În unele cazuri, mai ales în textele care au fost clasificate drept sapiențiale, „tatăl” (autorul prezumtiv al textului) este înțeleptul care oferă instrucțiuni „fiului” său sau „fiilor” săi (discipoli, cititori) pe care le adresează la singular sau la plural (Cartea Proverbelor, Ecclesiastul / Qohelet, Cartea înțelepciunii lui Iisus fiul lui Sirah / Ecclesiasticul). În alte scrieri (*Testamentele celor doisprezece patriarhi*, *Testamentul lui Iov, I Enoh*) tatăl care vorbește fiilor săi ocupă un loc central în narațiune[7]. Textele din perioada celui de-al doilea Templu în care autorul își asumă rolul de tată se află într-o relație de dependență față de o tradiție literară păstrată în textele mai vechi ale literaturii sapiențiale vechitestamentare. Cartea Proverbelor, posibil creația literaturii didactice israelite prin excelență, prezintă transmiterea înțelepciunii tatălui (și uneori a mamei) către fiu[8]. Subiectele oricât de variate ar fi – conduita socială, bogăția și viciile, viața de familie etc. – toate sunt transmise ca sfaturi părintești adresate fiului iubit[9]. Un tânăr israelit ar beneficia mult de pe urma instruirii sale în casa părintească, iar adoptarea de către înțelept a acestui rol indică importanța crucială a acelei instituții ca loc de instruire[10].

---

[6] Pasajele biblice reproduse în acest studiu sunt preluate din traducerea *Sindalei*: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod (București: Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă a Patriarhiei Române, 2019).

[7] Benjamin G. Wright III, “From Generation to Generation: The Sage as Father in Early Jewish Literature,” in *Praise Israel for Wisdom and Instruction: Essays on Ben Sira and Wisdom, the Letter of Aristeas and the Septuagint* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 131; Leiden: Brill, 2008): 25-6.

[8] Pentru o analiză a numeroaselor texte vechitestamentare cu referire la responsabilii educării în familie, care includ tatăl și mama, iar uneori și doica, a se vedea: Cătălin Vatamanu, *Educația la poporul ales* (Iași: Doxologia, [2]2023): 253-66.

[9] Wright III, “From Generation to Generation”, 26.

[10] Referitor la familia israelită și funcțiile ei, a se vedea: Philip J. King and Lawrence E. Stage, *Life in Biblical Israel* (Louisville: Westminster/John Knox, 2001). Referitor la contextul intern inițial al instruirii sapiențiale israelite în epocile antichității, a se vedea: Roland E. Murphy, “Israelite Wisdom and the Home,” in *“Où demeures-tu?” (Jn 1,38): La maison depuis le monde biblique: En hommage au professor Guy Coutrier*, ed. Jean-Claude Petit et al. (Saint-Laurent, Quebec: Fides, 1994): 199-212.

Atât de puternică este autoritatea învățăturilor care se dezvoltă din viața familiei, încât acestea continuă să funcționeze ca o motivație pentru discipol chiar și atunci când instrucțiunea a fost codificată literar și adăpostită în „scripturi”[11]. În Israelul antic, educația s-a dezvoltat din dorința pentru ordine și continuitate. Pentru a combate tentația puternică și seducătoarea a haosului sub formele sale diferite, societale sau personale, cei vârstnici și mai experimentați s-au străduit să călăuzească generația tânără pentru a nu cădea în capcanele inerente ale vieții de zi cu zi. Scopul acestei educații a fost formarea morală și făurirea caracterului. Autorii de mai târziu vor elogia virtuțile cardinale ale filosofiei eleniste: înfrânarea (*σωφροσύνη*), chibzuința (*φρόνησῃ*), dreptatea (*δικαιοσύνη*) și bărbăția (*ἀνδρεία*) - Sol 8,7; cf. 4,1; 5,3; 4 Mac 1,3-4)[12].

Versiunile textuale ale Cărții lui Tobit

Textul Cărții lui Tobit constituie o etapă intermediară între scrierile didactice și istorice ale Vechiului Testament[13]. Lectura Cărții lui Tobit cu paralelele sale în Cartea Facerii conduce cititorul într-o lume a „încântării midrașice” (*midrashic delight*)[14]. În literatura de specialitate au fost evidențiate un număr considerabil de puncte comune între Înțelepciunea lui Iisus fiul lui Sirah și Cartea lui Tobit, mai precis în secțiunea care cuprinde versiunea sfaturilor extinse (Tob 4,3-19)[15]. Incertitudinea cu

[11] Carole R. Fontaine, “The Sage in Family and Tribe,” in *The Sage in Israel and the Ancient Near East*, eds. John G. Gammie and Leo G. Perdue (Winona Lake: Eisenbrauns, 1990): 159.

[12] James Crenshaw semnalează cultivarea în Egiptul și Israelul antic a altor patru virtuți: tăcerea (*silence*), elocvența (*eloquence*), reținerea (*timeliness*) și modestia (*modesty*). Tăcerea presupune controlul asupra furiei, poftei, lăcomiei și invidiei. Elocvența permite celor înțelepți să-și convingă ascultătorii și să comunice eficient, în timp ce a reținerea implică o conștientizare a momentului potrivit pentru a vorbi, evaluând nevorbirea ca o formă puternică de comunicare. Modestia indică smerenia care decurge din cunoașterea faptului că tainele vieții nu se vor divulga niciodată pe deplin celor care caută adevărul. James L. Crenshaw, *Education in Ancient Israel: Across the Deadening Silence* (The Anchor Bible Reference Library; New York: Doubleday, 1998): 71-2.

[13] Athanasius Miller, *Das Buch Tobias übersetzt und erklärt* (Die heilige Schrift des alten Testaments 4/3; Bonn: Hanstein, 1940/41), 7. Deși Cartea lui Tobit este în primul rând o narațiune istorică, numeroși bibliști opiniază că datorită unor pasaje (mai ales Tob 4,3-19) aceasta s-ar încadra mai curând ca parte a literaturii sapiențiale.

[14] Naomi S.S. Jacobs, “«What About the Dog?» Tobit’s Mysterious Canine Revisited,” in *Canoncity, Setting, Wisdom in the Deuterocanonicals: Papers of the Jubilee Meeting of the International Conference on the Deuterocanonical Books*, eds. Géza G. Xeravits, József Zsengellér and Xavér Szabó (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 22; Berlin: De Gruyter, 2014): 232. Prin caracterul său de model pedagogic se înscrie în linia literaturii exegetice de tip midraşic. Iosif Stancovici, „Viața de familie și valorile ei în Cartea lui Tobit (I),” *Altarul Banatului* 23.4-6 (2012): 24-5.

[15] De exemplu, faptele milosteniei prescrise de lui Tobit (Tob 4,7-11) le regăsim în

privire la genul și scopul Cărții lui Tobit ar fi contribuit la plasarea ei diferită fie în grupul cărților sapiențiale, fie în cel al cărților istorice[16].

Codex Sinaiticus (secolul IV), descoperit de Constantin von Tischendorf în mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai și păstrat în mare parte la British Library din Londra, conține forma textuală supranumită G^{II}. *Codex Vaticanus* (sec. IV), descoperit și păstrat în Biblioteca Apostolică din Vatican, conține forma textuală numită GI. *Codex Alexandrinus* (sec. V), păstrat la British Library din Londra, din punct de vedere textual este apropiat de *Codex Vaticanus*. În manuscrisul grec din Ferrara (106), scris în grafie cursivă pe la 1334 și păstrat la Biblioteca Municipală din Ferrara, secțiunea cuprinsă între Tob 6,8 și Tob 13,8 corespunde formei textuale GIII. Manuscrisul grec 319, datat în 1021 și păstrat la Muntele Athos, conține Tob 3,6–6,16, iar din punct de vedere textual este apropiat de *Codex Sinaiticus*[17].

Codex Vaticanus grupează Cartea lui Tobit în rândul scrierilor sapiențiale, în timp ce *Codex Sinaiticus* o alătură grupului scrierilor istorice. Foarte probabil această grupare a fost determinată de colecția extinsă a sfaturilor morale și religioase din Tob 4 în versiunea codicelui păstrat la Vatican, care aparține grupului GI al recensiunilor textuale. Întrucât colecția de instrucțiuni din codicele sinaitic este mai scurtă, Tob 2–12 nu poate fi considerat o narațiune sapiențială. În așezarea Cărții lui Tobit în codicele menționate, *Codex Sinaiticus* este textul preferat pentru analiză, deoarece se consideră a fi mai apropiat de versiunea originală evreiască (*Urtext*) a Cărții lui Tobit. Codicele menționat este recensiunea greacă lungă cu versiunea mai

Sir 3,30–4,10; 7,34-38 etc. Referitor la similitudinile prezente între Cartea lui Tobit și *Apocriful Genezei*, descoperit la Qumran, a se vedea: Naomi S. S. Jacobs, *Delicious Prose: Reading the Tale of Tobit with Food and Drink: A Commentary* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 188; Leiden: Brill, 2018): 10. Daniel A. Machiela and Andrew B. Perrin, "Tobit and the Genesis Apocryphon: Toward a Family Portrait," *Journal of Biblical Literature* 133.1 (2014): 111-32.

[16] Mathias Delcor, "The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Hellenistic Period," in *The Cambridge History of Judaism II: The Hellenistic Age*, eds. William David Davies and Louis Finkelstein (Cambridge: Cambridge University Press, 1989): 474. Un studiu publicat recent își propune să determine limitele care demarchează elementele ficționale de evenimentele istorice autentice menționate în Cartea lui Tobit. Marcin Chrostowski, "The Book of Tobit in the Context of the First Israelite Diaspora in Assyria," in *Fides quae per caritatem operatur: Studii biblice*, eds. Ioan Mihoc and Iosif Stancovici (Iași: Doxologia, 2023): 313-28. Cartea lui Tobit e, scrisă dintr-o perspectivă temporală considerabilă, referitoare la evenimentele descrise (sec. III–II î.Hr.), le înfățișează în felul unei pilde a credincioșiei față de Dumnezeu în condițiile primei diaspore israelite, ale cărei origini au fost conturate în Tobit.

[17] Marco Zappella, *Tobit: Introduzione, traduzione e commento* (Nuova versione della Bibbia da i testi antichi 130; Cinisello Balsamo [Milano]: San Paolo 2012): 31.

scurtă a capitolului al patrulea, deoarece omite unele dintre instrucțiunile sapiențiale. Recenzia GII are două lacune textuale, anume: Tob 4,7-19b și Tob 13,6-10b[18].

Structura chiastică a Cărții lui Tobit

În cadrul structurii chiastice a Cărții lui Tobit, cuvintele de învățătură ale bătrânului Tobit (4,1-21) se situează în paralel cu cântarea de laudă a personajului omonim (13,1–14,1a). Nunta lui Tobie și a Sarei se află în centrul narațiunii, iar relatările despre suferințele și sfârșitul vieții lui Tobit încadrează această scenă, precum și ramele interioare ale narațiunii[19]. În expoziție naratorul vorbind la persoana I, singular, prezintă devotamentul și sârguința dreptului Tobit în împlinirea datoriei de a-și îngropa conaționalii morți în urma persecuțiilor tragice inițiate de regele asirian (Tob 1,17-18). Ultima scenă surprinde moartea și înmormântarea părinților Tobit și Ana și a fiului lor Tobie (14,13-15). Căsătoria și mormântul acoperit reprezintă două fețe ale aceleiași monede: alternanțe succesive, paralele sau ciclice ale vieții.

Expoziția: Suferințele lui Tobit și ale Sarei (1,1–3,17)
AI. Învățăturile lui Tobit (4,1–21)
BI: Căutarea unui însoțitor de drum pentru Tobie (5,1–6,1)
CI: Călătoria spre Ecbatana (6,2–7,9a)
D: Căsătoria în Ecbatana (7,9b–10,13)
CII: Călătoria spre Ninive (Tob 11:1–18)
BII: Despărțirea lui Tobie de însoțitorul de drum (12,1–22)
AII: Cântarea de laudă a lui Tobit (13,1–14,1a)
Epilogul: Testamentul și moartea Tobit (Tob 14,1b–15)

Caracterul didactic și poetic al Cărții lui Tobit este susținut de prezența în cuprinsul ei a trei forme literare: un discurs sapiențial (4,3-21), un imn dedicat Ierusalimului (13,9-18) și un cuvânt testamentar rostit pe patul de moarte (14,3-11)[20]. Cadrul narativ (Tob 4,1-2.20) care include sfaturile lui Tobit (Tob 4,3-19) prezintă particularități interesante. Gândurile lui Tobit se îndreaptă, mai întâi, la bunăstarea materială a fiului său (Tob 4,1-2), iar apoi, destul de curând, la bunăstarea spirituală a lui Tobie (Tob 4,3-19)[21]. Pe lângă cei zece talanți păstrați la Gabael, fiul lui Gabri din Ragheșul Mediei, există și alți „talanți” ascunși chiar în cuvintele tatălui. Învățăturile

[18] Francis M. Macatangay, *The Wisdom Instructions in the Book of Tobit* (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 12; Berlin: De Gruyter, 2011): 47.

[19] Francis M. Macatangay, *When I Die, Bury Me Well: Death, Burial, Almsgiving, and Restoration in the Book of Tobit* (Eugene: Pickwick, 2016): 52.

[20] Machiela and Perrin, "Tobit and the Genesis Apocryphon", 116.

[21] Carey A. Moore, *Tobit: A New Translation with Introduction and Commentary* (*Anchor Bible* 40A; New York: Doubleday, 1996): 163.

lui Tobit vor fi cea mai de preț avere pe care o va da moștenire fiului său și generațiilor viitoare.

Însă, lectura atentă a cuvântul de învățătură al lui Tobit (Tob 4) ne descoperă un paradox cauzat de disonanța între regulile înțelepciunii și viața nefericită de până atunci a lui Tobit. Tatăl îi promite fiului: „milostenia izbăvește de la moarte și nu te lasă să te cobori în întuneric” (Tob 4,10). Din datele autobiografice redate în primul capitol al cărții aflăm că fidelitatea personajului principal era de netăgăduit, mai mult aceasta nu de puține ori depășea prescripțiile Legii mozaice. Însă, Tobit s-a confruntat cu multe încercări ale vieții care i-au pricinuit suferințe continue. De asemenea, Tob 4 ar putea fi intitulat și „cuvântul de rămas bun al bătrânului Tobit” deoarece este precedat de rugăciunea personajului omonim în care Îi cere lui Dumnezeu să fie eliberat de povara suferințelor și să fie așezat în locașul de veci (Tob 3,2-6). Merten Rabenau susține că, deși discursul din Tob 4 nu a fost plasat imediat înaintea epilogului (testamentul și relatarea despre moartea lui Tobit), autorul s-a folosit cu măiestrie de acest dispozitiv stilistic pentru a înzestra cuvintele lui Tobit cu o demnitate și autoritate deosebite precum „suma unei vieți foarte faimoase” (*Summe eines hochberühmten Lebens*)[22].

În continuare expunem structura chiastică a învățăturilor dreptului Tobit potrivit biblistului german Paul Deselaers[23].

A^{I}. Instrucțiuni introductive	• 4,5a: „Adu-ți aminte în toate zilele, fiule, de Domnul Dumnezeul nostru și să nu dorești a greși și a călca poruncile Lui.”
B^{I}. Patru instrucțiuni paralele despre practicarea dreptății	• 4,5b: „Să faci fapte bune, în toate zilele vieții tale, și să nu umbli pe căile nedreptății.” • 4,7a: „Dă milostenie din averea ta și să nu aibă ochiul tău părere de rău când vei face milostenie.” • 4,8: „Când ai mult, dă mai mult; dacă ai puțin dă mai puțin, dar nu pregeta să faci milostenie.” • 4,9.11: „Și-ți vei aduna prin aceasta vistierie bogată pentru zile grele… În fața Celui Preaînalt, milostenia este dar bogat pentru toți cei ce o fac.”

[22] Merten Rabenau, *Studien zum Buch Tobit* (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 220; Berlin: De Gruyter, 1994): 28.

[23] Paul Deselaers, *Das Buch Tobit: Studien zu seiner Entstehung, Komposition und Theologie* (*Orbis Biblicus et Orientalis* 43; Fribourg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982): 380-92. Macatangay, *The Wisdom Instructions in the Book of Tobit*, 68-9.

C[I]. Două instrucțiuni paralele pe tema endogamiei	• 4,12: „ Păzește-te, fiule, de orice desfrânare! Să-ți iei femeie din seminția tatălui tău, și să nu-ți iei femeie străină, căci noi suntem fii de prooroci.”
C[II]. Două instrucțiuni paralele despre iubirea aproapelui	• 4,13: „ Așadar, fiule, să iubești pe frații tăi, și să nu te mândrești în inima ta față de frații tăi și față de fiii și fiicele poporului tău, încât să nu-ți iei femeie de la ei, pentru că din mândrie izvorăște pieire și mare neorânduire…”
B[II]. Patru instrucțiuni paralele despre educație	• 4,14b: „Ia seama, fiul meu, în toate lucrările tale și fii bine crescut în toată purtarea ta!” • 4,16a: Dă celui flămând din pâinea ta și celui gol din hainele tale.” • 4,16b: „Din toate câte ai din belşug, fă milostenie, și să nu-i pară rău ochiului tău când vei face milostenie!” • 4,19: „Binecuvintează pe Domnul Dumnezeu în tot timpul și cere de la El să călăuzească căile tale și ca toate gândurile tale să izbândească…”
A[I]. Instrucțiuni finale	• 4,19: „Ține minte deci, fiule, poruncile mele și să nu se șteargă ele din inima ta.”

Sfaturile tatălui

După ce bătrânul Tobit l-a instruit pe tânărul Tobie prin propriul exemplu, acum îl învață și prin cuvânt. Povățuindu-l pe fiul său, Tobit urmează exemplul bunicii sale Debora (Tob 1,8). Această serie de învățături prezintă asemănări cu secțiuni din alte cărți ale literaturii sapiențiale vechitestamentare, în mod particular din Înțelepciunea lui Iisus, fiul lui Sirah, carte contemporană Cărții lui Tobit[24].

Sfaturile lui Tobit (4,3-20) sunt transmise sub forma unui discurs testamentar, amintind de cuvintele de rămas bun adresate generațiilor viitoare de către patriarhii

[24] Legăturile tematice strânse între Cartea lui Tobit și Înțelepciunea lui Iisus, fiului lui Sirah (Ecclesiasticul) sunt elocvent ilustrate în contribuțiile cuprinse în volumul: *Intertextual Studies in Ben Sira and Tobit*, ed. Corley Jeremy and Vincent Skemp (*The Catholic Biblical Quarterly Monograph Series* 38; Washington: Catholic Biblical Association of America, 2005), și în mod particular pentru Tob 4 în studiul: Alexander A. Di Lella, “Parallels of Ben Sira’s Wisdom in Tobit 4:3-19,” in *Wisdom for Life: Essays Offered to Honor Prof. Maurice Gilbert, SJ on the Occasion of His Eightieth Birthday*, ed. Nuria Calduch-Benages (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 445; Berlin: De Gruyter, 2014): 171-85. Alexander A. Di Lella a fost un promotor în adoptarea unei abordări literare privind cele două cărți. Ambele cărți anaghinoscomena (deuterocanonice) au fost compuse probabil la un secol una de cealaltă, în jurul anului 200 î.Hr.

biblici și alte personalități marcante din istoria lui Israel (cf. Iacov – Fac 49; Moise – Dt 33; David – 3Rg 2,1-3). Acest fapt arată că autorul a ținut să-l portretizeze pe Tobit ca un patriarh al familiei sale și o personalitate importantă în mediul Diasporei iudaice[25].

Conținutul acestor sfaturi cuprind dispoziții privind îngroparea părinților și cinstirea mamei (4,3b-4c), milosteniile (*ἐλεημοσύνη*, 4,6b-11), avertismentul împotriva desfrâului și porunca endogamiei (4,12-13), plata punctuală a muncitorilor (4,14a-c), aducerea de prinoase la mormintele celor drepți (4,17), îndemnurile de a căuta sfaturi folositoare (4,18) și porunca de a-L lăuda pe Dumnezeu și de a-I cere călăuzire pe calea cea dreaptă (4,19). Între aceste sfaturi sunt așezate prescripții cu caracter general:

a. amintirea zilnică de Dumnezeu și de poruncile Lui (4,5a–6a): „Adu-ți aminte în toate zilele, fiule, de Domnul Dumnezeul nostru și să nu dorești a greși și a călca poruncile Lui. Să faci fapte bune, în toate zilele vieții tale, și să nu umbli pe căile nedreptății. Căci dacă tu lucrezi întru adevăr, vei izbuti în toate lucrările tale, ca toți cei ce umblă după adevăr!"

b. raportul cauză-efect între săvârșirea faptelor bune și răsplata finală: „căci și ție ți se va răsplăti, de vei sluji lui Dumnezeu."

c. grija pentru conduita în viața cotidiană (4.14d): „Ia seama, fiul meu, în toate lucrările tale și fii bine crescut în toată purtarea ta!"

d. respectarea „regulii de aur": „Ceea ce urăști tu însuți, aceea nimănui să nu faci." (4,15a)

e. amintirea permanentă a poruncilor: „Ține minte deci, fiule, poruncile mele și să nu se șteargă ele din inima ta." (4.19f-g)

f. legătura dintre frica de Dumnezeu și săvârșirea faptelor bune (4,20).

Aceste dispoziții pot fi regrupate după cum urmează: privitor la trecut (4,3-6.18-19); deschiderea față de prezent în dialog cu toate creaturile (4,7-11) și binecuvântarea Domnului în orice împrejurare (4,18); căutarea în viitor a unei mirese (4,12-13).[26]

Termenii cheie *ἀλήθεια* („adevărul"), *δικαιοσύνη* („dreptatea") și *ἐλεημοσύνη* („milostenia") menționați în Tob 4,5b.6.7 anticipează șirul depozițiilor. Tobit îi recomandă fiului său o conduită în conformitate cu aceste cerințe etice pentru ca lucrările sale să fie încununate cu succes (Tob 4,5b.6). În timp ce afirmațiile despre *ἀλήθεια* și *δικαιοσύνη* sunt limitate la imperative generale, tema despre *ἐλεημοσύνη*

---

[25] Beate Ego, *Tobit* (Internationaler Exegetischer Kommentar zum Alten Testament; Stuttgart: Kohlhammer, 2021): 176.

[26] Drago Župarić, "Knjiga o Tobiji: židovska obitelj u inozemstvu," *Bogoslovska smotra* 90.2 (2020): 444, n. 17.

este tratată în detaliu[27]. De altfel, milostenia – îngrijirea săracilor – se remarcă ca o practică importantă a evlaviei evreiești în Vechiul Testament (Dt 15,10-11; Lv 19,9-10; Ps 112,9; Pilde 14,21.31; Is 58,6-8)[28]. Milostenia constituie o piatră de temelie „educativă" importantă pentru Tobit, fiind atitudinea de compasiune și dragoste prin care eroul cărții recunoaște în ceilalți făpturi care, asemenea lui, călătoresc în pelerinaj (cf. Tob 1,6-8) pe drumurile acestei lumi[29].

Beate Ego analizează relația tată-fiu din Cartea lui Tobit și remarcă faptul că aceasta cunoaște în mod cert numeroase alte exemple în tradițiile biblice paralele, cum ar fi întâlnirea dintre Iosif și tatăl său Iacov (Fac 46,29-30). Cu toate acestea, narațiunea lui Tobit rămâne remarcabilă, deoarece împletește cu talent aspectul emoțional cu alte motive, formând un tot integral[30.]

Cinstirea mamei

3b Să mă îngropi cu cinste.
3c Cinstește-o pe mama ta
3d și n-o părăsi câte zile vei avea;
3e fă pentru ea ceea ce-i face plăcere și întru nimic să nu-i întristezi duhul.
4a Adu-ți aminte, fiul meu, (μνήσθητι, παιδίον)

---

[27] Johanna Rautenberg, *Verlässlichkeit des Wortes: Gemeinschaftskonzepte in den Reden des Buches Tobit und ihre Legitimierung* (Bonner Biblische Beiträge 176; Bonn: V&R Unipress, Bonn University Press, 2015): 66.

[28] Insuficiența spațiului alocat nu ne va permite să tratăm pe larg cele trei teme importante (*ἀλήθεια, δικαιοσύνη* și *ἐλεημοσύνη*) în cadrul acestui studiu. Despre relația termenului ebraic חֶסֶד (*ḥeseḏ*) și corespondentul său grecesc *ἐλεημοσύνη* în Cartea lui Tobit, a se vedea: Paul Deselaers, *Das Buch Tobit*, 348–358. Marten Rabenau argumentează mai convingător apelând la textul ebraic al lui ben Sirah că, în Cartea lui Tobit, *ἐλεημοσύνη* corespunde cu ebraicul צְדָקָה (*ṣeḏāqâ*), iar δικαιοσύνη corespunde ebraicul צֶדֶק (*ṣeḏeq*). Rabenau, *Studien zum Buch Tobit*, 128-34. Benedikt Otzen, *Tobit and Judith: Guides to the Apocrypha and Pseudepigrapha* (London: Sheffield Academic Press, 2002): 35-7.

[29] Împlinim faptele milosteniei nu atunci când avem mai mult și dăruim celor care au mai puțin, ci atunci când îi recunoaștem egali pe semenii noștri și promovăm solidaritatea în participarea comună într-o singură condiție a pelerinilor aflați pe drumurile lumii: „Străinul, care s-a așezat la voi, să fie pentru voi ca și băștinașul vostru; să-l iubiți ca pe voi înșivă, că și voi ați fost străini în pământul Egiptului. Eu sunt Domnul Dumnezeul vostru" (Lv 19,34). Darul pe care îl ofer celuilalt nu este un act de generozitate, ci o datorie care decurge din faptul că îl recunosc pe celălalt drept fiu al lui Dumnezeu și deci fratele meu, cu aceleași drepturi și îndatoriri pe care le am și eu: „Adevărat zic vouă, – ne va spune Domnul Iisus Hristos la judecata finală – întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut" (Mt 25,34).

[30] Beate Ego, "Tobit and Tobias: A Model for an Ideal Father-Son Relationship," in *Family and Kinship in the Deuterocanonical and Cognate Literature*, ed. Passaro (Deuterocanonical and Cognate Literature Yearbook 2012/2013; Berlin: De Gruyter, 2013), 85.

4b că multe primejdii a îndurat ea pentru tine la vremea când tu erai în pântecele ei.
4c Iar când va muri, tu să o îngropi alături de mine, în același mormânt. (Tob 4,3-4)[31]

(a) O, maica mea și dulceața inimii mele și roaba Dumnezeului mieu, Neago,
(b) câtă dosadă ai avut pentru mine, fiind multă vreme sărcinată cu mine, ziua și noaptea;
(c) și încă nu numai zioa și noaptea, ci în toată vremea și în tot ceasul ai fost însărcinată și împovărată cu trupul mieu,
(d) până în vremea ceia ce-ți veni porunca lui Dumnezeu să mă naști.
(*Învățăturile lui Neagoe Basarab*, III)[32]

Prima dispoziție a dreptului Tobit se referă la îngroparea corespunzătoare a părinților[33]. Tobit crede în iminența morții sale (Tob 3,6). Evlavia și zelul pentru împlinirea îndatoririlor religioase se remarcă prin evitarea hranei neamurilor, celebrarea sărbătorilor prescrise de Legea lui Moise, faptele milosteniei și asigurarea

---

[31] *Sinaiticus*: *Θάψον με καλῶς· καὶ τίμα τὴν μητέρα σου καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῆς καὶ ποίει τὸ ἀρεστὸν ἐνώπιον αὐτῆς καὶ μὴ λυπήσῃς τὸ πνεῦμα αὐτῆς ἐν παντὶ πράγματι. μνήσθητι αὐτῆς, παιδίον, ὅτι κινδύνους πολλοὺς ἑώρακεν ἐπὶ σοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ὅταν ἀποθάνῃ, θάψον αὐτὴν παρ᾽ ἐμοὶ ἐν ἑνὶ τάφῳ.* Robert J. Littman, *Tobit: The Book of Tobit in Codex Sinaiticus* (Septuagint Commentary Series; Leiden: Brill, 2008): 10. Textul *Vulgatei* diferă considerabil față de versiunile grecești: *Audi, fili mi, verba oris mei, et ea in corde tuo quasi fundamentum construe. Cum acceperit Deus animam meam, corpus meum sepeli: et honorem habebis matri tuae omnibus diebus vitae ejus.* „Ascultă, fiule, cuvintele mele și păstrează-le în inima ta ca temelie. Când Domnul îmi va lua sufletul, îngroapă-mi trupul și cinstește-o pe mama ta în toate zilele vieții ei.” (Tob 4,2-3). Joseph A. Fitzmyer, *Tobit* (Commentaries on Early Jewish Literature; Berlin: De Gruyter, 2003): 167. Subdiviziunile textuale ale fragmentului citat sunt în conformitate cu Beate Ego, “Tobits weisheitliches Vermächtnis (Tob 4): narratologische und theologische Aspekte,” in *Weisheit als Lebensgrundlage: Festschrift für Friedrich V. Reiterer zum 65. Geburtstag*, ed. Renate Egger-Wenzel et al. (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 15; Berlin: De Gruyter, 2013): 96.

[32] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 154. („Cartea lui Neagoe Voevod către chir vlădica Macarie și către alți egumeni și ieromonahi și preoți și către tot clirosul, cându au îngropat a doao oară, în mănăstire la Argeș, oasele mume-sei, Doamnei Neagăi, și ale coconilor lui, Petru Voevod și Ioan Voevod, și a Doamnei Anghelinii. Cu cuvinte și învățături de umilință” [*Cuvântul al șaselea*]).

[33] *Vaticanus* prezintă versiunea *θάψον με*, în timp ce *Sinaiticus* citește *θάψον με καλῶς* adăugând dispoziției adverbul care are sensul: „bine”, „frumos”, „cuvenit”. Potrivit lui Littman, înmormântarea corectă înseamnă înmormântare „corespunzătoare” (*properly*), „cu rituri cuvenite” (*with due rites*). Littman, *Tobit*, 87.

înmormântărilor corespunzătoare pentru conaționalii deportați (Tob 1,11.16-18; 2,1-9)[34].

Nu este surprinzător faptul ca Tobit să-i ceară fiului îndatorirea de a-i oferi o îngropare potrivită. Cele cinci referiri la înmormântare întăresc importanța acestei îndatoriri în cadrul narațiunii. Acest gest amintește de cerința testamentară a patriarhului Iacov adresată fiilor săi (Fac 49,29-32; cf. Fac 25,9; 35,29)[35] de a-l îngropa în același mormânt unde sunt înmormântați părinții săi[36] și să le ofere atât lui cât și soției sale funerarii corespunzătoare după ce aceștia vor fi înmormântați (cf. 4 Mac 16,11). La sfârșitul fiecărui testament apocrif atribuit patriarhilor poporului lui Israel se consemnează înmormântarea părinților împlinită de fii; de exemplu: „După ce a făcut aceste recomandări fiilor săi Ruben a murit. Ei l-au pus într-un sicriu, până când l-au adus din Egipt, și l-au îngropat la Hebron, în peștera unde era tatăl său.” (*TestRub* 7,1-2). Patriarhul Iosif le poruncește fiilor săi: „Luați cu voi pe Asineta, mama voastră de la hipodrom și înmormântați-o lângă Rahila, mama mea” (*TestIos* 20,3)[37].

Tobit își continuă cuvântul îndemnându-l pe Tobie să se îngrijească de Ana, mama sa. În Tob 4,3c este formulat imperativul general: *τίμα την μητέρα σου* („cinstește-o pe mama ta”), care amintește de porunca a cincea din Decalog (Ieș 20,12 = Dt 5,16). Iar după ce mama va muri, fiului îi revine datoria să-i asigure și ei o înmormântare potrivită, așa cum se cuvine unei mame. Ulterior, pe durata călătoriei sale, Tobie va afla de la Azaria (*alias* îngerul Rafael), ruda sa, că se va căsători cu Sara (Tob 6,11-13) ai cărei șapte miri precedenți au murit fiecare pe rând

---

[34] Aceste fapte ale evlaviei practicate de Tobit reflectă atmosfera religioasă a comunităților evreiești ale Diasporei, atestată în alte scrieri iudaice contemporane: Profetul Daniel a evitat să consume mâncărurile pregătite la masa regelui Nabucodonosor (Dan 1,8.14-15). În rugăciunea ei, regina Estera afirmă că nu a mâncat la masa lui Aman (LXX Est 4,17x). De asemenea, eroina Iudita, în timp ce petrecea în tabăra generalului asirian Olofern, a mâncat numai din hrana pe care a adus-o cu ea (Idt 10,5; 12,2-4.9.19). Acestea sunt, desigur, practici caracteristice perioadei celui de-al doilea Templu, când a fost compusă Cartea lui Tobit. Devorah Dimant, “The Book of Tobit and the Qumran Halakhah,” in *From Enoch to Tobit: Collected Studies in Ancient Jewish Literature* (Forschungen zum Alten Testament 114; Tübingen: Mohr Siebeck, 2017): 196, n. 21.

[35] În cazul lui patriarhului Iacov, dispoziția de a fi îngropat în peștera Macpela (Fac 49,29-32) este cel din urmă cuvânt adresat fiilor săi. În cazul lui Tobit, însă, cerințele referitoare la înmormântare se găsesc chiar găsesc chiar la începutul recomandărilor sale.

[36] Macatangay, *The Wisdom Instructions in the Book of Tobit*, 37.

[37] Pasajele din apocrifele menționate urmează traducerea: *Testamentele celor doisprezece patriarhi*, trad. Remus Onișor (Alba Iulia: Reîntregirea, 2001). Pentru o expunere detaliată asupra îndatoririi fiilor de a-și înmormânta părinții cuprinzând totodată mai multe surse iudaice, a se vedea: Peter Balla, *The Child-Parent Relationship in the New Testament and Its Environment* (*Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 155; Tübingen: Mohr Siebeck, 2003): 95-7 (“Providing a funeral”).

chiar în noaptea nunții (Tob 6,14). Cu acest prilej, Tobie își exprimă îngrijorarea că, dacă ar muri, nimeni nu le va oferi părinților săi o înmormântare corespunzătoare (Tob 6,15). Mai presus de toate îndatoririle, Tobie este îngrijorat nu de moartea sa, ci de îndeplinirea obligației filiale, așa cum l-a instruit anterior tatăl său[38].

Câtă vreme va trăi mama sa, Tobie trebuie să pună în aplicare cele cinci verbe pe care tatăl le folosește în sfaturile sale: să o cinstească, să nu o părăsească, să facă ceea ce este plăcut ei, să nu o întristeze și să-și amintească de ea (cf. Pr 23,22b: „nu disprețui pe mama ta când ea a ajuns bătrână")[39]. În aceste recomandări se observă alternanța verbelor la modurile imperativ („să [+ verb]"și vetitiv (prohibitiv: „să nu [+ verb]")[40].

În absența tatălui Tobit, fiul Tobie trebuie să-și cinstească mama la bătrânețe prin compasiune, purtare de grijă și ascultare (*πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου*, „în toate zilele vieții tale"), iar atunci când va muri, Tobie o va înmormânta corespunzător alături de tatăl său în același mormânt (*ἐν ἑνὶ τάφῳ*)[41]. Această dispoziție se află în concordanță cu conduita lui Tobit, deoarece el însuși s-a îngrijit de văduve oferind a treia zecime pentru întreținerea lor (Tob 1,8). Marea cinste pe care fiul, este dator să o ofere mamei este justificată de greutățile pe care mama le-a îndurat la naștere. Tobit atrage atenția asupra rolului matern al Anei în trecut (sarcina) și în prezent (vârsta înaintată). El nu menționează durerile nașterii (cf. Is 13,8; Ier 13,21); nici moartea femeilor la naștere, precum a fost cazul matriarhei Rahela (Fac 35,16-19) și al soției lui Finees (1Rg 4,19-21). În schimb, tatăl Tobit îi spune fiului Tobie „că multe primejdii (*ὅτι πολλοὺς κινδύνους*) a îndurat ea [= mama]

---

[38] Macatangay, *When I Die, Bury Me Well*, 49.

[39] Tobit manifestă sensibilitate la nevoile potențiale ale Anei. Însă dincolo de sfatul oferit lui Tobie în a nu pricinui întristare sau durere mamei, cartea prezintă o ironie, fiindcă Tobit i-a provocat deja neplăceri Anei. Mai întâi a acuzat-o pe nedrept că ar fi furat iedul (*ὁ ἔριφος*, Tobit 2, 13) pe care l-a primit ca plată câștigată în urma comerțului cu țesături. Tobit i-a provocat din nou suferință trimițându-l pe Tobie să recupereze argintul păstrat la prietenul Gabael din Ragheșul Mediei. Când Ana își exprimă dorința ca Tobie să rămână acasă (Tob 5,18-21), Tobit îi respinge cererea. În același timp, devine evidentă asigurarea lui Tobit care derivă din încrederea sa profundă în Dumnezeu și în îngerul păzitor, chiar dacă acest fapt nu se arătată în mod explicit. Scenele emoționante ating apogeul cu prilejul reîntâlnirii lui Tobie și părinții săi, moment plin de lacrimi, bucurii și îmbrățișări.

[40] Rabenau, *Studien zum Buch Tobit*, 36.

[41] Această dispoziție va fi reluată în cadrul cuvântului testamentar din epilogul cărții când bătrânul Tobit se va afla pe patul de moarte oferind ultimele instrucțiuni fiului său (Tob 14,10). Întâlnim aici stima înaltă a legăturii conjugale chiar și după moarte. În acest fel, se întărește coeziunea familiei și se păstrează tradiția evreiască transmisă în viață în condițiile Diasporei (cf. Tob 3,10; 5,1; 6,15; 10). Karl-Wilhelm Niebuhr, *Gesetz und Paränese: Katechismusartige Weisungsreihen in der frühjüdischen Literatur* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament II.28; Tübingen: Mohr Siebeck, 1987): 205.

pentru tine la vremea când tu erai în pântecele ei (*ἐν τῇ κοιλίᾳ*)" (Tob 4,4)[42]. Termenul *κίνδυνος* rezumă toate pericolele asociate de sarcina mamei, incluzând privațiunile și durerea suportată[43]. Însă în timpul sarcinii se stabilește o relație deosebit de strânsă între mamă și copil.

Văduvele fără drepturi, împreună cu orfanii și străinii, erau încredințate în grija specială a comunității (Ieş 20,12 = Dt 5,16; Ieş 22,21; Lv 19,3; Dt 10,18; 24,17-22; Is 1,17; Ier 22,3). Dumnezeu însuși era ocrotitorul lor (Ieș 22,21-23; Ps 68,6; 146,9)[44]. De asemenea, văduvele se bucurau de un respect deosebit și în culturile altor popoare din Orientul Apropiat Antic. Înțeleptul Ani, a cărui învățătură era larg răspândită în Egiptul Regatului Mijlociu timpuriu, își avertizează discipolul: „Dă de două ori mai multă pîine mamei tale și întreab-o cum îi merge. Ea a avut multe greutăți cu tine … După lunile tale (de zămislire), după ce te-ai născut tu, ea te-a purtat iarăși pe grumazul ei și vreme de trei ani au fost ţîțele ei în gura ta. Ea nu s-a scîrbit de murdăria ta, ea nu s-a scîrbit şi nu a spus: «Ce-o să fac eu (acuma)?». Ea te-a dus la școală, când ai învățat scrierea și în fiecare zi a venit ea (la școală) cu pâine și bere din casa ei. … Cînd vei fi un tînăr, cînd îți vei lua o femeie și cînd vei avea casa ta, atunci îndreaptă-ți ochiul (minții tale) către felul în care te-a născut mama ta și cum te-a crescut ea în toate. Fie ca ea să nu te mustre (blameze) și să nu-și ridice ea mîinile către zeu și fie ca el să nu audă strigarea ei." (*Înțelepciunea lui Ani*)[45]

Înțelepciunea evreiască ne vorbește prin Iisus, fiul lui Sirah, învățându-ne: „Din toată inima cinstește pe tatăl tău și nu uita niciodată durerile mamei tale. Adu-ți aminte că ei ți-au dat viața; ce le vei da tu în schimb pentru ceea ce au făcut ei pentru tine?" (Sir 7,27-28; cf. Pr 6,20; 10,1; 15,20; 19,26; 20,20; 30,17; Sir 3,1-16). În același gând scrie și autorul elogiului dedicat mamei celor șapte tineri ierusalimiteni (Solomonia)[46] martirizați de regele Antioh IV Epifanul (II Mac 7): „Noi imprimăm

---

[42] Michele Murray, *Tobit* (Wisdom Commentary 15; Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 2023): 96.

[43] Rabenau, *Studien zum Buch Tobit*, 37.

[44] Văduvele în Israelul antic sunt menționate în formula triadică „străinul și orfanul și văduva" (de ex. Dt 14,29), una din modurile de exprimare preferate de autorii biblici, fapt remarcat de utilizarea sa frecventă. Formula în forma sa diadică (doar văduvele și orfanii) a precedat stabilirii israeliților în Canaan, deoarece se găsește în literatura antică din Orientul Apropiat. Diada ajunge chiar și în Noul Testament în celebrul dicton despre cucernicia curată și neîntinată din Iac 1,27. Sneed Mark, "Israelite Concern for the Alien, Orphan, and Widow: Altruism or Ideology?," *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 111.4 (1999): 501.

[45] Traducerea în limba română a acestui pasaj din *Înțelepciunea lui Ani* a fost preluată din *Gândirea egipteană antică în texte*, trad. Constantin Daniel (Bibliotheca Orientalis; București: Editura Științifică, 1974): 145.

[46] În calendarul Bisericii Ortodoxe, sfinții șapte mucenici macabei (Avim, Antonin, Gurie,

în copil, de mic, asemănarea la suflet și la înfățișare, ca pe o pecete minunată, mai ales [femeile], deoarece ele sunt într-o uniune mai strânsă cu cei pe care i-au născut decât tații. Într-adevăr, cu cât au suflet mai slab și au mai mulți copii, cu atât mai mult își iubesc copiii; dar, dintre toate, mama celor șapte copii a fost cea mai iubitoare, ea căreia cele șapte nașteri i-au înrădăcinat afecțiunea și, prin multele dureri de la fiecare [naștere], au făcut-o să-i iubească." (4 Mac 15,4-7)[47].

Ross Shepard Kraemer, explorând dovezile epigrafice și papirologice din Diaspora evreiască la sfârșitul antichității – câteva secole mai târziu după scrierea Cărții lui Tobit – observă că femeile evreiești, ca și surorile lor grecești și romane, își puneau viața în pericol de fiecare dată când nășteau, deși mortalitatea maternală este imposibil de determinat cu precizie[48]. Aceeași autoare menționează un epitaf emoționant, datând între mijlocul secolului al II-lea și sfârșitul secolului I î.Hr. din Leontopolis, Egipt: „Acesta este mormântul lui Arsinoe, călătoarea. Oprește-te și plângi pentru ea, nefericită în toate lucrurile, a cărei soartă a fost grea și îngrozitoare. Căci m-am lipsit de mamă când eram o copilă mică [poate când mama năștea alt copil (?)] și când floarea tinereții mele m-a pregătit pentru un mire, tatăl meu m-a căsătorit cu Phabeis, iar Soarta m-a adus la sfârșitul vieții mele când l-am născut pe primul meu copil. Am trăit puțini ani, dar o mare grație a înflorit în frumusețea sufletului meu. Acest mormânt ascunde în sânul său trupul meu cast, dar sufletul meu a zburat spre cele sfinte. Plângere pentru Arsinoe. În anul 25, Mechir 2." (*CPJ/CIJ* 1510; *JIGRE* 33)[49]

Cartea lui Tobit încântă la rândul ei prin imagini deosebit sensibile și emoționante. Ambii părinți, Ana și Tobit, îl consideră pe Tobie „lumina ochilor [lor]" (*τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου*, Tob 10,5; 11,14) și „toiagul mâinilor [lor]" (*ἡ ῥάβδος τῆς χειρὸς ἡμῶν*, Tob 5,18). Extrem de mișcător este felul în care autorul descrie suferința mamei de dorul fiului plecat departe. Aproape fără speranță, Ana în

---

Eleazar, Evseon, Alim și Marcel), mama lor Solomonia și dascălul Eleazar sunt prăznuiți în ziua de 1 august.

[47] A se vedea și plângerea Solomoniei pentru fiii ei redată în capitolul următor: „Vai de copiii mei, unii necăsătoriți, iar ceilalți căsătoriți fără rod! Nu vă voi vedea copiii și nici nu voi avea bucuria să fiu numită bunică! Vai! Eu, femeie cu mulți copii frumoși, am ajuns văduvă, singură și de plâns! Și, când voi muri, nu voi avea nici un fiu care să mă înmormânteze." (IV Mac 16,9-11). Traducerea în limba română a acestor pasaje: *Septuaginta, volumul III: 1–2 Paralipomene, 1–2 Ezdra, Ester, Iudit, Tobit, 1–4 Macabei*, ed. Cristian Bădiliță et al. (Colegiul Noua Europă; Iași: Polirom, 2005).

[48] Ross S. Kraemer, "Jewish Women in the Diaspora World of Late Antiquity," in *Jewish Women in Historical Perspective*, ed. Judith Baskin (Detroit: Wayne State University Press, [2]2009): 59-60.

[49] Ross S. Kraemer (ed.), *Women's Religions in the Greco-Roman World: A Sourcebook* (Oxford: Oxford University Press, 2004): 122.

fiecare zi cerceta drumul pe care plecase fiul ei, iar noaptea plângea și nu putea dormi (Tob 10,7; 11,5). Expresii care redau o sensibilitate similară le întâlnim și în orația domnitorului Neagoe Basarab dedicată mamei sale:

Ana, mama lui Tobie „Și i-a zis lui femeia: «A pierit fiul nostru, de aceea întârzie!» Și a început să-l plângă și a zis: «Cât de rău îmi pare că te-am lăsat să pleci, fiul meu, *lumina ochilor mei* (*τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου*)!»” (Tob 10,4-5) „Și a plâns și a strigat: «Te văd fiul meu, *lumina ochilor mei*!» Și a zis: «Binecuvântat ești Tu, Dumnezeule, și binecuvântat este numele Tău în veci, și binecuvântați sunt toți sfinții Tăi îngeri.»” (Tob 11,14)

Neaga (mama lui Negoe Basarab) „Că eu eram înaintea ochilor tăi mai luminat decât razele soarelui și niciodată n-ai avut *înaintea ochilor tăi* altă *lumină mai luminoasă* decât *pre mine*, nici inima ta n-au avut altă avuție mai dragă decât pre mine. Drept aceia, o, maica mea, inima și ochii tăi, pân’ la moartea ta niciodată nu s-au putut sătura de mine și de vederea mea. Și atuncea nu mi să întâmplă să fiu cu tine, ca să să sature ochii tăi de mine și eu, fiiul tău, să iau iertare și blagoslovenie de la tine. Și nu numai pentru căci n-am avut eu dragoste den toată inima cătră tine, n-am ajunsu să fiu la moartea ta, ca să să îndulcească inima ta de mine, deaca nici în vremea vieții tale nu te-ai săturat de dragostea mea, ci încă și la moartea ta îți rămase inima aprinsă de dorul și de mila mea, și ochii tăi nu se săturară de vederea mea.”[50]

Informațiile despre personalitatea Neagăi, mama domnitorului Țării Românești, sunt sumare și nesigure. Nu știm dacă a mai avut alți copii în afara lui de Neagoe Basarab. Moartea Neagăi a survenit în circumstanțe vitrege pentru casa domnitoare, fapt care l-a afectat profund pe voievod după cum reiese chiar din cuvintele sale.

Primul pasaj al sfaturilor lui Tobit se încheie într-o manieră chiastică cu porunca îngropării Anei, mama lui Tobie (Tob 4,3b // Tob 4,4c), inclusiv afirmația culminantă *ἐν ἑνὶ τάφῳ* („în același mormânt”, Tob 4,4c). Aici întâlnim stima înaltă a legăturii conjugale care continuă chiar și după moarte[51], iar porunca cinstirii mamei rămâne deosebit de semnificativă. Fiii trebuie să fie prudenți atunci când părinții ating vârsta bătrâneții: „Fiule, sprijină pe tatăl tău la bătrânețe și nu-l mâhni în viața lui. Și chiar de i se va împuțina mintea lui, ai îndurare și nu-l disprețui când tu ești în putere, Pentru că milostenia arătată tatălui nu va fi uitată și, în pofida păcatelor, se va zidi casa ta.” (Sir 3,12-13).

---

[50] *Învățăturile lui Neagoe Basarab…*, 155 („Cartea lui Neagoe Voevod cătră chir vlădica Macarie … [*Cuvântul al șaselea*]).

[51] Manfred Oeming, “Jewish Identity in the Eastern Diaspora in Light of the Book of Tobit,” in *Judah and the Judeans in the Achaemenid Period: Negotiating Identity in an International Context*, ed. Oded Lipschits, Gary N. Knoppers and Manfred Oeming (Winona Lake: Eisenbrauns, 2011): 553.

Posibile paralele tematice

Structura Tob 4 și planul celei de a doua părți din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* prezintă o curioasă asemănare, însă nu tocmai ușor de sprijinit printr-o argumentare solidă. Elogiul dedicat doamnei Neaga, mama domnitorului român, cuprins în cuvântul al șaselea, corespunde cu Tob 4,3-4. Tot în același cuvânt, membri familiei domnești și curtenii sunt îndemnați să se închine lui Hristos Dumnezeu și să-și amintească de milele Lui (cf. Tob 4,5-6). Cuvântul al șaptelea tratează pe larg tema faptelor milosteniei (cf. Tob 4,6-11). Următoarele cuvântări dezvoltă temele atinse în Tob 4,12-15: retribuția divină, conduita morală, atitudinea față de supuși, incluzând și răsplătirea cuvenită fiecăruia în parte. Ecoul regulii de aur din Tob 4,15a răsună la finalul cuvântului al treisprezecelea sub forma avertismentului despre măsura dreptății lui Dumnezeu la Judecata de Apoi. Imediat în cuvântul următor autorul prezintă bunele maniere pe care Theodosie și curtenii trebuie să le respecte când vor sta la masă. În aceeași ordine de idei, Tobie este avertizat cu privire la efectele dăunătoare ale vinului (Tob 4,15b). Cuvântul al 21-lea reia seria învățăturilor despre milostenie (cf. Tob 4,16-7). Cuvântul al 24-lea dezvoltă tema prin excelență sapiențială despre aplicarea perpetuă a sfatului celui bun (Tob 4,18), aici mai precis împotriva păcatului invidiei și a răzbunării. Ultimele cuvântări concordă cu Tob 4,19 prin prezența rugăciunilor și a doxologiilor. În viitor un studiu mai atent al acestor paralele cred că ar putea oferi un răspuns la întrebarea care a motivat cercetarea de față referitor la un model al structurii recomandărilor din Tob 4 pentru cea de a doua parte a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, precum și istoria receptării motivelor literare prezente în aceste scrieri și o posibilă reconstituire a traseului lor de la modelele a căror origini se pierd în negura antichității la forma în care acestea au fost valorificate în tradiția Bisericii Ortodoxe.

Concluzii

Scopul principal al autorului Cărții lui Tobit este acela de a promova fidelitatea față de Lege și valorile familiale autentice. Deși în mediul Diasporei instituția familiei se păstrează într-o viață ascunsă și modestă, ea devine speranța viitoarei învieri a neamului lui Israel. Aceasta poate fi realizată prin educația copiilor. Nu există o activitate mai frumoasă sau mai nobilă precum grija tatălui de a își povățui fiul în a umbla căile Domnului (cf. Fc 18,19). Asemenea lui Tobit, sfântul voievodul Neagoe Basarab se va mulțumi doar dacă fiul său îl va depăși devenind un discipol mai bun decât propriul tată în școala Doamnei Înțelepciune: „Zice dumneziiasca

Scriptură: „Dă pricină înțeleptului și mai înțeleptu va fi; învață-l și să va alătura să asculte“ (Pr 9,9)[52].

[52] *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, 145 („Învățătură a acelui Neagoe Voevod către fiiu-său Theodosie și către alți domni, către toți. Așijderea către patriiarși, către vlădici, către episcopi, către boiari și către egumeni, către bogați și către cei săraci. Spunere și încredințare pentru frica și dragostea lui Dumnezeu” [*Slovo 5*]).

ISBN: 978-606-37-1825-0